

UNIVERZITA PAVLA JOZEFA ŠAFÁRIKA V KOŠICIACH
FILOZOFICKÁ FAKULTA
Katedra histórie

Študentská vedecká konferencia XII.
Zborník príspevkov

Mikuláš Jančura, Maroš Melichárek (eds.)

Košice 2024

Študentská vedecká konferencia XII.

Zborník príspevkov

Zostavovatelia

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Filozofická fakulta Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Recenzent

Mgr. et Mgr. Mária Fedorčáková, PhD.

Katedra histórie, Filozofická fakulta Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Tento text je publikovaný pod licenciou Creative Commons 4.0 - Attribution CC BY NC ND Creative Commons Attribution –NonCommercial - No-derivates 4.0 („Uvedte pôvod – Nepoužívajte komerčne - Nespracováajte“)

Za odbornú a jazykovú stránku tejto publikácie zodpovedajú autori. Rukopis neprešiel jazykovou úpravou.

Dostupné od: 01.06.2024

Umiestnenie: www.unibook.upjs.sk

ISBN 978-80-574-0320-3 (e-publikácia)

Obsah

Úvod.....	4
Porovnanie <i>queenship</i> v rímskej a germánskej spoločnosti na prelome staroveku a stredoveku [Katarína Jurčová]	6
Prax mestskej samosprávy na príklade košických štatútov zo 17. Storočia. Náhľad na problematiku [Estera Pracuová]	25
Náhľad teoretických východísk k problematike pohľadu estetiky na impresionizmus [Veronika Franková].....	44
Kriminalita vo Viktoriánskom Londýne a jej spoločenská reflexia (úvod do problematiky) [Michaela Jurčenková].....	59
Propaganda jej výrazy vo filmoch Prvej Československej republiky – otvorenie problematiky [Veronika Kováčiková]	75
Základné teoretické koncepty pamäti a jej miesto v historickom výskume [Andrea Skybová]	90
Zoznam autorov	110

Úvod

Predkladaný zborník nadväzuje aj tento rok na úspešnú sériu výstupov zo študentskej vedeckej konferencie, ktorá sa v roku 2023 konala na pôde Katedry histórie FF UPJŠ, už po dvanásty krát. Obsiahnuté príspevky približujú stav bádania korelujúci so záverečnými prácami študentov, končiacich na bakalárskom a magisterskom stupni štúdia. Príspevky preto opäť pokrývajú tematicky aj chronologicky širší rámec.

Tohtoročný zborník obsahuje šesť textov, z čoho sú dva z bakalárskeho a štyri z magisterského stupňa. Obdobie starších dejín je zastúpené príspevkami Bc. Kataríny Jurčovej a Bc. Estery Pracuovej. Bc. Katarína Jurčová približuje rozdielne pohľady a interpretácie úlohy, právomocí, pozície a moci kráľovnej, v rámci rímskej a germánskej (gótskej) spoločnosti. Autorka na tomto základe približuje tiež pojem „queenship“ a vysvetľuje jeho problematickú povahu, spojenú s jeho interpretáciou v západnej historiografii.

Príspevok Bc. Estery Pracuovej sa zameriava na problematiku mestských štatútov v 17. storočí. Osobitným výskumným príkladom je mesto Košice, avšak zasadené do širšieho komparačného rámca štatútov miest Trnavy a Bratislavy.

Dejiny novoveku akcentujú aj príspevky Veroniky Frankovej a Michaely Jurčenkovej, avšak so silným príklonom ku kultúrnym aspektom. Veronika Franková vo svojom viac teoreticko-metodologickom príspevku vymedzuje dobové vnímanie umenia, prostredníctvom kreujúcej sa filozofickej estetiky a osobitnú pozornosť venuje kontrastu akademického umenia a nastupujúceho impresionizmu.

Michaela Jurčenkova sa venuje kriminalite v Londýne 19. storočia, avšak v príspevku približuje dobové vymedzenia pojmu „kriminalita“ a jeho socio-kultúrne akcenty, napr. v podobe jeho sociologického či kriminologického uchopenia. Osobitný zreteľ je kladený na kultúrny presah kriminality do literárnej roviny a zrodu tzv. „crime fiction“. Výskum dejín 20. storočia je zastúpený v príspevkoch Bc. Veroniky Kováčikovej a Bc. Andrei Skybovej.

Bc. Veronika Kováčiková približuje v príspevku teoretickú sondu do analýzy prvorepublikovej československej kinematografie, so zreteľom na prejavy štátnej propagandy. Vymedzuje nazeranie na pojem „propaganda“, ale zároveň upozorňuje aj na výskumné problémy, ktoré vyvstávajú pri analýze historického filmu ako osobitnej forme historického prameňa.

Bc. Andrea Skybová prezentuje teoreticko-metodologický príspevok korelujúci s vymedzeniami a konceptualizáciou historickej pamäti vo výskume. Príspevok je teoretickým východiskom diplomovej práce, zameranej na problematiku holokaustu v memoárovej literatúre. Autorka približuje základné teoretické koncepty Maurica Halbwachsa, Pierra Noru a Paula Ricoeura, s prepojením na ich funkčnosť a využiteľnosť v autorkinom výskumnom príklade.

Ako organizátori a editori predkladaného zborníka môžeme konštatovať, že cieľ nastolený v rámci formátu študentskej vedeckej konferencie sa každoročne naplňuje. Vzájomná prezentácia výskumu realizovaného študentmi na rôznych stupňoch štúdia, ale aj na rôznych stupňoch vedeckého poznania má zmysel. Publikovanie týchto výsledkov tiež, pretože z nášho pohľadu je pridanou hodnotou nie len samotných záverečných prác, ale aj vysokoškolského štúdia všeobecne. Veríme, že nastolený trend pretrvá aj počas ďalších ročníkov.

Týmto zároveň ďakujeme všetkým aktívne vystupujúcim študentkám a študentom, ich školiteľkám a školiteľom ako aj recenzentke zborníka za podnetné komentáre. Osobitne ďakujeme vedeniu Katedry histórie FF UPJŠ za podporu pri zorganizovaní podujatia a súčasne, aj pri vydaní tohto zborníka.

Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.

Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Porovnanie *queenship* v rímskej a germánskej spoločnosti na prelome staroveku a stredoveku [Katarína Jurčová]

Abstrakt

V centre pozornosti príspevku je otázka rímskych a germánskych interpretácií *queenship* na prelome staroveku a stredoveku, teda v čase, kedy sa germánske kmene transformovali na nástupnícke kráľovstvá Západorímskej ríše. Cieľom príspevku je priblížiť, ako sa od seba líšili pohľady na *queenship*, teda úlohy, právomoci, pozíciu a moc kráľovnej v rámci rímskej a germánskej (gótskej) spoločnosti a načrtnúť, ako sa tieto odlišné interpretácie stretli v osobe amalovskej kráľovnej Amalasuinthy po smrti Teodoricha Veľkého. Autorka v ňom najskôr v krátkosti vysvetlí otázku *queenship* a skúmania *women's studies* v období prelomu staroveku a stredoveku a následne sa zameria na priblíženie rímskych a germánskych pohľadov na *queenship* a ich vzájomné porovnanie. V závere príspevku autorka v krátkosti načrtne, ako sa tieto odlišné pohľady prejavili v kráľovstve *Regnum Italiae* po smrti Teodoricha Veľkého, keď jeho dcéra Amalasuintha začala vládnuť ako regentka za svojho maloletého syna Atalaricha a následne, po synovej smrti, nakrátko aj ako kráľovná. Hoci v súčasnosti sa otázka *women's studies* dostáva do väčšieho záujmu historikov, v slovenskom prostredí sú staroveké resp. ranostredoveké kráľovné stále pomerne málo preskúmanou témou. Príspevok preto poskytne náhľad do obdobia a spoločenskej vrstvy, ktorým je inak v našom prostredí venovaná skôr okrajová pozornosť a poukáže na to, akým spôsobom pristupovala rímska a germánska spoločnosť k predstave žien v pozícii moci.

Kľúčové slová: Amalasuintha. Germánske kmene. Kráľovné. Rím. *Queenship*.

Úvod

V roku 526 po Kr. zomrel zakladateľ a prvý kráľ *Regnum Italiae* Teodorich Veľký bez dospelého mužského potomka a za neploletého následníka trónu Atalaricha prevzala rolu regentky jeho matka a Teodorichova dcéra Amalasuinha. Vzhľadom na to, že *Regnum Italiae* bolo postavené na rímskych i germánskych tradíciách, Amalasuinha musela lavírovať medzi oboma svetmi, aby úspešne udržala svoju vládu, najskôr ako regentka a následne, v roku 534 po Kr. po smrti svojho syna ako kráľovná.

Cieľom príspevku je priblížiť, ako sa od seba líšili pohľady na *queenship*, teda na úlohy, právomoci, pozíciu a moc kráľovnej v rámci rímskej a germánskej spoločnosti a načrtnúť, z akých pohľadov na ženu panovníčku si Amalasuinha mohla vyberať.

Teoretické východiská

V prvom rade sa ponúka otázka, čo je to vlastne *queenship*. V slovenskom jazyku neexistuje jednoznačný termín popisujúci kráľovninu pozíciu. Zatiaľ čo mužský panovník v pozícii kráľa požíva takzvaný *kráľovský stav*, tento termín len zriedka zahŕňa aj jeho ženskú alternatívu. V anglickom jazyku to tak síce nie je a analogicky ku *kingship* existuje *queenship*, avšak ani tu nie je situácia ideálna – za zmienku stojí napríklad skutočnosť, že v Oxford Learner's Dictionaries síce existuje termín *kingship*, definovaný ako „*the state of being a king*“,¹ ale termín *queenship* tento slovník, obsahujúci vyše 273 tisíc termínov, nepozná.² Pre korektnosť je nutné uviesť, že paralelne relevantný online slovník Merriam-Webster tento termín s definíciami „*the rank, dignity, or state of being a queen*“ a „*a regal quality like that of a queen*“,³ pozná, rovnako ako online slovník Cambridge Dictionary s definíciou „*being a queen*“.⁴ V prípade printových slovníkov je nemožné nájsť termín *queenship* napríklad v anglickom výkladovom slovníku *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*,⁵ zatiaľ čo nemecký výkladový slovník *Langenscheidt: Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache* uvádza veľké množstvo termínov odvodených od slova *der König* (kráľ),

¹ „*kingship*“. [online]. [cit. 23.12.2023]. Dostupné na internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/kingship?q=kingship>.

² „*queenship*“. [online]. [cit. 02.01.2024]. Dostupné na internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/spellcheck/english/?q=queenship>.

³ „*queenship*“. [online]. [cit. 23.12.2023]. Dostupné na internete: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/queenship>.

⁴ „*queenship*“. [online]. [cit. 23.12.2023]. Dostupné na internete: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/queenship>.

⁵ MCINTOSH, Colin. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary: Fourth Edition*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. s. 1256.

ale žiadne odvodené od slova die Königin (kráľovná).⁶ Hoci táto práca nie je lingvistického charakteru, spôsob, akým jazyk umožňuje o téme písať do veľkej miery ovplyvňuje, ako sa o téme píše a nedostatočná slovná zásoba túto tému do istej miery nespochybniteľne obmedzuje.

Samotný termín *queenship* pritom autorka berie v jeho najširšom možnom význame, teda vo význame popisu komplexnej situácie akejkoľvek ženy – manželky, prípadne matky, sestry alebo dcéry panovníka bez ohľadu na titul, ktorý tento panovník mal. Pritom je nutné dodať, že hoci Rím v období kráľovstva mal svoje kráľovné, tento príspevok venuje pozornosť špecificky téme cisárovien a to v 5. a 6. storočí po Kr., teda rímskym kresťanským cisárovnám.

Pokiaľ ide o termín *rímsky*, obdobie, ktorému sa táto práca venuje, je obdobím, v ktorom už bola Rímska ríša rozdelená (395 po Kr.). Napriek tomu je použitý termín *rímske* cisárovne na pokrytie Západorímskej aj Východorímskej časti ríše. Autorka zároveň využíva termín Východorímska, nie Byzantská ríša na pomenovanie ríše s centrom v Konštantínopole až do vlády cisára Justiniána.

Posledným termínom, ktorý si zaslúži pozornosť, resp. upresnenie, je termín *germánsky*, ktorý sám osebe zahŕňa pomerne dlhé obdobie; Július Caesar vo svojom diele *Commentarii de Bello Gallico* už jasne rozlišuje medzi Germánmi a Galmi a ako hranicu medzi nimi kladie riekou Rýn⁷ a termín *germánske kráľovstvá* slúži na popísanie kráľovstiev, ktoré sa sformovali na území bývalej Západorímskej ríše na prelome staroveku a stredoveku. Takisto otázka funkcie kráľa u Germánov je mimoriadne komplexná a trvalo pomerne dlhú dobu, kým sa kráľovský post sformoval do podoby, ktorý približne poznáme z obdobia stredoveku, hoci samozrejme stále s odchýlkami. Témou tohto príspevku sú teda špecificky germánske kráľovné predovšetkým v období 6. storočia po Kr., teda v čase, kedy už boli jednotlivé germánske kráľovstvá sformované, no ešte nemôžeme hovoriť o kráľovstvách vo význame, ktorý poznáme z obdobia stredoveku.

⁶ GÖTZ, Dieter – HAENSCH, Günther – WELLMANN, Hans. *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Mníchov : Langenscheidt GmbH & Co., 2010. s. 655.

⁷ MÚCSKA, Vincent a kol. *Dejiny európskeho stredoveku I*. Prešov : Vyd. Michala Vaška, 2006. s. 28.

Queenship v rímskej spoločnosti

Zhodnotením súčasnej historiografie je možné navrhnúť šesť bodov, ktoré do istej miery zovšeobecňujú pozíciu cisárovien v rámci rímskej spoločnosti a ktoré boli autorkou vybrané na základe opakujúcich sa tendencií v životoch theodosiánskych cisárovien v diele Anje Busch v kombinácii so všeobecnými významami stredovekých kráľovien uvedenými v práci Theresy Earenfight.

Podpora legitimacy moci a udržanie dynastií

Rímske kresťanské cisárovné 5. a 6. storočia predstavovali dôležitý aspekt legitimacy moci a zabezpečovali dedičnosť vlády. Ich primárnou úlohou v spoločnosti boli roly matky, manželky a veriacej, pričom tieto roly sa mohli ale nemuseli prelínať.

Samotná existencia cisárskych dynastií naznačuje význam dedičnosti moci. Práve cisárovné poskytovali v tomto smere záruku, že prepojenie na predchádzajúceho panovníka bude zachované, buď tým, že si nový cisár vzal za manželku dcéru alebo sestru pôvodného cisára (ako napríklad v prípade cisárovnej Gally Placidie (392/393 – 450) či Pulcherie (398/399 – 453)) alebo si po jeho smrti vzal jeho manželku (ako napríklad v prípade cisárovnej Ariadne (450/457 – 515)).⁸

Význam príslušníčok cisárskych dynastií zároveň chápali aj germánski králi; Galla Placidia sa po tom, ako bola unesená z dobytého Ríma, vydala za Alarichovho nástupcu Ataulfa,⁹ zatiaľ čo Eudocia (dcéra Licinie Eudoxie) sa okolo roku 460 stala manželkou Hunericha, syna vandalského kráľa Geisericha.¹⁰

Historička Theresa Earenfight kladie vo svojej knihe *Queenship in medieval Europe* otázku materstva a dedičnosti na prvé miesto; v jej ponímaní je to práve pozícia matky, čo v tomto období definovalo kráľovnú. Ako píše, materské povinnosti kráľovnej boli súčasne verejné a súkromné, materstvo prepájalo praktickú rolu kráľovnej s jej politickým významom.^{11 12} Earenfight pritom vzhľadom na dynastickosť interpretuje akúkoľvek monarchiu ako postavenú na princípe jednej rodiny, čo podľa nej v

⁸ BUSCH, Anja. *Die Frauen der theodosianischen Dynastie: Macht und Repräsentation kaiserlicher Frauen im 5. Jahrhundert*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2015. s. 93, 117, 159.

⁹ ATKINSON, Kenneth. *Empress Galla Placidia and the Fall of the Roman Empire*. Jefferson : McFarland & Company, Inc., 2020. s. 86.

¹⁰ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 186.

¹¹ EARENFIGHT, Theresa. *Queenship in medieval Europe*. Londýn : Red Globe Press, 2013. s. 7.

¹² Earenfight vo svojej knihe pracuje primárne s termínom *queen* a termín *empress* síce používa, avšak nešpecifikuje; *umbrella term* je pre ňu, podobne ako pre mňa v rámci tohto textu, *queen*.

konečnom dôsledku umožnilo ženám dostávať sa k moci v prípade smrti mužského panovníka¹³ (podobne ako keď vdova preberie správu rodinného majetku po manželovej smrti).

Význam materstva zdôrazňujú aj správy, ktoré dostávame z kroník; je to práve narodenie dieťaťa (predovšetkým, ale nie nevyhnutne syna), čo sa v dobových správach označuje ako mimoriadne významná skutočnosť, a viaceré cisárovné získali práve narodením detí titul *augusta*.¹⁴

Earenfight rovnako zdôrazňuje, že napriek významu náboženstva a nábožnosti pre spoločnosť, *svätosť nevytvárala kráľovnú, manželstvo a materstvo áno*.¹⁵

Busch navyše vo svojej knihe uvádza, že s materstvom prichádzala pre cisárovné ďalšia, rozšírená, autorita, ktorú vedeli v prípade potreby využívať – Busch uvádza príklad cisárovnej Eudoxie v jej vzťahu a správaní sa k biskupovi Jánovi Chryzostomovi, napríklad, keď mu pred očami verejnosti posadila na kolena svojho malého syna, aby si ho uzmierila.¹⁶

Pripomínanie predchádzajúcich cisárovien

V tomto kontexte sa jednalo predovšetkým o Sv. Helenu (matku cisára Konštantína) a Aeliu Flaccilu (prvú manželku cisára Theodosia I.); zatiaľ čo Helena bola vnímaná ako vzor kresťanskej cisárovnej, Aelia Flaccila bola vzorom ďalších, (predovšetkým) theodosiánskych, cisárovien, ktoré si v spomienke na ňu pridávali k menu meno Aelia. Hoci meno Aelia sa celkom prirodzene spájalo najmä s theodosiánskymi cisárovnami (prvou nositeľkou tohto mena sa na počesť Aelie Flaccily stala manželka jej syna Arcadia, Eudoxia), nosili ho aj ďalšie cisárovné, vrátane Ariadne a Theodrinej netere Sofie a to napriek tomu, že Theodora ho nepoužívala. Meno Aelia ako znak úcty k Theodosiovej prvej manželke a k tomu čo reprezentovala sa tak udržalo približne dve storočia.¹⁷

K významu cisárovnej Heleny ako vzoru kresťanskej cisárovnej sa autorka dostane v nasledujúcej časti, tu sa však naša pozornosť upriami predovšetkým na význam koncilovej politiky, pri ktorej sa cisárovné 5. storočia prirovnávali práve k Helene. Ako

¹³ EARENFIGHT, T. *Queenship...*, s. 25.

¹⁴ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 214.

¹⁵ EARENFIGHT, T. *Queenship...*, s. 37.

¹⁶ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 216.

¹⁷ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 59, 191.

príklad nám môže slúžiť cisárovná Pulcheria a jej manžel Marcián, ktorí sa počas 6. zasadnutia chalcedónskeho koncilu v roku 451 nechali oslovovať ako „*nová Helena*“ a „*nový Konštantín*“, keď spolu počas tohto koncilu rozhodovali.¹⁸

Archetyp svätice

Z obdobia stredoveku veľmi dobre poznáme predstavu kráľovského manželského páru spĺňajúceho archetypálne požiadavky bojovníka a svätice, teda muža, ktorý vedie svojich poddaných do (úspešných!) bojov, vďaka ktorým sa rozširuje jeho územie, a jeho manželky, kráľovnej svätice, ktorá svoj život zasvätila viere, stavbe a podpore kláštorov, cudnosti a rozširovaniu cirkvi. Pritom je zaujímavé, že mnohé tieto kráľovné sú následne po svojej smrti skutočne vyhlásené za sväté, zatiaľ čo králi sa k podobnému označeniu dostali iba v prípade, že zomreli mučeníckou smrťou na bojisku.¹⁹

Tento protipól archetypov bojovníka a svätice je však možné nájsť už v období Rímskej ríše. Išlo pritom o jeden z významných aspektov seba prezentácie cisárskych párov, pričom cisárovné v tomto smere odvodzovali význam náboženského aspektu svojej činnosti od matky cisára Konštantína, cisárovnej sv. Heleny.

Podobne ako jej nasledovníčky v 5. storočí, aj Helena disponovala titulom *augusta*, bola teda právoplatnou cisárovnou. Hoci jej presný pôvod nie je známy, narodila sa na území dnešného Grécka a patrí k najvýznamnejším osobnostiam kresťanského sveta 3. – 4. storočia po Kr. V dejinách kresťanstva sa kladie do popredia predovšetkým jej aktívna podpora kresťanstva v Rímskej ríši, ale aj skutočnosť, že počas posledných rokov svojho života vykonala púť do Jeruzalema, a cestou počas legendy našla kríž, na ktorom bol ukrižovaný Ježiš Kristus.

Práve tieto dva aspekty jej osobnosti (aktívna kresťanka a pútnička) sa stali následne vzorom (a zároveň aj očakávaním) aj pre ďalšie rímske cisárovné, ktoré sa aktívne vyjadrovali v otázkach viery, zúčastňovali sa koncilov a ktoré sa usilovali takisto vykonať aj púť do Jeruzalema, čo sa však podarilo iba manželke Theodosia II., Eudocii. V Eudociinom prípade je zároveň zaujímavá skutočnosť, že reprezentovala svojho manžela a cisárstvo predovšetkým mimo územia Konštantínopolu. Jej cesty na

¹⁸ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 230.

¹⁹ EARENFIGHT, T. *Queenship...*, s. 57.

historické územie Palestíny slúžili aj tomuto účelu a svoju prvú púť do Jeruzalema uskutočnila v rokoch 437 – 439.²⁰

Je pritom dôležité zmieniť, že tento náboženský aspekt a inšpiráciu Helenou v oblasti náboženstva môžeme v činnosti cisárovnej pozorovať až práve od obdobia Eudocie.²¹

Z náboženského hľadiska stojí za zmienku aj skutočnosť, že z listov Gally Placidie a Licinie Eudoxie vyplýva, že s nimi aktívne komunikoval a obracal sa na nich rímsky biskup Lev,²² zatiaľ čo Galla Placidia samotná sa usilovala angažovať v koncilovej politike (hoci menej výrazne ako Pulcheria).²³ Podobne môžeme o zasahovaní cisárovien do náboženskej oblasti hovoriť aj ohľadom skutočnosti, že Pulcheria aktívne zasahovala do rozkolu vedúcemu ku koncilu v Efeze v roku 449 po Kr., keď podporovala biskupa Flaviána a bojovala proti Chrysaphiovi (ich rivalita skončila až po smrti Pulcheriinho brata, keď bol Chrysaphius popravený, zrejme na jej pokyn),²⁴ zatiaľ čo cisárovná Theodora sa angažovala v otázke monofyzitizmu.

V prípade Pulcherie sa pri otázkach náboženstva nedá vynechať ani skutočnosť, že cisárovná zložila sľub panenstva,²⁵ ktorý dodržala aj počas manželstva s Marciánom.²⁶

Vládkyne

Západorímska ani Východorímska ríša nemala priamu skúsenosť so samostatne vládnuccimi cisárovnami, výnimku v tomto smere tvorila iba cisárovná Pulcheria a to iba na obdobie jedného mesiaca. Obe ríše však mali skúsenosti s cisárovnami v pozícii regentiek, cisárovnami, ktoré vládli s cisármi a takisto aj so situáciami, v ktorých práve cisárovná rozhodovala o svojom manželovi – budúcom cisárovi.

V rámci rímskych dejín poznáme relatívne veľké množstvo žien, ktoré disponovali veľkým množstvom moci a to už od obdobia principátu, kedy v rámci dynasticity dokázala Agrippina pomerne výrazne manipulovať svoje okolie tak, aby Nerovi zabezpečila cisársky trón.

²⁰ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 136 – 137.

²¹ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 220.

²² BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 107.

²³ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 107.

²⁴ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 117.

²⁵ SOZOMEN. *The Ecclesiastical History of Sozomen: Comprising a History of the Church from A.D. 324 to A.D. 440*. Londýn : Henry J. Bohn, 1885. s. 410.

²⁶ GARLAND, Lynda. *Byzantine empresses: women and power in Byzantium, AD 527–1204*. Londýn : Routledge, 1998. s. 3.

Napriek tomu však v Ríme nie sú záznamy o ženách, ktoré by aktívne vládli samy, teda nie ako regentky a nie ako spoluvládkyne. Výnimku tu tvorí iba už zmienená cisárovná Pulcheria, ktorá vládla najskôr spoločne so svojím bratom Theodosiom II. a následne po jeho smrti v roku 450 vládla počas jedného mesiaca sama a to až do chvíle, kedy si vybrala manžela, ktorý sa stal novým cisárom Východorímskej ríše.²⁷ Historik A. D. Lee pritom zastáva názor, že Pulcheria s manželstvom s Marciánom súhlasila nielen preto, že on súhlasil s rešpektovaním jej sľubu panenstva, čo udáva Garlandová,²⁸ ale aj vzhľadom na jej odpor voči Chrysaphiovi, ktorý za vlády jej brata mal pomerne veľký vplyv – za potvrdenie tohoto predpokladu môžeme považovať skutočnosť, že po uzavretí manželstva medzi Pulcheriou a Marciánom bol Chrysaphios odstránený.²⁹

Pulcheria pritom nebola sama, kto mal takúto možnosť. Podobne ako ona, aj Ariadne mala po smrti svojho manžela Zenóna možnosť vybrať si svojho nového manžela a určiť tak nového vládcu ríše. V prípade Ariadne je pritom mimoriadne dôležitá skutočnosť, že sa vďaka nej dostali k moci až dvaja cisári – najskôr Zenón a následne Antonínus, ktorý pred svojím sobášom s Ariadne – a nástupom na trón – pôsobil ako cisársky úradník na dvore Zenóna. V tomto smere je nutné poznamenať, že o trón sa v tomto čase uchádzal aj Zenónov brat Longinus. Skutočnosť, že nasledujúceho cisára vyberala Ariadne poukazuje jednak na to, že jej význam na cisárskom dvore bol dostatočne veľký na to, aby jej nielenže bolo dané právo voľby, a táto voľba bola globálne rešpektovaná, ale i na to, že dedičský a legitimizujúci význam *manželky a dcéry cisárov* Ariadne bol väčší ako príbuzenský vplyv *cisára* Zenóna.³⁰

Ako príklad zo Západorímskej ríše môžeme jednoznačne uviesť Gallu Placidiu, ktorá strávila väčšiu časť svojho dospelého života ako regentka svojho syna Valentiniana III.

Titulatura

Drvivá väčšina rímskych cisárovien 5. storočia disponovala titulom *augusta*, v ich titulature sa však nenachádzal titul *imperatrix* (ktorý by vznikol analogicky od titulu *imperator*), výnimku v tomto bode tvorí Pulcheria.³¹

²⁷ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 14.

²⁸ GARLAND, L. *Byzantine empresses...*, s. 3.

²⁹ LEE, A. D. *From Rome to Byzantium, AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2013. s. 97 – 98.

³⁰ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 13.

³¹ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 197.

Zároveň, v kontexte Byzantskej ríše, stojí za zmienku, že napriek dominantnosti gréckeho jazyka v ríši sa titul *augusta*, rovnako ako aj titul *aelia* v tomto období udržal. Okrem týchto titulov mohli cisárovné obdržať aj tituly ako *mater senatus*, teda matka senátu, *mater castrorum*, teda matka tábora a *mater patriae*, teda matka vlasti.³²

Ako píše A. Busch, všetky cisárovné, ktoré disponovali titulom *augusta* boli buď samy narodené „v purpure“ (teda mali cisársky pôvod) alebo boli matkami, čo bola zvyklosť dodržiavaná až do 6. storočia po Kr., kedy ju narušili Justinián s Theodorou – Theodora nemala cisársky pôvod a nikdy sa nestala matkou, napriek tomu však bola titulovaná ako *augusta*.³³

Pôvod

Ako už bolo zmienené, cisárovné, ktoré sa do cisárskej dynastie narodili, predstavovali významný aspekt legitimácie cisárskej moci panovníkov, ktorí cisársky pôvod nemali. V prípade, že bola situácia obrátená, a teda *zrodený v purpure* hľadal manželku, dalo by sa predpokladať, že k sebe hľadal partnerku, ktorá mala podobne významný pôvod ako on a zvýšila by tým jeho legitimitu. V mnohých prípadoch to tak aj bolo a 5. a 6. storočie je svedkom manželských zväzkov medzi rozvetvenými cisárskymi dynastiami. Zároveň je však nutné poukázať na skutočnosť, že viaceré rímske cisárovné nemali patricijský pôvod. Ako jednoznačné príklady môžeme uviesť manželku Theodosia II. Eudociu, ktorá sa ako Athenais narodila ako dcéra gréckeho filozofa Leontia,³⁴ Justinovu manželku Euphemiu, ktorá bola údajne bývalou otrokyňou,³⁵ či Justiniánovu manželku Theodoru, ktorá sa stala jednou z najvplyvnejších rímskych cisárovien napriek tomu, že svoju mladosť strávila ako konkubína.

Význam Aelie Flaccily a ďalších theodosiánskych cisárovien môžeme vidieť aj na skutočnosti, že Aelia Flaccila bola prvou cisárovnou od Konštantínovej matky Heleny a jeho manželky Fausty, v ktorej mene sa razili mince. Táto právomoc sa potom udržala aj u väčšiny theodosiánskych cisárovien a ich následníčok.³⁶ Je pritom mimoriadne dôležité, že od obdobia Aelie Flaccily boli cisárovné na minciach zobrazované v plnom

³² BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 199.

³³ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 214.

³⁴ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 136.

³⁵ Pre korektnosť je nutné poznamenať, že jediná informácia, ktorú máme o Euphemiiom pôvode pochádza z Prokopiových *Tajných dejín*, v súčasnosti však nemáme dôkazy, ktoré by toto tvrdenie vyvracali. Vo svojej knihe *The Prosopography of the Later Roman Empire: Volume 2, AD 395-527* túto informáciu od Prokopia preberajú jej autori.

³⁶ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 26.

cisárskom odeve so všetkými insígniami, čo znamená, že, čo sa týka ikonografie, boli rovné svojim manželom.³⁷

Význam uvedených cisárovien vieme sledovať nielen na minciach, ale aj na existencii sôch a nápisov, pričom tieto sochy často stávali na miestach verejného života.³⁸

Queenship v germánskej spoločnosti

Podobne ako v prípade *queenship* v rímskej spoločnosti, aj v prípade germánskej spoločnosti môžeme hovoriť o viacerých základných zovšeobecneniach, ktoré dokážu priblížiť, aký význam a právomoci mala germánska kráľovná. Prvé dva body (význam sobášnej politiky a poradnú funkciu germánskych kráľovien) identifikuje vo svojej knihe *Amalasuintha: The Transformation of Queenship in the Post-Roman World* M. Vitiello, ostatné je možné odvodiť zhodnotením súčasnej historiografie, okrem Vitiella najmä prác Theresy Earenfight a Waltera Pohla ale i ďalších – konkrétne body boli autorkou vybrané tak, aby korešpondovali s otázkami *queenship* v rímskej spoločnosti a ponúkli tak priestor na porovnanie.

Rola manželky a matky

Pokiaľ ide o rolu manželky, v období 5. až 6. storočia po Kr. môžeme najmä u Teodoricha Veľkého pozorovať mimoriadne aktívnu sobášnu politiku, ktorou sa usiloval vytvoriť si medzi jednotlivými germánskymi kráľovstvami rozsiahle spojenectvá. V ich rámci sa po založení *Regnum Italiae* sám znovu oženil – jeho manželkou sa stala Audofleda, sestra franského kráľa Chlodovika. V podobnej situácii sa pritom nachádzal aj Chlodovik, ktorý sa v rámci spojenectiev zosobášil s burgundskou princeznou Klotildou. Tá ho počas ich manželstva presvedčila ku konverzii na kresťanstvo, konkrétne katolicizmus. Je pritom zaujímavé, že práve v prípade Frankov a ich katolíckej kráľovnej došlo ako u jediných k priamej konverzii na katolicizmus bez ariánskej zastávky ako tomu bolo pri ostatných germánskych kráľovstvách.

Teodorich Veľký následne pokračoval v budovaní spojenectiev prostredníctvom žien vo svojej rodine, ktoré dostal do pozícií kráľovien v rámci celého germánskeho sveta;

³⁷ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 201.

³⁸ BUSCH, A. *Die Frauen...*, s. 16, 27, 189.

jeho sestra Amalafrida sa v roku 500 stala manželkou vandalského kráľa Thrasamunda a jej dcéra (ktorej otec je neznámy) Amalaberga sa približne o desaťročie neskôr vydala za kráľa Durinčanov Herminafrida. Teodorich do svojej sobášnej politiky zapojil aj svoje dcéry. Jeho dcéry z prvého manželstva (prípadne dcéry, ktoré mal s konkubínou/konkubínami, ich matka, prípadne matky sú nejasné), Ostrogotho Areagni a Theudigotha sa v čase vzniku *Regnum Italiae* stali manželkami burgundského kráľa Žigmunda (Ostrogotho) a vizigótskeho kráľa Alaricha II. (Theudigotha), zatiaľ čo dcéra, ktorú mal s Audofledou, Amalasuinth sa v roku 515 vydala za Eutaricha, ktorý sa mal stať nástupcom trónu v *Regnum Italiae*, a zároveň pomôcť v znovuzjednotení Ostrogótov a Vizigótov.³⁹

Pomocou tejto sobášnej politiky sa Teodorichovi podarilo vytvoriť si úspešné spojenectvá s väčšinou germánskych kráľovstiev 6. storočia po Kr. Je pritom dôležité poznamenať, že s výnimkou Teodoricha samotného, všetky spojenectvá boli vytvárané pomocou kráľovien – žiaden mužský Teodorichov príbuzný sa súčasťou sobášnej politiky nestal, hoci vieme naisto, že Teodorich mal aj mužských príbuzných, s ktorými mohol „pracovať“ – napr. Amalafrida mala okrem dcéry Amalabergy (ktorá sa súčasťou sobášnej politiky stala) aj syna Theodahada.

Zároveň však je nutné poznamenať, že celé Teodorichovo dynastické impérium vytvorené jeho ženskými príbuznými dosadenými do funkcií kráľovien ku koncu jeho vlády a života stroskotalo; jeho manželstvo s Audofledou nezabránilo opakovaným konfliktom s Franskou ríšou ani fransko-byzantskému spojenectvu proti *Regnum Italiae*, Žigmund zavraždil svojho syna (Teodorichovho vnuka), Amalafrida po smrti svojho manžela viedla neúspešný odpor voči novému vandalskému kráľovi Hilderichovi, ktorý sa skončil jej smrťou a rozpadom ostrogótsko-vandalského spojenectva a Eutarich v roku 522 po Kr. zomrel, čo znamenalo, že Teodorich nemal žiadneho dospelého mužského následníka trónu (prečo ani v tomto bode nepočítal s Theodahadom je otázka, na ktorú už zrejme nenájdeme komplexnú odpoveď).⁴⁰

Tento exkurz do sobášnej politiky Teodoricha Veľkého, ktorá zahŕňala väčšinu germánskych kráľovstiev, ponúka obraz toho, aké dôležité boli kráľovné pre existenciu týchto germánskych kráľovstiev – kráľovné predstavovali dôležitú diplomatickú funkciu a mierový, resp. vojenský stav kráľovstiev do istej miery závisel od ich

³⁹ VITIELLO, Massimiliano. *Amalasuinth: The Transformation of Queenship in the Post-Roman World*. Filadelfia : University of Pennsylvania Press, 2017. s. 174 – 176.

⁴⁰ VITIELLO, M. *Amalasuinth...*, s. 42, 64, 67.

schopností – napríklad manželstvo Amalafridy s Thrasamundom znamenalo, že Vandali prestali s útokmi na Sicíliu a s požadovaním platenia každoročného tribútu.⁴¹ Ako už bolo zmienené pri otázke *queenship* v rímskej spoločnosti a ako zdôrazňuje Theresa Earenfight, význam stredovekých kráľovien všeobecne spočíval v ich materstve, ktoré bolo súčasne súkromným a politickým. Práve materstvo (teda skutočnosť, že boli matkami budúcich vládcov) umožňovalo podľa Earenfight stredovekým kráľovným zasahovať do života v ich kráľovstvách.⁴²

Ako príklad môžeme na jednej strane uviesť dynastické spojenie ostrogótskej Amalasuinthy s vizigótskym Eurichom, ktorého cieľom bolo znovuzjednotenie Vizigótov a Ostrogótov v jednotnom *gótskom* kráľovstve; na strane druhej nám ako príklad posluží aj skutočnosť, že keď sa burgundský kráľ Žigmund po smrti svojej ostrogótskej manželky oženil druhýkrát, na popud svojej novej ženy svojho syna Sigerica (vnuka Teodoricha Veľkého) zavraždil.⁴³

Poradná funkcia

Ako vo svojej knihe *Amalasuintha: The Transformation of Queenship in the Post-Roman World* píše Massimiliano Vitiello, jednou z najdôležitejších úloh germánskej kráľovnej bola jej úloha radkyne;⁴⁴ túto skutočnosť môžeme vidieť napríklad na listoch germánskych kráľov hovoriacich o ženách vo svojich rodoch, v ktorých je vyzdvihovaná múdrosť týchto budúcich či súčasných kráľovien. Ako príklad môžeme uviesť list Teodoricha Veľkého vandalskému kráľovi Thrasamundovi, v ktorom Teodorich popisuje okrem iného svoju sestru Amalafridu. Ako Teodorich píše, ide o ženu rovnú ti v múdrosti, ktorá nie len, že si zaslúži rešpekt kráľovstva, ale ktorá je aj výborná v dávaní rád.⁴⁵ V liste Teodorich následne zdôrazňuje význam mierových zväzkov medzi Vandalským kráľovstvom a *Regnum Italiae* a vyhraňuje sa voči spojeneckým rozhodnutiam Thrasamunda, ktoré Thrasamund učinil „v rozpore s týmto spojenectvom“.⁴⁶ V tomto smere nás môže jednoznačne zaujať nielen to, ako Teodorich tento list začína (a síce tým, že zdôrazňuje diplomatický význam svojich ženských

⁴¹ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 175 – 176.

⁴² EARENIGHT, T. *Queenship...*, s. 7.

⁴³ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 64, 174 – 176.

⁴⁴ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 176.

⁴⁵ CASSIODORIUS. *The Variae: The Complete Translation*. Berkeley : University of California Press, 2019. s. 242.

⁴⁶ CASSIODORUS. *The Variae...*, s. 242.

príbuzných, čím potvrdzuje význam germánskych kráľovien ako manželiek a nositeliek mieru) ale najmä to, že zo všetkých vlastností, ktoré by Teodorich mohol ohľadom Amalafridy uviesť, sa rozhodol zdôrazniť najmä jej múdrosť a schopnosť dávať rady. Tým dáva najavo dve veci: v prvom rade, keďže list je venovaný diplomatickým vzťahom Vandalského kráľovstva a nie Amalafride, Teodorich zdôrazňuje, že mu je Thrasamund zviazaný pre to, že mu dal za ženu svoju múdru sestru a využíva práve toto (a nie územné či finančné zisky, ktoré Vandali získali vďaka mieru a svadbe) na pripomenutie toho, že mu je Thrasamund zviazaný. Súčasne pritom ale Teodorich poukazuje na niečo iné; Amalafrida už je Thrasamundovou manželkou a ako už bolo zmienené, list nie je o nej. Teodorich však napriek tomu otvára list ňou a popisuje ju ako *ženu rovnú Thrasamundovi v múdrosti a ženu, ktorá je výborná v dávaní rád*. Konštatovanie, že Amalafrida je kráľovi *rovná v múdrosti* jednoznačne poukazuje na význam, ktorý kráľovná mala.⁴⁷

Podobne, ako hovorí Vitiello, ruginjská kráľovná Giso a burgundská kráľovná Caretena boli radkyňami svojich manželov a významný vplyv v oblasti rád mala na svojho manžela aj franská kráľovná Klotilda.⁴⁸

Kráľovné sú ale opisované aj ako *zlé* radkyne; zatiaľ čo Cassiodorus hovorí o amalovských kráľovniach ako o ženách, ktoré sú vzdelané a dobre radia svojim manželom – kráľom, Gregor z Tours zdôrazňuje, že amalovské kráľovné síce boli radkyňami, ale rady, ktoré svojim manželom dávali boli zlé a viedli k ich neúspechom. To samozrejme nie je nijako prekvapujúce, keďže amalovské kráľovné boli kráľovkami pochádzajúcimi z *Regnum Italiae* a Franská ríša, ktorej dvorným historikom Gregor z Tours bol, bola s *Regnum Italiae* v konflikte. (Naopak, Gregor z Tours veľmi výrazne vyzdvihuje radcovské schopnosti franskej kráľovnej Klotildy, ktorú popisuje ako dobrú radkyňu kráľa Chlodovika a ktorej pripisuje aj dobrý vplyv, ktorý viedol ku Chlodovikovej konverzii na katolicizmus.)⁴⁹

V každom prípade je však jednoznačne dôležité, že bez ohľadu na osobné pocity autorov ku konkrétnym kráľovniach, sa Gregor aj Cassiodorus zhodujú na tom, že kráľovné mali v oblasti radcovstva svojim manželom – kráľom veľký význam.

⁴⁷ CASSIODORUS. *The Variae...*, s. 242.

⁴⁸ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 177.

⁴⁹ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 177 – 179.

Kresťanský rozmer

Ako už bolo zmienené a ako hovorí Earenfight, predstava kráľovského páru – kráľa bojovníka a kráľovnej svätice – je typická pre celé obdobie európskeho stredoveku a prejavovala sa predstavou muža – bojovníka – kráľa, ktorý viedol svojich poddaných do úspešných bojov, ktoré rozšírili jeho územia, zatiaľ čo jeho manželka sa venovala rozširovaniu kresťanstva, teda podpore cirkvi, zakladaniu alebo podporovaniu kláštorov a životu v cudnosti.⁵⁰

Je tiež dôležité poznamenať, že konverzia na kresťanstvo ponúkla germánskym kráľovným oveľa väčší význam v oblasti náboženstva, než mali v čase pohanstva; jediný kmeň, ktorý vytváral významné prepojenie medzi ženami a náboženstvom v období pohanstva boli Longobardi a to legendou o tom, ako ich kmeň získal svoje meno. To môžeme voľne preložiť ako “tí s dlhými bradami” a podľa legendy ho získali tak, že bohyňa pomohla ženám v kmeni oklamať jej manžela tým, že im poradila upraviť si vlasy tak, aby vyzerali ako brady. Jej manžel následne kmeňu poskytol svoju ochranu.⁵¹

⁵²

Naopak, v období po konverzii sa význam kráľovien výrazne zvýšil. Ako príklad za všetky môže poslúžiť práve franská kráľovná Klotilda, ktorá je jednoznačne do istej miery zodpovedná za konverziu Frankov a ktorú Gregor z Tours považuje za ideál dokonalej kráľovnej.⁵³

Pritom je nutné zmieniť, že v popise významu kráľovien zo strany dvorných historikov zohrávala veľkú rolu otázka toho, či kráľovné boli ariánske alebo katolícke a podobne, aké vierovyznanie mal daný historik; Gregor z Tours, katolík a historik Franskej ríše pochopiteľne chváli katolícku kráľovnú Franskej ríše Klotildu a kritizuje (prípadne otvorene ohovára a uráža) ariánsku kráľovnú *Regnum Italiae* Amalasuinthu, zatiaľ čo dvorný historik *Regnum Italiae* Cassiodorus vykresľuje Amalasuinthu ako vynikajúcu kráľovnú.

⁵⁰ EARENFIGHT, T. *Queenship...*, s. 57.

⁵¹ POHL, Walter. Gender and ethnicity in the early Middle Ages. In Brubaker, Leslie – Smith, Julia M.H. *Gender in the Early Medieval World: East and West, 300 – 900*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. s. 36.

⁵² V tomto smere je určite nevyhnutné spomenúť aj severné germánske kmene, koniec koncov vikingské Valkýry mali jednoznačný náboženský význam a vikingské ženy mali oveľa väčšiu nezávislosť. Vzhľadom na výrazne odlišný vývoj, ktorým sa severogermánske kmene vydali, nie sú témou tohto príspevku.

⁵³ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 179.

Regentstvo

Na rozdiel od rímskych cisárovien, ktoré dokázali v prípade potreby vládnuť ako regentky za svojich neplnoletých príbuzných a prípadne (v prípade Pulcherie) dokonca samostatne, pozícia germánskych kráľovien bola v tomto smere o niečo slabšia, resp. menej úspešná.

Táto skutočnosť pochopiteľne vyplýva z pozície, ktorú germánske kráľovné zastávali, a ktorá už bola načrtnutá (ich význam najmä ako matiek a manželiek, absencia špecifického titulu, ktorý by korešpondoval s rímskym titulom *augusta*, ale aj skutočnosť, že kráľovné sa angažovali najmä v cirkevnej oblasti), ako aj zo skutočnosti, že viacerí kráľi praktizovali konkubinát, prípadne dokonca aj polygamiu, čo celkom pochopiteľne malo vplyv na množstvo moci, ktorú manželka kráľa mohla mať.

S ustálením pomerov v Európe ako aj v katolíckej cirkvi a jej učení sa táto situácia pochopiteľne postupom času zmenila a praktiky ako polygamia sa z kráľovských dvorov s príchodom obdobia stredoveku vytrácajú, avšak v období vzniku a rozmachu germánskych kráľovstiev ešte stále boli súčasťou panovníckej praxe - ako príklad sa dá uviesť Chlotar I. (cca. 497 – 561), ktorý si podľa Gregora z Tours vzal za manželku okrem durínskej princeznej Ingundy aj jej sestru Aregundu a s oboma bol zosobášený v rovnakom čase.⁵⁴

Napriek limitom, ktorým germánske kráľovné museli čeliť, viaceré z nich sa o pozíciu kráľovnej regentky usilovali a viac či menej úspešne ju aj vykonávali. Medzi najúspešnejšie v tomto smere patrili napríklad franské kráľovné Fredegunda (? – 597, manželka Chilperika I.) či Brunhilda (cca. 543 – 613, manželka Sigiberta I.), ale aj ostrogótska kráľovná regentka a neskôr na krátku dobu dokonca nevydatá kráľovná Amalasuintha (cca. 495 – 535). Pritom je však nutné zmieniť, že hoci Brunhilda istú dobu úspešne vládla v mene svojich vnukov, jej koniec bol neslávny; v roku 613 bola popravená mimoriadne brutálnym spôsobom.⁵⁵ Podobne neslávne sa skončil aj pokus kráľovnej Amalasuinthy, keď ju po niekoľkých mesiacoch nechal zavraždiť jej spoluvládca Theodahad.

Naopak kráľovná Fredegunda, hoci prezentovaná Gregorom z Tours negatívne,⁵⁶ dokázala pre svojho neplnoletého syna za podpory kráľa Guntrama zabezpečiť vládu v

⁵⁴ GREGOR Z TOURS. *The History of the Franks*. Harmondsworth : Penguin Books, 1974. s. 222.

⁵⁵ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 184 – 185, 215.

GREGOR Z TOURS. *The History of the Franks*. s. 1029.

⁵⁶ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 180.

Neustrii⁵⁷ a po vypuknutí otvoreného konfliktu medzi Neustriou, Austráziou a Burgundskom viedla neustrijskú armádu do (úspešných) bojov.⁵⁸

Napriek úspešnému príkladu kráľovnej Fredegundy väčšina pokusov germánskych kráľovien o prevzatie moci po smrti svojich manželov nedopadla úspešne; okrem zmienených príkladov stoja za zmienku napríklad vandalská kráľovná Amalafriada, ktorá sa pokúsila prevziať moc nad Vandalským kráľovstvom no bola porazená a popravená⁵⁹ a kráľovná Klotilda, ktorá nedokázala zabrániť smrti detí kráľa Chlodomera na príkaz jej ďalšieho syna,⁶⁰ a to napriek skutočnosti, že patrila medzi významné osobnosti cirkevného života 6. storočia a v náboženskej oblasti mala veľký vplyv.

Rímske a germánske kráľovné: porovnanie

Hoci je samozrejme nemožné pri jednotlivých bodoch ponúknuť odpovede, ktoré by boli univerzálne a kompletne platné a v rámci rímskych cisárovien aj germánskych kráľovien je možné nájsť výnimky (akými je napríklad franská kráľovná Fredegunda v prípade vlády ako kráľovná regentka), nasledujúca tabuľka ponúka zovšeobecnenie situácie, v akej sa tieto kráľovné nachádzali.

	rímska spoločnosť	germánska spoločnosť
špecifický titul	áno (<i>augusta</i>)	nie (<i>queen consort</i> /kráľovná manželka)
význam ako manželka a matka	áno; význam legitimacy moci, ale nemuseli pochádzať z nobility	áno; súčasť diplomacie a sobášnej politiky; príbuzné kráľov
význam náboženstvo pre	áno	áno (kristianizácia kľúčová)
aktívna partnerka panovníka	vládnuci pár	angažovanosť v náboženskej oblasti funkcia radkyne
kontinuita moci/pozícia regentky	áno	možná, avšak obvykle nie úspešná

⁵⁷ JAMES, Edward. Elite Women in the Merovingian Period. In Effros, Bonnie – Moreira, Isabel. *The Oxford Handbook of the Merovingian World*. Oxford : Oxford University Press, 2020. s. 246.

⁵⁸ WEMPLE, Suzanne Fonay. *Women in Frankish Society: Marriage and the Cloister, 500 – 900*. Filadelfia : University of Pennsylvania Press, 1985. s. 64 – 65.

⁵⁹ VITIELLO, M. *Amalasuintha...*, s. 176, 185.

⁶⁰ GREGOR Z TOURS. *The History of the Franks*. s. 732.

Záver

Slovenský jazyk v súčasnosti nedisponuje terminológiou, ktorá by dokázala uspokojivo pomenovať situáciu, v ktorej je na tróne monarchie žena. To však nebráni vo výskume v tejto oblasti, hoci aj za cenu využívania anglickej terminológie.

Rímske cisárovné v 5. a 6. storočí mali dostatočnú autoritu na to, aby dokázali aktívne zasahovať do stále sa formujúceho kresťanského náboženstva (vrátane aktívnej účasti na konciloch). Zároveň disponovali dostatočným množstvom nezávislosti na to, aby samy v prípade, že to bolo nutné, dokázali vládnuť ako regentky alebo si vyberať manželov a tým ovplyvňovať smerovanie ríše, pričom ich regentstvo, prípadne manželské rozhodnutia boli globálne rešpektované. Podobne aj germánske kráľovné mali veľký význam pri smerovaní kráľovstiev, avšak ich autonómia pri výbere partnera nebola porovnateľná s autonómiou rímskych cisárovien; slúžili skôr ako objekty než ako subjekty politiky svojich mužských príbuzných a to aj napriek tomu, že z pohľadu katolicizmu mali pre svoje krajiny veľký význam.

V období, keď sa kráľovná Amalasuinha, vychovaná v Ravenne, usilovala o udržanie moci, vo Franskej ríši stála po boku svojho manžela Chlodovíka kráľovná Klotilda a v Byzantskej ríši vládla s cisárom Justiniánom cisárovná Theodora. V oboch prípadoch sa jednalo o ženy, ktoré disponovali pomerne veľkým vplyvom, či už komplexne alebo v náboženskej oblasti. Podobne, Amalasuinha musela vedieť, čo si o nej a jej pozícii regentky myslia príslušníci gótskej elity, ale aj to, akými právomocami disponovali cisárovné v krajine, ku kontinuite ktorej sa *Regnum Italiae* hlásilo už od momentu, kedy ho jej otec Teodorich založil. Amalasuinthina snaha o udržanie sa pri moci a neochota gótskej elity vidieť na tróne *Regnum Italiae* samostatne vládnuť ženu tak viedli ku konštantnému konfliktu medzi týmito dvoma odlišnými predstavami o tom, kým a čím by kráľovná na prelome staroveku a stredoveku mala byť.

Zoznam použitej literatúry

- ATKINSON, Kenneth. *Empress Galla Placidia and the Fall of the Roman Empire*. Jefferson : McFarland & Company, Inc., 2020. 214 s. ISBN 978-1-4766-3985-7.
- BRUBAKER, Leslie – SMITH, Julia M.H. *Gender in the Early Medieval World: East and West, 300 – 900*. Cambridge : Cambridge University Press, 2004. 338 s. ISBN 978-0-521-81347-1.
- BUSCH, Anja. *Die Frauen der theodosianischen Dynastie: Macht und Repräsentation kaiserlicher Frauen im 5. Jahrhundert*. Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 2015. 258 s. ISBN 978-3-515-11050-1.
- CASSIODORIUS. *The Variae: The Complete Translation*. Berkeley : University of California Press, 2019. 519 s. ISBN 9780520969735.
- EARENFIGHT, Theresa. *Queenship in medieval Europe*. Londýn : Red Globe Press, 2013. 368 s. ISBN 978-0230276468.
- EFFROS, Bonnie – MOREIRA, Isabel. *The Oxford Handbook of the Merovingian World*. Oxford : Oxford University Press, 2020. 1168 s. ISBN 978-0190234188.
- GARLAND, Lynda. *Byzantine empresses: women and power in Byzantium, AD 527–1204*. Londýn : Routledge, 1998. 364 s. ISBN 978-0415146883.
- GÖTZ, Dieter – HAENSCH, Günther – WELLMANN, Hans. *Langenscheidt Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache*. Mníchov : Langenscheidt GmbH & Co., 2010. 1343 s. ISBN 978-3-468-49038-5.
- GREGOR Z TOURS. *The History of the Franks*. Harmondsworth : Penguin Books, 1974. 1281 s. ISBN 9781101490754.
- LEE, A. D. *From Rome to Byzantium, AD 363 to 565: The Transformation of Ancient Rome*. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2013. 361 s. ISBN 978 0 7486 6836 6.
- MCINTOSH, Colin. *Cambridge Advanced Learner's Dictionary: Fourth Edition*. Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 1844 s. ISBN 978-1-107-61950-0.
- MÚCSKA, Vincent a kol. *Dejiny európskeho stredoveku I*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006. 389 s. ISBN 80-7165-576-7.
- SOZOMEN. *The Ecclesiastical History of Sozomen: Comprising a History of the Church from A.D. 324 to A.D. 440*. Londýn : Henry J. Bohn, 1885. 536 s.
- VITIELLO, Massimiliano. *Amalasuintha: The Transformation of Queenship in The Post-Roman World*. Filadelfia : University of Pennsylvania Press, 2017. 312 s. ISBN 978-0812249477.

WEMPLÉ, Suzanne Fonay. *Women in Frankish Society: Marriage and the Cloister, 500 – 900*. Filadelfia : University of Pennsylvania Press, 1985. 368 s. ISBN 978-0812212099.

Internetové zdroje

„*kingship*“. [online]. [cit. 23.12.2023]. Dostupné na internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/kingship?q=kingship>

„*queenship*“. [online]. [cit. 02.01.2024]. Dostupné na internete: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/spellcheck/english/?q=queenship>.

„*queenship*“. [online]. [cit. 23.12.2023]. Dostupné na internete: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/queenship>.

„*queenship*“. [online]. [cit. 23.12.2023]. Dostupné na internete: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/queenship>.

Prax mestskej samosprávy na príklade košických štatútov zo 17. Storočia. Náhľad na problematiku [Estera Pracuová]

Abstrakt

V centre záujmu príspevku je samospráva mesta Košice v ranom novoveku. Na túto tému nahliadame cez mestské štatúty zo 17. stor. ako sondu do fungovania mestskej komunity. Štatúty sú cennými historickými prameňmi, ktoré umožňujú detailné sledovanie spôsobu, akým sa riešili konflikty, upravovali majetkové vzťahy a riadila mestská správa v danom období. Príspevok ponúka pohľad do dejín Košíc v ranom novoveku a zároveň osvetľuje spôsoby, ako sa mestská komunita v tom čase organizovala a riadila normami, ktoré si sama priebežne vytvárala podľa svojich aktuálnych potrieb. Cieľom práce je poskytnúť náhľad na vybrané otázky fungovania samosprávy ranonovovekých Košíc skrz právne pramene. Text priblíži proces vzniku štatútov a venuje sa ich úlohe v správe mesta. Prináša pohľad na to, akou právnou štruktúrou disponovali Košice v 17. stor. a ako sa právna regulácia a spoločenské normy v štatútoch odzrkadľovali v každodennom živote obyvateľov mesta. Zámerom práce je poskytnúť kvantitatívny prehľad o počte prijatých štatútov v danom období, ich tematickom zameraní a frekvencii, akou boli prijímané. V článku bude obsiahnutý aj prehľad literatúry, ktorá sa venuje tematike miest a mestskej samosprávy.

Kľúčové slová: Košice, mesto, mestská komunita, raný novovek, mestské štatúty, samospráva

Úvod

Mestá v stredoveku a ranom novoveku predstavovali špecifický model sídel v dobovej feudálnej spoločnosti. Problematika mestských samospráv je veľmi široká, čo na jednej strane znamená výhodu, na strane druhej však sťažuje vymedzenie výskumného záberu. V rámci tohto príspevku som sa rozhodla pre skúmanie mestských štatútov. Štatúty sú právnymi prameňmi inštitucionálneho charakteru, ktoré majú vysokú výpovednú hodnotu, a ktoré môžu slúžiť ako prostriedok reflexie fungovania vnútorných mechanizmov mestskej správy aj dobového diania. Štatúty stanovovali časť práv a povinností obyvateľov a mestských orgánov, poskytovali rámec pre fungovanie mestskej samosprávy, a boli dôležitým nástrojom vytvárania právnej stability a poriadku v komunite. Výskum štatútov umožňuje nahliadnuť do spoločenských štruktúr a hodnôt, ktoré formovali život v stredovekých mestách.

Skúmanie mestských samospráv patrí medzi najpopulárnejšie oblasti urbánneho výskumu. Popularita tematiky môže byť zdôvodnená okrem jej zaujímavosti a možnosti skúmania pestrej palety javov aj hojným počtom písomností úradného charakteru zachovaných z obdobia raného novoveku. Rôznorodé spracovanie tematiky a absencia syntéz o samosprávach uhorských miest však komplikuje komparáciu a vyvodenie sumarizujúcich záverov.

Cieľom práce je predstavenie problematiky fungovania samosprávy ranonovovekých Košíc skrz právne pramene. Východiskovým bodom pre skúmanie témy sú orgány mestskej samosprávy, ich postavenie a kompetencie. Jednou z hlavných výskumných otázok, ktorú som v práci položila je to, či uznesenia košickej volenej obce boli štatútmi v pravom slova zmysle, alebo fungovali skôr ako odporúčania mestskej rade. Odpoveď na túto otázku nám môže poskytnúť prieskum okolností prijatia štatútov a taktiež aj ich formálna analýza. Okrem toho máme k dispozícii klasifikáciu Jána Kúkela, ktorý pri výskume štatútov mesta Bratislava roztriedil prijaté ustanovenia podľa presne stanovených kritérií. Komparácia so štatútmi iných uhorských miest, konkrétne Trnavy a Bratislavy, ktorá je tiež súčasťou príspevku, nám umožňuje vytvoriť celistvejší pohľad na skúmanú problematiku. V rámci práce sa taktiež pokúsím o klasifikáciu košických mestských štatútov na základe ich obsahovej analýzy.

Jadro práce pozostáva z troch kapitol. Prvá kapitola obsahuje krátky prehľad historiografie uhorských miest a konkrétne mesta Košice. Nasledujúce kapitoly sú obsiahlejšie a delia sa na podkapitoly. V rámci druhej kapitoly s názvom *Samospráva miest v stredoveku a ranom novoveku* sa budem venovať objasneniu terminológie najdôležitejších funkcií predstaviteľov mestskej samosprávy. V nasledujúcich podkapitolách budú prebraté pomery uhorských mestských samospráv so zreteľom na Košice, Bratislavu a Trnavu. Tretia kapitola sa venuje štatútom. V podkapitolách sa zaoberám s mestskými štatútmi vyššie spomenutých uhorských miest, konkrétne s ich klasifikáciu a obsahovou analýzou. V rámci príspevku som vychádzala hlavne zo štatútov mesta Košice od roku 1614, odkedy sa zaznamenávali štatúty v maďarskom jazyku, ktoré doposiaľ neboli spracované; až do konca 17. stor., kedy do fungovania mestských samospráv začal vo väčšej miere zasahovať štát. Tieto štatúty sú spracované v rámci edície prameňov od Sándora Kolosváriho a Kelemen Óváriho.² Okrem toho som čerpala z prác slovenskej a maďarskej historiografie. Pri výskume samosprávy stredovekých miest mi slúžili ako podklad monografie Drahoslava Magdoška³, ktorý sa zaoberal fungovaním košickej mestskej samosprávy v období stredoveku, a Bélu Wicka⁴, ktorý vo svojej rozsiahlej syntéze o dejinách Košíc skúmal vybrané aspekty fungovania mestskej samosprávy a kompetencie mestských zamestnancov. Pri klasifikácii štatútov som vychádzala z práce od Jána Kúkela⁵, ktorý sa zaoberal s analýzou a triedením prameňov štatutárneho charakteru mesta Bratislava. Komparáciu štatútov z rôznych uhorských miest mi umožnila práca Zuzany Nemcovej, v rámci ktorej autorka porovnávala štatúty mesta Bratislavy a Trnavy.⁶

Východiská

Výskum samosprávy stredovekých miest predstavuje fascinujúcu oblasť historického a právneho výskumu, ktorá nám umožňuje lepšie porozumieť spoločenským a politickým štruktúram v období stredoveku a ranom novoveku. Ide o veľmi širokú

² KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen. *Kiváltságolt kerületi statutumok 1370-1799 és városi statutumok 1404-1773*. Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1890, s. 422.

³ MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ, 2017

⁴ WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Košice: Kassa Thj. Sz. Kir. Város Közönség, 1941

⁵ KÚKEL, Ján. *Štatúty schvaľované volenou obcou mesta Bratislavy*. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Bratislava: MVSR – odbor archívov a registratúr, 2005

⁶ NEMCOVÁ, Zuzana. *Štatúty ako spôsob komunikácie mestskej správy s obyvateľmi*. In SOKOLOVSKÝ, Leon (ed.). *Historica XLVIII. Slovo, písmo, obraz, znak*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014

tému, ktorá zahŕňa rôzne aspekty, vrátane právnej autonómie miest, organizácie mestských inštitúcií a vzťahov medzi miestnymi obyvateľmi a centrálnou vládou. Historici sa zaoberajú otázkami, ako sa formovali a menili mestské štatúty, aký vplyv mali na každodenný život obyvateľov a aké vzťahy existovali medzi mestskými elitami a mestským obyvateľstvom. Zároveň sa skúma, ako sa samospráva stredovekých miest líšila v rôznych regiónoch a vyvíjala pod vplyvom rôznych historických udalostí. Ide o pomerne populárnu tému, ktorá je spracovaná rôznorodo v domácej i zahraničnej historiografii.

Dejinami mesta Košice sa začali profesionálne zaoberať v 19. stor., a aj to len čiastkovo, napr. v rámci výskumu Abovsko-turnianskej župy⁷, alebo v rámci spracovania a usporiadania archívneho materiálu. Na začiatku 20. stor. sa Košice dostali pod drobnohľad vyššie spomenutého maďarského historika, Gyulu Osvátha, ktorý sa vo svojej práci zameriaval najmä na mestské výsady, mestský status a vedúce funkcieestskej samosprávy, najmä z právno-historického pohľadu.⁸ Na začiatku 40. rokov 20. stor. vo svojej rozsiahlej monografii o košických dejinách sa čiastočne venoval ajestskej samospráve Béla Wick. V druhej polovici 20. stor. sa s dejinami Košíc zaoberal Ondrej Halaga, ktorý publikoval práce o mestských knihách, o základných subjektochestskej samosprávy a dejinách košických predmestí.⁹ Košickým mestským privilégiám sa v rámci rozsiahlejších syntéz čiastkovo venovali Erik Fügedi, Ferdinand Uličný a Richard Marsina.¹⁰ Hospodársku agendu mesta v 16. a 17. stor. spracovala Milena Ostrolúcka.¹¹ Po roku 2000 bola publikovaná syntéza Istvána Németha o orgánochestskej samosprávy, ktorá obsahovala menoslov členovestskej rady a volenej obce.¹² So súdnou praxou v meste na prelome stredoveku a raného novoveku sa zaoberali Blanka Szeghyová a Richard Papáč.¹³ Detailnejšou analýzou košickej samosprávy v období stredoveku je monografia Drahoslava Magdoška *Samospráva mesta Košice v stredoveku*.

⁷ SZIKLAY, JÁNOS – BOROVSZKY, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest: Apollo, 1896

⁸ OSVÁTH, Gyula. *Adalékok Kassa város közigazgatási helyzetéhez és közigazgatási szervezeteéhez I. Lipót koráig*. Kassa, 1918

⁹ HALAGA, Ondrej. *Košické mestské knihy (1394-1737)*. Košice: Archív mesta Košíc, 1956.

¹⁰ NÉMETH, István. *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16-17. századi Magyarországon*. Budapest: Gondolat – Magyar országos levéltár, 2004, s. 41.-42.

¹¹ OSTROLÚCKA, Milena. *Mestské hospodárenie Košíc v 17. storočí v zrkadle prameňov Archívu mesta Košíc*. In *Slovenská archivistika*, 1993, roč. 27, č. 1, s. 53-58

¹² NÉMETH, István. *Kassa város arheológija. Birák, belső és külső tanács 1500-1700*. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2006.

¹³ PAPÁČ, Richard. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice: HistoricKe, 2019

Samospráva miest v stredoveku a ranom novoveku

Terminológia

V oblasti výskumu mestskej samosprávy zohráva terminológia kľúčovú úlohu, pretože presné a jasné definície pojmov sú nevyhnutné pre porozumenie a interpretáciu študovaných fenoménov. Pri skúmaní stredovekých a ranonovovekých písomností častokrát narážame na problém, že jednotlivé koncepty sú v prameňoch označované rôznymi výrazmi. Tento problém je prítomný aj pri štúdiu odbornej literatúry, kde rôzni autori používajú rôznu terminológiu pri opise skúmaných javov.

Najdôležitejšími pojmami pri výskume samosprávy uhorských miest sú pomenovania funkcií jednotlivých mestských úradníkov a zamestnancov. Na čele samospráv stredovekých a ranonovovekých miest stal richtár, ktorého na začiatku stredoveku označovali latinským názvom *villicus* (lat. villa - sídlisko). V neskorších obdobiach bol tento post pomenovaný podľa jeho najdôležitejšej - súdnej funkcie, *iudex* (lat. sudca).¹⁴ Z tejto funkcie vychádza aj nemecké pomenovanie Richter, ktorý bol prebratý aj do slovenského jazyka. V prípade košických mestských štatútoch z raného novoveku sa používa maďarský názov *bíró*, ktorý je doslovný preklad slovenského slova sudca. Zbor prisázných sa v prameňoch pochádzajúcich zo začiatku stredoveku je označovaný latinským názvom *iurati* (lat. iurare - prisahať) alebo *consules*, po prípade *cives consules*, pričom najvýznamnejších členov zboru označovali pomenovaním *gróf*.¹⁵ V odbornej literatúre je tento orgán pomenovaný buď ako zbor prisázných alebo vnútorná rada, v košických mestských štatútoch sa používa maďarský výraz *tanács* (slov. zbor). Staršie pomenovanie pre volenú obec bolo súhrnné pomenovanie starší (lat. *seniores*). V 15. stor. transformáciou samotného orgánu sa zmenil aj jeho pomenovanie na obec (lat. *communitas*). Z tohto pomenovania sa vytvoril v nasledujúcom období termín volená obec (lat. *electa communitas*).¹⁶ V slovenskej odbornej literatúre sa pre označenie tohto orgánu používa termín volená obec, vonkajšia rada alebo širšia rada. V košických právnych článkoch sa vonkajšia rada označovala maďarským slovným spojením *nemes község* (slov. vznešená obec). Na čele vonkajšej rady stál rečník alebo hovorca, ktorého na začiatku stredoveku nazývali ako

¹⁴ MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 75.

¹⁵ WICK, B. *Kassa története...*, s. 232.

¹⁶ MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 110-111.

tribún ľudu (lat. *tribunus plebis*). Pomenovanie sa v priebehu času zmenilo na hovorca (nem. *furmund*). Z nemeckého slova *furmund* vzniklo aj maďarský termín používaný v štatútoch mesta Košice – *firmander, fürmender*.

Samospráva uhorských miest

Slobodné kráľovské mestá v Uhorsku predstavovali osobitný typ mestských obcí s vlastnými právami a privilégiami. Patrili pod jurisdikciu kráľa, čo znamenalo, že neboli podriadené šľachtickým autoritám. Disponovali značnou mierou autonómie, a to najmä v oblasti samosprávy. Až do prelomu 16. a 17. stor. na rozdiel od iných európskych krajín disponovali plnou kontrolou nad vnútornou správou mesta. Keďže panovníci nedelegovali do miest svojich zástupcov, volené orgány mesta nemuseli bojovať o svoje právomoci a mohli sa plne venovať hospodársko-politickej agende.¹⁷ Obdobie plnej autonómie uhorských slobodných kráľovských miest bolo prerušené na konci 17. stor., kedy sa panovníci z rodu Habsburgovcov pokúsili o oklieštenie právomocí mestských orgánov. Značnejší zvrät nastal po porážke povstania Imricha Tököliho, a to delegáciou komisárov uhorskej komory do miest, ktorí zasahovali do volieb mestských orgánov a mali dohľad aj nad hospodárskou správou.¹⁸

Hlavnými aktérmi každej samosprávy boli richtár a mestská rada, ktorí vykonávali súdnu a hospodársko-politickú agendu mesta. Okrem súdnej a správnej funkcie disponovali aj reprezentatívnou funkciou. Na základe usadzovania postu richtára je možné rozdeliť uhorské mestá na dve kategórie. Mestá ako Košice, Bratislava, alebo Trnava mali možnosť voľby richtára. Do druhej kategórie patria mestá s postom dedičného richtára, kde richtár voľne disponoval so svojou funkciou, t. j. mohol ho niekomu udeliť alebo ponechať svojim potomkom. Medzi mestá s dedičným richtárom patrili napr. Bardejov a Žilina.¹⁹ Základ mestskej samosprávy v stredoveku a ranom novoveku tvorila mestská obec, t. j. spoločenstvo všetkých mešťanov mesta, ktorí boli kolektívnymi držiteľmi mestských výsad. Na začiatku stredoveku sa podieľali na voľbe richtára, mestskej rady, a zohrávali kľúčovú rolu aj pri obsadzovaní ostatných úradov v meste. Nárast počtu obyvateľov miest však do značnej miery skomplikoval volebný

¹⁷ ČIČAJ, Viliam. *Niektoré problémy výskumu miest v období novoveku*. In CZOCH, Gábor (ed.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 29.

¹⁸ NEMCOVÁ, Z. *Štatúty ako spôsob komunikácie...*, s. 144.

¹⁹ CHLEPKO, Peter. *Správa mesta Krupina do roku 1526 vo vzťahu k významu krupinského právneho okruhu*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2022, s. 24-25.

proces a neumožnil dynamicky reagovať na vzniknuté podnety, ktoré bolo potrebné čo najrýchlejšie vyriešiť. Reakciou na vzniknutý problém bolo vytvorenie orgánu širšej alebo vonkajšej rady, ktorá zastupovala záujmy celej komunity. Išlo o užší okruh mešťanov, ktorí sa priamo podieľali na voľbe richtára a mestskej rady. Okrem tejto funkcie vonkajšia rada fungovala aj ako kontrolný a poradný orgán vo verejných veciach. Angažovali sa aj v kontrole mestského hospodárenia, v rozhodnutiach o mestských zamestnancoch, ale aj v súdnej agende. Členov vonkajšej rady menoval richtár spolu s mestskou radou, tým pádom prerozdelenie moci sa stalo záležitosťou pomerne uzavretého okruhu mešťanov.²⁰ Počet členov vonkajšej rady sa v jednotlivých mestách a obdobiach líšil.

Samospráva mesta Košice

Na prelome 16. a 17. stor. boli Košice jedným z najvýznamnejších miest v Uhorskom kráľovstve, centrom Horného Uhorska, a kľúčovým obchodným strediskom. Bohatý archív mesta umožňuje skúmanie rôznorodých spoločenských a ekonomických javov, čo napomáha k porozumeniu takmer každému aspektu života v meste. V prípade Košíc sa už koncom 15. storočia ustálil systém volieb, pri ktorom sa na základe hlasov približne 50 až 60 členov vonkajšej rady rozhodovalo o voľbe richtára a mestskej rady. Táto zmena bola spôsobená jednak nedostatočnou efektivitou volieb meštianskej obce, ale išlo tiež o prevzatie budínskeho vzoru. Prevzatie kompetencií meštianskej obce volenou obcou sa v Košiciach datuje na 15. stor., k zvýšeniu ich podielu na moci však došlo až od 70. rokov 16. stor., kedy sa zachovali články vo forme žiadostí volenej obce voči mestskej rade, tzv. *articuli*.²¹ Aj menovanie členov volenej obce je prevzaté z Budína, kde ich richtár a mestská rada menovala pred ustúpením z funkcie.²² Počet členov vonkajšej rady nebol presne stanovený, avšak väčšina zdrojov uvádza 60 až 100 členov. Vonkajšiu radu nazývali aj bielou radou, na rozdiel od čiernej rady, teda skupiny občanov, ktorí neboli členmi volenej obce. Rada fungovala ako poradný a reprezentatívny orgán, radila totiž mestskej rade a richtárovi a reprezentovala všetkých plnoprávných mešťanov. Mestská rada bola povinná zohľadňovať návrhy vonkajšej rady, vypočuť ju vo všetkých dôležitých záležitostiach a informovať ju o svojich

²⁰ MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 67.

²¹ MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 121.

²² KUBINYI, András. *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest: Akadémia kiadó, 1975, s. 84.

postupoch pri riešení jednotlivých káz. Vonkajšia rada zasadala pravidelne pri šiestich stoloch po desiatich členoch. Prvým stolom bol tzv. stôl starších, kde sedeli najväznejší členovia rady.²³ Predstaveným volenej obce bol rečník, alebo hovorca, ktorý viedol zasadnutia rady a taktiež zastupoval tento orgán pred richtárom a prisažnými. Táto funkcia bola po prvýkrát zaznamenaná v 16. stor., nad menom prvého člena volenej obce (*furmund*). K eskalácii významu funkcie rečníka došlo až koncom stredoveku a začiatkom raného novoveku.²⁴

V čele mesta stál richtár, ktorého zvolili na ročné funkčné obdobie. Voľby sa obvykle konali na začiatku kalendárneho roka, ich termín však nebol presne stanovený. Od 17. stor. existujú zmienky aj o mieste konaní volieb, čím bola mestská radnica. Voľba prisažných sa konala v ten istý deň ako voľba richtára. Takýto systém bol obyčajom aj v iných Uhorských mestách, ako napr. v Budíne, Prešove alebo Bardejove.²⁵ Vnútoraná rada mala v období raného novoveku 12 členov, a spolu s richtárom disponovali súdnou právomocou. Okrem toho sa podieľali aj na regulácii hospodárskych a spoločenských záležitostí v meste aj v chotári, a plnili aj funkciu verejného notariátu. Dni zasadnutia mestskej rady a tematické okruhy určené na prebratie boli stanované už od 15. storočia, a od týchto pôvodných ustanovení sa v neskorších obdobiach neodchýlili.²⁶ Rada sa na základe počtu podnetov stretávala až niekoľkokrát do týždňa, začínajúc skoro ráno o 4 alebo 5 hodine. V sobotu boli prediskutované otázky správy mesta, tzv. *dies petitoria*, zatiaľ čo na ostatných rokovaníach, na tzv. *dies judiciales*, sa vynášali rozsudky nad delikventami, ktorých zvyčajne súdili na základe výpovedí svedkov.²⁷ Richtár spolu s mestskou radou vykonávali svoje funkcie pro bono až do konca 17. stor.²⁸ Ich príjmy pochádzali najčastejšie z podnikania alebo z vykonávania remesiel, za ich prácu v mestskej správe dostávali iba zanedbateľnú odmenu. Príjmy richtára zahŕňali aj rôzne dary od cechov, ktoré mu darovali pri príležitosti jeho zvolenia.²⁹

²³ WICK, B. *Kassa története...*, s. 233.

²⁴ MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 121., 124.

²⁵ ULÍČNY, Ferdinand. *K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14.-16. storočí*. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984, s. 121.

²⁶ FLORA, Ágnes – NÉMETH, István. *Az elit szerepe a kora újkori városi vezetésben és az elit tagjainak társadalmi kapcsolatai*. Budapest: MTA, 2012, s. 20.

²⁷ SZIKLAY, J. – BOROVSZKY, S. *Magyarország vármegyéi...*

²⁸ OSVÁTH, Gy. *Adalékok Kassa város...*, s. 62-63.

²⁹ WICK, B. *Kassa története...*, s. 236.

Samospráva mesta Trnava

Mesto Trnava získalo výsadu v roku 1238, odvtedy disponovalo silným autonómnym postavením. Trnavská samospráva bola veľmi podobná košickej. Jej bázu tvorila tzv. meštianska komunita, ktorá je totožná s košickou meštianskou obcou. Tvoril ju pomerne úzky okruh plnoprávných mešťanov, ktorí obsadzovali kľúčové posty v mestskej samospráve. O vonkajšej rade existujú zmienky od začiatku 15. stor., kde je spomenutá pod názvom *dvadsaťštvorka*, čo naznačuje počet jej členov. Vnútornú radu tvorilo 12 mešťanov, ktorí sa schádzali príležitostne pri vzniknutí problémov, ktoré bolo potrebné riešiť. Medzi ich kompetencie patrilo široký okruh záležitostí od hospodárskej agendy cez farské záležitosti až po riadenie mestskej kancelárie. Špecifickým postom v samospráve mesta bola pozícia tzv. židovského richtára, ktorý však nebol príslušníkom Židovskej komunity.³⁰

Samospráva mesta Bratislava

Pri skúmaní samosprávy mesta Bratislava máme k dispozícii bohatú základňu prameňov. Podobne ako v Košiciach a v Trnave, aj v čele bratislavskej mestskej správy stál richtár s 12 člennou mestskou radou, ktorej členovia boli každoročne zvolení na deň Svätého Juraja (24. apríla). Členstvo v mestskej rade bolo doživotné, a richtári obvykle zastávali svoju funkciu počas viacerých funkčných období za sebou.³¹ Od 14. stor. existujú zmienky o širšej alebo vonkajšej rade, ktorá mala vtedy 24 členov. V priebehu 15. stor. sa tento zbor rozšíril na 60 členov. Špecifickým funkcionárom bratislavskej mestskej samosprávy bol mešťanosta, ktorý mal pod kontrolou hospodársku a administratívnu správu mesta. Viedol taktiež evidenciu pozemkového vlastníctva.³²

³⁰ RÁBIK, Vladimír. *Mestská správa Trnavy v stredoveku*. In: *Historické štúdie 47*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 51-52.

³¹ SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*. Bratislava: Perfekt. 2005. s. 38.

³² ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s.

Štatúty

Mestské štatúty sú historickými prameňmi úradného charakteru, ktoré umožňujú detailné sledovanie fungovania mestskej samosprávy, dynamiku vzťahov a spôsob riešenia konfliktov medzi jeho predstaviteľmi v danom období. Ide o právne normy prijaté s cieľom riadenia vnútorných záležitostí, ktoré boli podriadené normám vyššej právnej sily ako zákony a právne obyčaje, s ktorými nesmeli byť v rozpore ani ich nesmeli obchádzať. Uhorský právny poriadok stanovil, že štatúty nemôžu zasahovať do súkromnoprávných záležitostí, toto ustanovenie však nebolo rešpektované. V Uhorsku sa prijímali tri druhy štatútov, a to mestské štatúty, župné štatúty, a štatúty záujmových korporácií.³³ Majú vysokú vypovedaciu hodnotu, keďže sa zaoberali konkrétnymi problémami, ktorým museli obyvatelia mesta čeliť v danom období, a umožňujú nahliadnuť do ich riešenia vedením mesta. Okrem toho reflektujú aj vplyvy vonkajšieho prostredia, tým pádom dokážu fungovať ako sonda do skúmaného obdobia. Najčastejšie sa zaoberali právomocami a kompetenciami mestských zamestnancov, hospodárskou a súdnou agendou, daňovým systémom, sociálnou starostlivosťou, a častokrát slúžili ako smernice v prípade požiarov, živelných pohrôm alebo epidémií. Právo vydávania štatútov (*ius statutendi*) bolo neoddeliteľnou súčasťou mestských privilégií udelených kráľom, ale ich forma, obsah, a okolnosti prijatia sa v jednotlivých mestách líšili.³⁴ Zmena v štatutárnej politike uhorských miest nastala v priebehu 17. a 18. stor., keď štatúty začali vydávať panovníkom dosadzovaní kráľovskí komisári. Nová prax bola spojená so snahou Habsburgovcov o centralizáciu a narúšala autonómiu samospráv uhorských miest.³⁵

Ján Kúkel vo svojej práci *Štatúty schvaľované volenou obcou mesta Bratislavy* rozlíšil medzi štatútmi v pravom slova zmysle, ktoré sa líšili od nariadení. Podľa Kúkela pre štatúty je charakteristická rozsiahlejšia forma a dlhodobá platnosť, ktorá obvykle trvala až do modifikácie alebo aktualizácie daného textu. Pre štatúty v pravom slova zmysle platilo aj to, že neboli stanovené v pravidelných intervaloch. Podľa tejto klasifikácie, nariadenia boli stručnejšími textami, ktoré mali operatívny charakter, t. j. snažili sa čo najpromptnejšie reagovať na vzniknuté problémy v správe mesta. Vydávali ich častejšie

³³ LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 222.

³⁴ LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 79.

³⁵ LACLAVÍKOVÁ, M. – ŠVECOVÁ, A. *Pramene práva...*, s. 223.

ako štatúty, a ich platnosť bola iba dočasná.³⁶ Pri určení charakteru štatútov môžeme vychádzať aj z úvodných formuliek textov, kde boli použité rôzne termíny pre pomenovanie daného prameňa ako napr. *articuli, statuta, decreta*.

Bratislavské mestské štatúty

Prvé štatúty v Bratislave vydala spoločne mestská rada s vonkajšou radou v 14. stor. a týkali sa židovského obyvateľstva. Jazykom štatútov a nariadení v Bratislave bola nemčina, a boli uverejnené v edícii štatútov *Corpus statutorum (Statuta et articuli municiporum)*. V nasledujúcich obdobiach boli vydávané články zahŕňajúce rôzne nariadenia pre remeselníkov a mestských zamestnancov, regulujúce ceny a zaoberajúce sa fungovaním mestskej správy. V 15. stor. sa vydávali rozsiahlejšie štatúty, ktoré slúžili na reguláciu rôznych oblastí samosprávy od súdnictva až po kritériá členstva v najvyšších orgánoch mesta.³⁷ Rok 1526 nepoznačil nijakým spôsobom štatutárnu politiku mesta, do 1545 totiž neboli prijaté žiadne nové nariadenia. V 16. stor. sa prijímali nariadenia, ktoré regulovali ceny tovarov v meste, takisto sa prijal aj nový požiarny poriadok.³⁸ Väčšinu bratislavských prameňov štatutárneho charakteru môžeme zaradiť do skupiny nariadení, keďže išlo o stručné zápisy, prijaté v nepravidelných intervaloch, s cieľom urgentného riešenia vzniknutého problému. Najviac zápisov sa týkalo cechu mäsiarov, išlo najmä o reguláciu cien mäsa. Dôvodom tejto tendencie mohol byť vplyv a zámožnosť bratislavských mäsiarov, ktorí patrili do najzámožnejšej vrstvy obyvateľov mesta.³⁹

Trnavské mestské štatúty

Štatutárnou politikou mesta Trnava sa vo svojej práci zaoberala Zuzana Nemcová, ktorá skúmala mestské štatúty z obdobia 1557 až 1577. Tieto texty boli napísané v latinskom jazyku, a ich vydavateľom bola mestská rada spolu s volenou obcou, v rámci ktorej boli reprezentované všetky tri národnosti žijúci v Trnave. Tieto záznamy sú oveľa rozsiahlejšie ako tie bratislavské, a zaoberajú sa rôznymi aspektami mestského života. V tomto období sa pravidelne prijímali nariadenia, ktoré operatívne

³⁶ KÚKEL, J. *Štatúty schvaľované...*, s. 188-197.

³⁷ KÚKEL, Ján. *Štatúty schvaľované...*, s. 192-193.

³⁸ NEMCOVÁ, Z. *Štatúty ako spôsob komunikácie...*, s. 146-147.

³⁹ SEGEŠ, V. *Prešporský pitaval...*, s. 49.

reagovali na vzniknuté situácie v meste ako napr. regulácia cien a systému mier a váh, alebo ustanovenia týkajúce sa rôznych cechov. Na začiatku týchto nariadení sa najčastejšie nachádza formulka *decretum est* alebo *facta sunt decreta*. Podľa Kúkelovej klasifikácie by sme ich mohli zaradiť do kategórie nariadení. V trnavskej štatutárnej tvorbe sa však nachádzajú aj štatúty v pravom zmysle slova, ktoré sa prijímali v nepravidelných intervaloch a mali dlhšiu platnosť. Tieto ustanovenia obsahovali formulku *statuta*, ktorá nám explicitne prezradí charakter záznamu. Väčšina trnavských štatútov v pravom zmysle slova sa zaoberá stanovením kritérií vykonávania úradu pre členov mestskej rady a ich kompetenciami.⁴⁰

Košické mestské štatúty

V Košiciach sa prvé zmienky o prameňoch štatutárneho charakteru zachovali zo 16. stor. Boli prijímané volenou obcou hneď po jej zvolení, na začiatku kalendárneho roka, a boli adresované richtárovi a mestskej rade.⁴¹ Potvrdzujú to aj úvodné formulky štatútov, napísané v latinskom jazyku.⁴² Jazykom ustanovení je maďarčina, a všetky sú označované názvom *articuli*. Týkajú sa rôznych oblastí života v meste od regulácií cien a cechových záležitostí až po určovanie kompetencií mestských zamestnancov. Košické články boli prijímané v pravidelných časových intervaloch, sú veľmi stručné a majú operatívny charakter. Reagujú na vzniknuté problémy a navrhujú riešenia v krátkodobom horizonte. Podľa klasifikácie Jána Kúkela by sme ich vedeli zaradiť do skupiny nariadení. Túto hypotézu potvrdzuje aj štylizácia článkov, ktoré sú formulované ako žiadosti volenej obce voči mestskej rade. Košické mestské štatúty je možné podľa ich obsahu zoradiť do viacerých kategórií. Keďže kategorizácia všetkých prijatých článkov by presahovala rámec tejto štúdie, rozhodla som sa uviesť iba skupiny s najpočetnejším množstvom prijatých ustanovení alebo, ktoré sú nejakým spôsobom unikátne.

⁴⁰ NEMCOVÁ, Z. *Štatúty ako spôsob komunikácie...*, s. 149-150.

⁴¹ MAGDOŠKO, D. *Samospráva mesta Košice...*, s. 121.

⁴² „Anno Domini MDCXVI. Generoso Domino Melchiori Rainer tertio reelectio judici, caeterisque amplissimis dominis juratis senatoribus, ad exequendum praescripti et exhibiti.“

Opatrenia týkajúce sa cirkevnej agendy

V stredoveku a ranom novoveku cirkev zohrávala kľúčovú úlohu v náboženskom živote obyvateľstva. Okrem náboženskej funkcie mala vplyv aj na rôzne iné sféry mestského života, ako napr. školstvo alebo sociálnu starostlivosť. V meste častokrát panovali konflikty prameniace z konfesiónálnych rozdielov, ktoré boli zachytené aj v mestských štatútoch. Článok č. 8. z roku 1633, ktorý zakazuje používanie lampášov v tvare hviezdy, je namierený proti katolíkom, označuje ich totiž za ľudí, ktorí sú ešte v „pápežskej temnote“ („pápai setétségben vadnak“).⁴³

Popri konfesiónálnych rozdieloch sa v nariadeniach objavovala aj národnostná rôznorodosť v meste, ktorá však bola rešpektovaná. Vieme to potvrdiť ustanoveniami, ktoré stanovujú dodržanie reprezentácie rôznych národností alebo zabezpečenie duchovného života v jazykoch najpočetnejších národností v meste.⁴⁴ Ustanovenia zakazujúce alebo obmedzujúce ľudové tradície a slávnosti s pohanskou tradíciou patrili taktiež do košickej štatutárnej tvorby. Cirkev určovala aj morálne normy v ranonovovekej spoločnosti, o čom napovedá aj nariadenie č. 3. z roku 1661, ktoré odporučuje zavedenie sankcií za hrešenie. Znenie návrhu pripomína biblické texty, odkazujú v ňom totiž na Božie tresty za hriechy.⁴⁵ Uctenie cirkvi nariaďuje aj článok č. 12. z roku 1632, ktorý označil za problém hluk vychádzajúci z krčiem počas kázní.⁴⁶ Vonkajšia rada sa snažila aj o kontrolu cirkevných predstaviteľov. Zachovali sa totiž články, v rámci ktorých podnecovala pokarhanie farárov za nedostatočné plnenie povinností buď vo všeobecnosti⁴⁷, alebo v prípade konkrétnych záležitostí ako napr. vynechávanie kázní alebo zanedbávanie návštev špitálu.⁴⁸

Ustanovenia týkajúce sa mestských zamestnancov

Ako to už bolo spomenuté v predchádzajúcich kapitolách, jedným z kľúčových kompetencií košickej mestskej samosprávy bol dohľad nad mestskými zamestnancami. Tento fakt sa odzrkadľuje aj na prijatých ustanoveniach. Kategorizácia štatútov

⁴³ KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen. *Kiváltságolt kerületi statutumok 1370-1799 és városi statutumok 1404-1773*. Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1890, s. 192.

⁴⁴ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 195.

⁴⁵ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 238-239.

⁴⁶ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 186.

⁴⁷ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 206.

⁴⁸ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 225.

týkajúcich sa mestských zamestnancov je zložitá, keďže z ich obsahovej analýzy vyplýva, že jednotlivé nariadenia je možné priradiť k viacerým kategóriám.⁴⁹ Najčastejšie sa riešili platy a kompetencie mestských zamestnancov, ale každoročne sa prijímali aj články, v rámci ktorých sa píše o zanedbávaní povinností alebo o rôznych podvodoch a porušovaní pravidiel. Príkladom nariadenia o porušovaní pravidiel mestskými zamestnancami je článok č. 10. z roku 1677, ktorý hovorí o vínných a pivných úradníkov, ktorí riedili víno a pivo, sledujúc ich vlastný prospech,⁵⁰ alebo článok č. 4. z roku 1617, v rámci ktorého sú vymenované excesy mestskej stráže.⁵¹ Bolo bežnou praxou, že vonkajšia rada prijala ustanovenia, v rámci ktorých podnecovali mestskú radu, aby zaplnili chýbajúce pozície. Najčastejšie potrebovali obsadiť pozície farárov, mestského lekára, kantora a učiteľov.

Ustanovenia týkajúce sa cechov

Cechy tvorili neoddeliteľnú súčasť ranonovovekej mestskej society. Združovali sa v nich skupiny remeselníkov, s cieľom obmedzenia konkurencie a zabezpečenia garancie kvality výrobkov. Do ich kruhov mohli vstúpiť len tí, ktorí preukázali odborné znalosti v danej oblasti, a prijímali len toľko členov, koľko zodpovedalo potrebám ich komunity. Nariadenia týkajúce sa cechov tvoria jednu z najpočetnejších kategórií košických mestských štatútov. Najčastejšie sa týkali mlynárov a debnárov, s ktorými boli v skúmanom období ustavičné problémy. O početných sťažnostiach voči nim napovedajú články č. 1. a 5. z roku 1655, v rámci ktorých sú konkrétne vymenované aj príčiny nespokojnosti s remeselníkmi, medzi ktorých patrilo svojvoľné navyšovanie cien, nekvalitná práca, alebo nedodanie vopred zaplateného tovaru.⁵² Zjedného konkrétneho nariadenia sa dokonca dozvedáme, že mlynári okradli okrem bežného obyvateľstva aj cirkev, keďže odobrali múku z cirkevného desiatku.⁵³ Zo štatútov z rokov 1618, 1624 a 1667 je zrejmé, že kvôli nespokojnosti z debnármi vonkajšia rada okrem stanovenia pokuty pre cech odporučila aj pozvanie debnárov z iných miest, najmä počas obdobia vinobrania.⁵⁴ Keďže Košice patrili medzi mestá, ktoré sa zapojili

⁴⁹ Napr. kantor bol mestským zamestnancom, ale štatúty týkajúce sa jeho služby môžeme priradiť aj k štatútom zaoberajúcim sa cirkevnou agendou

⁵⁰ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 258.

⁵¹ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 156.

⁵² KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 228., 229.

⁵³ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 244.

⁵⁴ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 159., 171., 248.

do domáceho i do diaľkového obchodu s vínom, zabezpečenie dostatku sudov a plynulého priebehu vinobrania bolo pre nich kľúčovou záležitosťou.⁵⁵ Tieto ustanovenia napovedajú o vážnosti situácie, keďže stredoveké mestá neboli otvorené cudzincom, navyše mestské privilégia zabezpečili správu obchodu a remesiel obyvateľmi mesta. Časové rozmedzie medzi prijatými článkami je dôkazom toho, že problematika debnárov bola dlhodobá, a prijaté nariadenia nepriniesli očakávané výsledky. V rámci svojho výskumu som sa nedopracovala k záveru, či problém pretrvával kvôli tomu, že mestská rada nerešpektovala odporúčania volenej obce a nesankcionovala dostatočne debnárov, alebo sa prijali sankcie, no bez dostatočného efektu. Z nariadení vyplýva, že okrem mlynárov a debnárov sa riešili problémy aj so stavbármi a hrnčiarimi, ale iba v ojedinelých prípadoch.

Ustanovenia reagujúce na vonkajšie podnety

Takisto ako bratislavské a trnavské mestské štatúty, ani tie košické priamo nereagovali na udalosti celoštátneho charakteru, ale reflektovali ich v rámci odôvodnenia jednotlivých ustanovení. Príkladom na takúto reflexiu je článok č. 2. z roku 1664, ktorý stanovil zhromaždenie dostatočného množstva zásob obilia, ktorý sa prijal v období protitureckých bojov. Presná príčina prijatia síce nebola stanovená, v štatúte sa spomína iba isté nebezpečenstvo, ktoré je už pred bránami mesta („... *mert kitül Isten oltalmazzon ha valami veszedelem, az ki csak nem ajtónk elött vagon, találna bennünket*“).⁵⁶ Štatútom reflektujúcim dobové dianie v krajine bol aj článok č. 2. z roku 1686, ktorý bol prijatý po porážke povstania Imricha Tökölyho, z ktorého dozvedáme, že kvôli rapídnemu poklesu počtu obyvateľstva bolo nutné riešiť problém opustených nehnuteľností a privlastňovania majetku zosnulých.⁵⁷ Ani v tomto prípade nie je konkrétne spomenutá príčina vzniknutého stavu. Vieme však, že protihabsburské stavovské povstania priniesli značný úpadok pre mesto. Finančnú ťarchu spôsobilo vydržiavanie vojska, ktorého členovia drancovali vykorisťovali obyvateľov. Došlo aj k násilným konfiškáciám zo strany vojakov, ktorí častokrát vynucovali podpísanie prehlásení, že sedliaci odovzdali kontingenty dobrovoľne, a neboli k ničomu prinútení.⁵⁸ Súperiace strany bojovali za získanie najvýznamnejšej východnej bašty, čo pre

⁵⁵ ÚJVÁRY, Zsuzsanna. *Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében*. In *Történelmi Szemle*. 1979, s. 583.

⁵⁶ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 242., 243.

⁵⁷ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 267.

⁵⁸ HALAGA, Ondrej. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. s. 82.

mesto znamenalo neustále pustošenie a vyľudnenie. Boje ochromili aj obchod. Blokády a drancovanie vojakov znemožnili presun tovaru do zahraničia, keďže fronty pretrhli dôležité trhové spojenia.

Predsa je známych zopár prípadov, keď mestské štatúty reagovali na štátne zákony. Príkladom takejto reakcie je článok č. 6 z roku 1641, v rámci ktorého vonkajšia rada vyjadrila nespokojnosť so zákonmi stanovujúcimi zákaz vývozu vína z krajiny.⁵⁹ Takáto reakcia nie je vôbec prekvapujúca berúc v ohľad to, že väčšina košických mešťanov sa venovala vinohradníctvu. Svoj kapitál investovali do viníc, a väčšinu vyrobeného vína predávali, pretože obchod s vínom zabezpečoval rýchlu možnosť obohatenia. Košičania sa zapájali do miestneho aj do diaľkového obchodu.⁶⁰

Záver

V rámci tohto príspevku som sa venovala samosprávam uhorských miest a mestským štatútom. Tejto tematike sa venovalo viacero autorov, najmä maďarskej a slovenskej historiografie. Dostupná literatúra je veľmi rôznorodá čo sa týka obsahového zamerania aj podrobnosti publikovaných prác. Východiskom pre túto tému bol prieskum samospráv uhorských miest. Dospela som k záveru, že väčšina mestských samospráv v Uhorsku mala takmer rovnakú štruktúru personálneho obsadenia vedenia mesta, až na nepatrné rozdiely. Medzi hlavné zložky samosprávy stredovekých a ranonovovekých miest patrili richtár a 12 členný zbor prisázných, ktorí mali súdnu, správnu a reprezentatívnu funkciu. Boli každoročne zvolení vonkajšou radou, ktorá sa vyvinula z inštitúcie meštianskej obce. Volená rada bola kontrolným a poradným orgánom, ktorému predsedal hovorca, a ktorý mal právo vydávať štatúty.

Štatúty sú právne normy prijaté s cieľom riadenia vnútorných záležitostí, ktoré fungujú ako ukážky mestskej sebaregulácie. Ide o jednu z najvýpovednejších prameňov úradného charakteru, vďaka ktorým je možné sledovať vnútorné mechanizmy v správe mesta. Poskytujú pohľad aj do dejín každodennosti, keďže ponúkajú riešenia pre problémy, ktorým musela dobová mestská societa čeliť. Pri výskume štatútov je jednou z kľúčových bodov otázka ich právnej sily. V rámci môjho výskumu som dospela k záveru, že košické mestské štatúty boli skôr odporúčaniami volenej obce voči mestskej rade. Vyplýva to z viacerých dôvodov. Prvou z nich je štylizácia a formulácia

⁵⁹ KOLOSVÁRI, S. – ÓVÁRI, K. *Kiváltságolt...*, s. 188.

⁶⁰ ÚJVÁRY, Zs. *Kassa város polgársága...*, s. 583.

ustanovení. Pri analýze textu sa dozvieme, že články boli formulované ako odporúčania alebo prosby. Výrečná je aj ich úvodná formulka, sú totiž označované slovom *articuli* a nie slovom *statuta*. Ďalším dôkazom, ktorý môže potvrdiť tento záver je to, že vo viacerých prípadoch sa ustanovenia opakujú. Mojou domnienkou je, že keby štatúty mali právnu silu záväzných noriem, nebolo by ich potrebné každoročne opakovať. Pri určovaní právnej sily štatútov som vychádzala aj z klasifikácie Jána Kúkela, ktorý rozdelil štatúty na dve kategórie. Prvou z nich boli nariadenia, pri ktorých išlo o stručné články s krátkodobou platnosťou a operatívnym charakterom. Na druhej strane, štatúty v pravom zmysle slova charakterizoval ako rozsiahlejšie texty s dlhodobou platnosťou, prijímané v nepravidelných intervaloch. Podľa tejto klasifikácie štatúty z obdobia 1614 až do konca storočia patria do skupiny nariadení. Pri komparácií mestských štatútov z miest Bratislava, Košice a Trnava som dospela k záveru, že väčšina prijatých ustanovení v každom meste patrí do skupiny nariadení, a nemôžeme ich označovať za štatúty v pravom zmysle slova. Reagujú na práve vzniknuté problémy v danom meste a hľadajú čo najrýchlejšie riešenie.

Košické mestské štatúty riešia celý rad záležitostí v meste. Ich obsahová analýza umožňuje ich tematické členenie. Problematickým je zaradzovanie nariadení do jednotlivých skupín kvôli prelínaniu sa jednotlivých konceptov. V rámci príspevku som sa zaoberala s ustanoveniami týkajúcimi sa cirkvi, mestských zamestnancov a cechov. Môj výber padol na tieto témy kvôli tomu, že v týchto oblastiach bolo prijatých najviac článkov. Okrem týchto oblastí boli prijaté nariadenia regulujúce ceny, články zaoberajúce sa bezpečnosťou a hygienou v meste, správou mestského majetku, chotára, a dedín patriacich pod správu mesta, ustanovenia týkajúce sa výstavby a opráv budov a ciest, články zamierené na ochranu lesov a pod.

Zoznam použitej literatúry

Publikované pramene a edície prameňov

KOLOSVÁRI, Sándor – ÓVÁRI, Kelemen. *Kiváltságolt kerületi statutumok 1370-1799 és városi statutumok 1404-1773*. Budapest: MTA Történelmi Bizottsága, 1890, s. 422.

Monografie, štúdie a články

ČIČAJ, Viliam. *Niektoré problémy výskumu miest v období novoveku*. In CZOCH, Gábor (ed.). *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava: Kalligram, 2006, s. 29.

FLORA, Ágnes – NÉMETH, István. *Az elit szerepe a kora újkori városi vezetésben és az elit tagjainak társadalmi kapcsolatai*. Budapest: MTA, 2012, s. 20.

FÜGEDI, Erik. *Középkori magyar városprivilégiumok*. In *Tanulmányok Budapest múltjából*, 1961

HALAGA, Ondrej. *Košické mestské knihy (1394-1737)*. Košice: Archív mesta Košíc, 1956.

HALAGA, Ondrej. *Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc*. Košice: Východoslovenské vydavateľstvo, 1967. s. 134.

CHLEPKO, Peter. *Správa mesta Krupina do roku 1526 vo vzťahu k významu krupinského právneho okruhu*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, 2022, s. 24-25.

KÚKEL, Ján. *Štatúty schvaľované volenou obcou mesta Bratislavy*. In RAGAČOVÁ, Júlia (ed.). *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Bratislava: MVSR – odbor archívov a registratúr, 2005

KUBINYI, András. *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest: Akadémia kiadó, 1975, s. 84.

LACLAVÍKOVÁ, Miriam – ŠVECOVÁ, Adriana. *Pramene práva na území Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1790*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2007, s. 222.

LUBY, Štefan. *Dejiny súkromného práva na Slovensku*. Bratislava: Iura Edition, 2002, s. 79.

MAGDOŠKO, Drahoslav. *Samospráva mesta Košice v stredoveku*. Košice: UPJŠ, 2017, s 304. ISBN 978-80-8152-507-0

- NÉMETH, István. *Kassa város archotológiája. Bírák, belső és külső tanács 1500-1700*. Budapest: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 2006.
- NÉMETH, István. *Várospolitikai és gazdaságpolitika a 16-17. századi Magyarországon*. Budapest: Gondolat – Magyar országos levéltár, 2004, s. 41.-42.
- NEMCOVÁ, Zuzana. *Štatúty ako spôsob komunikácie mestskej správy s obyvateľmi*. In SOKOLOVSKY, Leon (ed.). *Historica XLVIII. Slovo, písmo, obraz, znak*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2014
- SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*. Bratislava: Perfekt. 2005. s. 38.
- ŠTEFÁNIK, Martin – LUKAČKA, Ján. *Lexikón stredovekých miest na Slovensku*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2010, s.
- OSVÁTH, Gyula. *Adalékok Kassa város közzogi helyzetéhez és közigazgatási szervezetéhez I. Lipót koráig*. Kassa, 1918
- OSTROLÚCKA, Milena. *Mestské hospodárenie Košíc v 17. storočí v zrkadle prameňov Archívu mesta Košíc*. In *Slovenská archivistika*, 1993, roč. 27, č. 1, s. 53-58
- PAPÁČ, Richard. *Maleficz. Ako sa súdilo a trestalo v Košiciach v 16. storočí*. Košice: Historické, 2019, s. 160.
- RÁBIK, Vladimír. *Mestská správa Trnavy v stredoveku*. In: *Historické štúdie 47*. Bratislava : VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 51-52.
- SZIKLAY, JÁNOS – BOROVSZKY, Samu (ed.). *Magyarország vármegyéi és városai. Abauj-Torna vármegye és Kassa*. Budapest: Apollo, 1896
- WICK, Béla. *Kassa története és műemlékei*. Košice: Kassa Thj. Sz. Kir. Város Közönség, 1941, s. 446.
- ULIČNY, Ferdinand. *K vývinu správy šarišských a zemplínskych miest a mestečiek v 14.-16. storočí*. In MARSINA, Richard (ed.). *Vývoj správy miest na Slovensku*. Martin: Osveta, 1984, s. 121.
- ÚJVÁRY, Zsuzsanna. *Kassa város polgársága a 16. század végén és a 17. század első felében*. In *Történelmi Szemle*. 1979, s. 577-59

Náhľad teoretických východísk k problematike pohľadu estetiky na impresionizmus [Veronika Franková]

Abstrakt

Cieľom tohto príspevku je priblíženie teoretických východísk z pohľadu estetiky na impresionizmus. Príspevok poskytuje vybrané koncepty z oblasti estetiky, ktorými sa snaží priblížiť posun vo vnímaní umenia optikou estetiky. Následne sú tieto koncepty aplikované už konkrétne na impresionizmus. Príspevok taktiež v rámci lepšieho pochopenia impresionizmu približuje vznik impresionizmu ako umeleckého smeru, ktorého odvážne vybočenie z rámca tradícií akademického umenia viedlo k vzniku moderného umenia a prinieslo so sebou novinky v umeleckej sfére. Príspevok zároveň skúma ako sa spoločnosť na prelome 19. a 20. storočia pozerala na impresionizmus a na to, čo sa za krásne v umení pokladalo, prípadne akej kritiky sa impresionizmu dostalo z pohľadu spoločnosti na krásu v umení v danej dobe. Príspevok priniesol náhľad do problematiky estetických konceptov v spojení s umením a ich prepojenie s impresionizmom.

Kľúčové slová: Estetické koncepty. Impresionizmus. Akademický realizmus. Pohľad spoločnosti. Estetická podstata umenia.

Úvod

Záujmové pole estetiky je nesporne obrovské, zároveň ma odbor estetiky tradíciu, ktorá ma korene už v antickom Grécku, čo značí že si prešla dlhým vývojom kým sa etablovala na modernú disciplínu. Počas rokov existencie estetiky ako vedy vzniklo mnoho konceptov, ktoré estetika skúma. Preto sa tento príspevok bude venovať iba vybraným konceptom, ktoré súvisia s umením a pomôžu nám k jeho lepšiemu pochopeniu. Týmito konceptmi sú konkrétne: *predmet estetiky*, *estetický zážitok*, *estetický objekt*, *hodnota umenia*, *pôžitok z umenia* a kategória *krásy*. Príspevok predstavuje tieto koncepty v ponímaní autorov mladšej ale aj staršej generácie, a to konkrétne P. Guyera, R. Wollheima, V. Zuska, E. Mistríka, G. Grahama, E. F. Carritta a S. Alexandra. Cieľom tohto príspevku je základné vymedzenie týchto konceptov v oblasti filozofickej estetiky a ich následná aplikácia na impresionizmus. Ďalším cieľom príspevku je sledovanie vývoja impresionizmu a priblíženie dobových pohľadov na kategóriu krásy v umení a štandardov, ktoré sa v umení považovali v danom období za prijateľné. Za štandard sa považovalo akademické umenie, do rámca ktorého impresionistické maľby nespádali, práve naopak, vo veľkom sa z neho vymykali. V rámci dobového pohľadu sa príspevok zameriava aj na počiatočné postavenie spoločnosti k impresionizmu a kritike, ktorá ho sprevádzala. Keďže na prelome 19. a 20. storočia bol, najmä v Paríži – meste zrodu impresionizmu, považovaný za štandard akademický realizmus v umení, príspevok sa snaží priblížiť konflikt akademického realizmu a impresionizmu a ich rozdiely. Taktiež budú priblížené základné prvky a techniky používané impresionistami, ktoré sa stali podkladom pre vznik moderného umenia a priniesli celkom novú perspektívu pre ďalších umelcov, ktorá postavila vnímanie umenia samotným umelcom do nového svetla a umožnila umelcom na plátno pretaviť svoj pohľad na realitu. Opis vývoja impresionizmu a jeho základných charakteristík je kľúčový pri pochopení impresionizmu ako umeleckého smeru, a zároveň prispeje k lepšiemu pochopeniu pri pohľade estetiky na impresionizmus.

Základné pojmy z estetiky v súvisi s umením - dobové a súčasné vymedzenia

Estetika, disciplína, ktorá sa vymedzuje ako veda skúmajúca krásne veci, dostala meno v roku 1735, kedy sa pripojila k ostatným predmetom academickej filozofie. Tento pojem predstavil Alexander Gottlieb Baumgarten. Najprv bol podľa neho pojem estetika predstavený ako „*veda o tom ako sú veci poznávané pomocou zmyslov*“ (Guyer, 2005, s. 3). O niekoľko rokov neskôr predstavil svoju finálnu definíciu predmetu estetiky ako „*Estetika (teória slobodných umení, nižšej gnozeológie, umenie krásneho myslenia, umenie analógie rozumu) je veda o citlivom poznaní*“ (Guyer, 2005, s. 3). Filozofi však už od antiky debatovali o kráse, jej podstate a o vyberanom umení.¹ Disciplína estetiky má korene v Platónovej kritike mnohých foriem umenia v jeho diele *Republika*, kde umenie kritizoval pre jeho bezcennosť na účely poznania a jeho mravné nebezpečenstvo, ktoré spôsobuje nekontrolovateľný efekt naším emóciám. Na túto kritiku si neskôr odpovedal sám Platón vo svojich ďalších dielach.² V diele *Zákony* stroho poznamenáva, že pôžitok a zábava nie sú náhradou za pravdu a symetriu, alebo v diele *Sofista* odsudzuje, čo sa javilo ako impresionistické praktiky v súčasnom umení.³ Mnohí ďalší filozofi mu na jeho kritiku odpovedali tiež, napríklad Aristoteles, ktorý v *Poetike* nepochybne obhajuje reprezentačné umenie. Je preto pravdivé povedať, že veľká časť Aristotelovej filozofie sa skladá z modifikácie a dopĺňovania Platónových konceptov.⁴ Filozofi dodnes odpovedajú na túto jeho kritiku umenia. Preto početné filozofické úvahy o umení viedli k vzniku estetiky ako samotného oboru a jej formovania sa na modernú disciplínu. Ale až začiatok 18. storočia, konkrétne druhá a tretia dekáda, sa pokladá za vznik a etablovanie modernej estetiky. Práve v 18. storočí boli predstavené dva nové nápady na poli estetiky, ktoré mali pre danú vedu zásadný význam. A to, že estetický zážitok je dôležitý kvôli emocionálnemu dopadu, ktorý vyvoláva u diváka – presne to, čo Platón kritizoval, a že tento emocionálny dopad predstavuje príjemnú voľnú hru mnohých alebo všetkých našich mentálnych síl.⁵ S rozvojom estetiky ako modernej disciplíny sa začali plne

¹ GUYER, Paul. *Values of beauty : historical essays in aesthetics*. New York : Cambridge University Press, 2005, s. 3.

² GUYER, Paul. *A history of modern aesthetics : Volume 1 : The eighteenth century*. New York : Cambridge University Press, 2014, s. 21.

³ WARRY, John Gibson. *Greek aesthetic theory*. New York : Barnes & Noble, 1962, s. 52.

⁴ WARRY, J. G. *Greek aesthetic theory...*, s. 86.

⁵ GUYER, P. *A history of modern aesthetics...*, s. 1.

rozdvihať aj pojmy ako *predmet estetiky*, *estetický zážitok*, *estetický objekt*, *hodnota umenia* či *pôžitok z umenia*. Záujmovým poľom estetiky stále ostávala aj naďalej kategória *krásy*, ktorá je jej pevnou súčasťou.⁶ Kategóriou *krásy* sa zaoberal aj Platón, ktorého stanovisko k nej bolo viac komplexné a viedlo k dvom dôležitým konceptom krásy, ktoré boli ďalej rozvíjané v nasledujúcich storočiach. Tými sú krása ako harmónia a proporcia medzi časťami, a krása ako nádhera. V Platónovom ponímaní disponovala krása autonómnou existenciou, odlišnou od fyzického média, ktoré ju náhodou vyjadrovalo. Nie je preto viazaná k nijakému zreteľnému objektu, ale žiari všade naokolo.⁷ Protipól krásy, škaredosť, tiež nachádza svoje korene už v antickom Grécku, kde boli črty krásy idealizované. A teda prirodzene, všetko čo nestelesňovalo tieto ideály a proporcie bolo považované za škaredé. V tomto pohľade na ideál krásy grécka kultúra vyprodukovala dostatok literatúry na vzťah medzi škaredosťou, fyzickou aj morálnou.⁸

V modernej estetike sa za predmet tohto oboru, ako to píše vo svojej knihe Vlastimil Zuska, považuje skúsenosť s *estetickými objektami*, čo môžu ale nemusia byť umelecké diela. *Predmet estetiky* však nie je všade vo svete rovnaký. V tomto kontexte je teda *predmetom estetiky estetická situácia*. V celku *estetickému situácii* môžeme rozlíšiť *estetický objekt*, teda to, čo je vnímané, a toho, kto vníma, respektíve kto prežíva *estetický zážitok*.⁹ Tento *estetický objekt*, ktorý sa objavuje v *estetickému situácii*, by v rámci umeleckej sféry malo byť umelecké dielo. Ak umelecké dielo chce niesť označenie umeleckého diela, a ak má plniť funkciu umeleckého diela, musí byť *estetickým objektom*.¹⁰ Richard Wollheim v jeho diele *Art and its Objects* nastoľuje, pri jednej z hypotéz o umeleckých dielach ako fyzických objektoch, otázku, že aj keď sú maľby umeleckými dielami, je táto ich identifikácia nesprávna.¹¹ Môže vzniknúť argument, že maľby či sochy, majú vlastnosti, ktoré sú nezlučiteľné s fyzickými objektami. Ako napríklad keď sa o soche povie, že sa hýbe životom. Alebo keď sa o maľbe vyhlási, že je vznešená a dôstojná, pritom plátno samo o sebe nemôže mať tieto vlastnosti.¹² Súvisle na *estetický objekt* nadväzuje *estetický zážitok*, ktorý Zuska definuje ako „*konkrétny a individuálny prežitok estetického objektu*“ (Zuska, 2001, s.

⁶ ZUSKA, Vlastimil. *Estetika : úvod do súčasnosti tradičnej disciplíny*. Praha : Triton, 2001, s. 19.

⁷ ECO, Umberto. *History of beauty*. New York : Rizzoli, 2005, s. 48-50.

⁸ ECO, Umberto. *On ugliness*. New York : Rizzoli, 2007, s. 23.

⁹ ZUSKA, V. *Estetika...*, s. 19-20.

¹⁰ ZUSKA, V. *Estetika...*, s. 24.

¹¹ WOLLHEIM, Richard. *Art and its Objects: an introduction to aesthetics*. New York : Harper & Row, 1968, s. 4.

¹² WOLLHEIM, R. *Art and its Objects...*, s. 4.

36).¹³ Tomuto pojmu sa venuje aj Erich Mistrík vo svojej knihe *Vstup do umenia*. Podľa neho *estetické zážitky* vznikajú v priebehu estetického vnímania. Pri tomto estetickom vnímaní človek pristupuje k objektom, ktoré sú spracované práve na to, aby v ňom vyvolali určité zážitky.¹⁴ Niektorí filozofi sú toho názoru, že hodnota umenia sa viaže na pôžitok či potešenie z neho. Najznámejším predstaviteľom tohto tvrdenia bol v 18. storočí škótsky filozof David Hume. V svojom diele *O meradle vkusu* dokazuje, že v umení záleží na jeho príjemnosti a na pôžitku, ktorý z neho máme. Estetické sklony, ktorými ľudia disponujú sa zakladajú na vkuse pozorovateľa. Ako dôkaz nám slúži rôznorodosť názorov na umenie vo svete. Podľa Huma existuje určité meradlo vkusu, ktoré vyplýva z ľudskej prirodzenosti. Tá je ľuďom spoločná, a preto sa im páčia rovnaké veci. Aj napriek tomu, že umelecký vkus je značne rôznorodý, väčšina ľudí si obľubuje približne tie isté rysy umenia. Napriek tomu sa nemôže z všeobecného vkusu odvodzovať meradlo vkusu.¹⁵ Tvrdenie, že umenie prináša potešenie, nemá samo o sebe žiadnu informačnú hodnotu. Potešenie z umenia, ktoré bolo už vyššie spomenuté, si ľudia často zamieňajú s pôžitkom, teda niečím špecifickejšim v tejto oblasti.¹⁶ Pri pojme *pôžitok* vyvstáva teda otázka či je pre väčšinu ľudí umenie zdrojom pôžitku? Graham ponúka ako odpoveď „pravdepodobne nie“. Naskytá sa tu ďalšia otázka, a teda ak by umenie bolo iba zdrojom pobavenia, malo by pre ľudí takú hodnotu, aby sa mu natoľko venovali? Pri týchto úvahách Graham načrtáva problematiku vyšších a nižších pôžitkov. Prináša umenie nejaký vyšší druh pôžitku ako iné formy rozptýlenia?¹⁷

Kategória *krásy* patrí do poľa estetiky už od jej počiatkov. Pri štúdiu estetiky na ňu narazíme mnohokrát a krása sa nám často spája aj s výtvarným umením a umením vo všeobecnosti. Estetika ako veda už nie je rozoznávaná iba ako náuka o kráse, tak ako tomu bolo v minulosti. Kategória *krásy* tak stratila svoje kedysi privilegované postavenie. Umelecké diela môžu však poskytovať širokú škálu podnetov, ktoré naše zmysly zachytávajú, a nie stále tieto podnety vzbudzujú krásu, dokážu vyvolať rôzne iné emócie či pocity. Teória krásy sa však nekryje s teóriou umenia. Preto nie každý zážitok krásy je zážitkom umeleckého diela a nie každý prežitok umenia, ktorý človek zažije je

¹³ ZUSKA, V. *Estetika...*, s. 36.

¹⁴ MISTRÍK, Erich. *Vstup do umenia*. [online]. [cit. 2024-02-15]. Nitra : Enigma Jr., Dostupné na: <[Vstup do umenia \(erichmistrick.sk\)](http://erichmistrick.sk)>. s. 36.

¹⁵ GRAHAM, Gordon. *Filosofie umění*. Brno : Barrister & Principal, 2000, s. 11-12.

¹⁶ GRAHAM, G. *Filosofie umění*, s. 13.

¹⁷ GRAHAM, G. *Filosofie umění*, s. 16-17.

nutne prežitkom krásy.¹⁸ Naskytuje sa tu preto otázka čo vlastne krása je? V dejinách estetiky sa nám ponúka mnoho odpovedí na túto otázku. Krása je subjektívnym vyjadrením nášho vedomia, môže však predstavovať aj „objektívnu“ vlastnosť predmetu. K tomu aby sa nám krása ukázala je dôležité vyvinúť určitú aktivitu, teda napríklad aj vytvorenie *estetického objektu*, a za odmenu dostaneme tzv. vrcholný zážitok – prežitok krásy. Preto je prežitok krásy jedným z najdôležitejších prežitkov, ktoré estetika skúma. Schopnosť jednotlivcov rozpoznávať krásu je podmienená mnohými faktormi a normami.¹⁹ Krása preto predstavuje entitu závislú na pozorovateľovi, respektíve vnímateľovi. Otázkou čo je krása sa zaoberal aj E. F. Carritt. Vo svojom diele *The theory of beauty* predkladá všeobecný zmysel pojmu *krása*. Tento zmysel vníma ako keď obyčajný človek, ktorý nemá žiadnu teóriu o kráse, ktorá by podporila jeho tvrdenie o nej, nazýva veci krásne, znamená to niečo iné ako keď veci nazve užitočné alebo dobré. Veci, ktoré sú výrazne krásne nemusia byť vôbec užitočné či morálne dobré. Vo svojej vlastnej podstate sú príjemné, ako napríklad aj veci, ktoré sú vo svojej podstate užitočné či dobré. Rozdiel je v tom, že to čo je príjemné, rozhodne nemusí byť aj krásne.²⁰ Vo svojej práci *Beauty and other forms of value* zo začiatku 20. storočia sa Samuel Alexander zaoberá umením a emóciami. Všeobecné presvedčenie, ktoré je o umení známe, je že umenie sa sústreďuje okolo emócií, vzniká z emócií a jeho cieľom je vyjadrenie emócií. Je preto lákavé myslieť si že umenie je prepojené s emóciami, tak ako napríklad veda s intelektom. Pravdou však je, že toto čisté vyhradenie často nekorešponduje s realitou. Umelecký temperament je bez pochyb špeciálne emocionálny, ale umelec sa neobmedzuje iba na emocionálne stavy, ale pracuje nad všetky skúsenosti. Čo však odlišuje umenie od intelektu je, že umenie je oboznámené s fyzickými materiálmi a napĺňa ich zmyslom. A tento zmysel môže byť odvodený z emócií alebo hocijakého iného zdroja, ale nie je to emócia, ktorú umelecké dielo zobrazuje alebo vyjadruje.²¹ Ďalej sa zaoberá doktrínou, ktorá hovorí že krása je v podstate vyjadrenie. Krása je teda vyjadrenie nie hocijakého či každého pocitu, ale práve estetického pocitu.²²

Skutočnosť, respektíve predstava, že umenie má estetickú podstatu, bola vyjadrená v dobovej estetike bezpochyby až do 60. rokov. Presvedčenie o estetickej podstate

¹⁸ ZUSKA, V. *Estetika...*, s. 17.

¹⁹ ZUSKA, V. *Estetika...*, s. 77-79.

²⁰ CARRITT, E. F. *The Theory of beauty*, London : Methuen & CO., 1962, s. 5.

²¹ ALEXANDER, Samuel. *Beauty and other forms of value*, Edinburgh : R. & R. Clark, 1933, s. 129.

²² ALEXANDER, S. *Beauty and other forms of value*, s. 132.

umenia je napriek všetkým rozdielom v rôznych prúdoch súčasnej estetiky spoločné. Dielo, ktorému chýba estetická hodnota, prestáva byť umeleckým dielom. Estetická koncepcia umenia tu nebola vždy, práve naopak, jej dejiny sa začínajú v polovici 18. storočia. V tej dobe bol sformulovaný pojem krásneho umenia a taktiež aj presvedčenie, že krása je základným znakom umenia. V danej dobe sa bral ohľad na klasické staroveké ideály krásy a harmónie, ktoré uspokojovali danú koncepciu. Už v nasledujúcom storočí toto tvrdenie bolo vystavené pochybnostiam. Spochybňovala sa správnosť estetického pojatia umenia, ktoré bolo sprvu postavené na vyhradených požiadavkách krásy. Premena estetických javov, ktorá v priebehu vývoja estetiky nastala však neovplyvnila hlavný názor o estetickom povahe umenia.²³

Boli tu predstavené koncepty a pojmy z oblasti estetiky, ktoré nám ponúkajú pohľad na posun vo vnímaní umenia a jeho estetickú podstatu. Tento posun nám otvára aj mnoho otázok na polemiku a podnety na skúmanie, na ktoré sa ešte aj dnešná disciplína modernej estetiky snaží nájsť odpovede. Boli tu predstavené dobové pohľady na vnímanie umenia cez estetické koncepty ale zároveň tu bol poskytnutý pohľad autorov modernej estetiky na tieto kategórie. Keďže je spektrum široké, toto bola iba čiastka, ktorá nám pomôže v rámci tohto príspevku lepšie pochopiť nazeranie estetiky na umenie a umelecké diela. Od 19. storočia sa vnímanie umenia, krásy a s tým spojených konceptov posunulo. Nevyvrátiteľnou však je estetická povaha, ktorou umenie disponuje.

Zrod impresionizmu a postoj spoločnosti k umeniu a impresionizmu v 19. storočí

Mestom zrodu impresionizmu je Paríž. Druhá polovica 19. storočia bola vo Francúzsku obdobím zmien, ktoré sa týkali jednak spoločnosti, ale aj krajiny ako takej. Od roku 1852 trvalo druhé cisárstvo pod Napoleonom III. Ku koncu 19. storočia bola vyhlásená Tretia republika, ktorá trvala od roku 1870 a vydržala do roku 1940. V týchto obdobiach sa impresionizmus vo Francúzsku zrodil a rozmáhal. Francúzsko v tomto období prechádzalo veľkou ekonomickou a sociálnou premenou. Industriálna revolúcia bola vo svete na vzostupe. Priniesla so sebou aj do Francúzska výstavbu tovární, dielní, železníc a parníkov. Menili a vyvíjali sa aj spoločenské triedy. V

²³ DZIEMIDOK, Bohdan. Spor o estetickou podstatu umění. In *Co je umění*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010, s. 303-305.

spoločnosti buržoázia, alebo stredná trieda, bohatla a získavala silu z rozširujúceho sa priemyslu a obchodu. Nová industriálna pracujúca trieda si začala uvedomovať svoju situáciu a začala sa reagovať na hrozné podmienky, v ktorých museli pracovať a žiť. Spektrá socializmu a komunizmu začali vplývať na Francúzsko.²⁴

Kultúrny život bol vedený organizáciou, ktorá sa volala Francúzsky Inštitút. V tomto Francúzskom Inštitúte bola Akadémia výtvarných umení, ktorá bola zodpovedná za maľbu a sochárstvo. Akadémia bola elita umelcov, ktorá si volila nových členov, a ktorá dávala pozor na dve kľúčové inštitúcie, ktoré určovali osud snaživých umelcov: Školu výtvarných umení a Salón. Ak sa umelec chcel presadiť a živiť sa svojím umením, musel regulárne vystavovať v Salóne. Vystavovaním v Salóne sa umelcovi ponúkala prestíž, ktorá sa s touto inštitúciou niesla. Porota Salóna vyberala, ktoré maľby budú vystavované, a bola tvorená výlučne z akademikov. Bol to uzavretý systém, kde sa mal udržiavať akademický štýl. Akademické umenie v 19. storočí videlo samého seba ako oslavovateľa „noblesy“ a „ideálu“ v „klasickom“ štýle.²⁵ Normou umenia v Salóne, ale aj v umeleckom svete, bol akademický realizmus. Akademické umenie malo zakorenené svoje štandardy, ktoré bolo nutné dodržiavať, aby umenie bolo považované za hodné uznania. Keď impresionisti prišli so svojimi maľbami, narušovalo to tradíciu hlboko zakoreneného realizmu. Akademický maliari sa snažili vo svojom umení zobrazovať svet tak, ako ho videli oni. Toto umenie zobrazovalo ľudí v štýle antickej dokonalosti, ktorej sa mali približovať, a ktorá bola videná ako štandard krásy už od staroveku. Realita bola v akademickom umení zobrazovaná v surovom podaní farieb bez prikrášlenia.²⁶

Impresionistickí umelci si v tomto období začínali uvedomovať premenlivosť prírody. Napríklad, že krajina nemôže byť nikdy statická a fixná. Je to nepretržite sa meniaci panoráma svetla a tieňov. Keď sa umelci začali s príchodom impresionizmu presúvať do plenéru, začali vnímať, že príroda a jej tmavé tieňové nie sú iba čierne a bahnito hnedé, ako to bolo zobrazované na dobových akademických maľbách. V prírode bolo plné spektrum farieb, ale s absenciou čiernej, ktorej sa impresionisti snažili vyhýbať.²⁷ Bolo to proti akademickej tradícii, ktorá využívala prevažne tmavé odtiene farieb, s presne napodobnenými detailmi, ktoré boli opatrne dokončené v štúdiu. Aj maľovanie

²⁴ HARRIS, Nathaniel. *A treasury of impressionism*. New York : Cerscent, 1979, s. 7.

²⁵ HARRIS, N. *A treasury of impressionism*, s. 8-9.

²⁶ ARSON, H.H. – MANSFIELD. C. Elizabeth. *History of modern art*. London : Laurence King Publishing Ltd, 2013, s. 28.

²⁷ ARSON, H.H. – MANSFIELD. C. E. *History of modern art*, s. 28.

samotnej krajiny sa dovtedy v akademickom umení nepokladalo za hlavný námet na maľovanie, ale iba ako pozadie obrazu. Impresionisti však postavili maľovanie krajiny za hlavný námet maľby.²⁸ Impresionistické maľby zobrazujú vklad momentu, reprezentujú neistotu a vratký balans, ktorý v prírode hrá svoju rolu. Impresionistický pohľad mení prírodu na plátne na nezvratný proces rastu a chátrania. Všetko stabilné a súvislé naberá charakter nedokončenia a fragmentácie. Reprodukovaný je tu subjektívny pohľad namiesto toho objektívneho videnia, ktorý pred impresionizmom prevládal. Subjektívnosť maliara v jeho diele tu dosahuje svoj vrchol. Zobrazenie svetla, atmosféry a vzduchu, rozpad rovnomerne sfarbeného povrchu, z ktorého sa stávajú škvrny farby, nepresné ťahy štetcom, improvizovanosť a pocit dynamicky a neustále sa meniacej reality, to všetko bol začiatok premeny maľby za používania perspektívy, ktorú impresionisti využívali.²⁹ Okrem impresie, ktorú sa impresionisti snažili na plátnach zachytiť, používali títo umelci aj iné slovo na popísanie toho čo videli a maľovali – „dojem“. Niekedy umeleckí kritici tieto dve slová zamieňali. Vo francúzštine je ale slovo „dojem“ príbuzné so slovom *sentir*, v preklade „cítit“, a tak sa pojem *dojem* rovná rovnako cíteniu ako aj vnímaniu. Preto jednotliví impresionisti pri maľovaní svojich dojmov a impresií, vytvorili niekedy radikálne rozdielne interpretácie tej istej scény, aj keď maľovali bok po boku.³⁰ Čo bolo pre mnoho impresionistických malieb rovnaké, bolo že vystavovali maľby s určitým stupňom škvrnitosti a neúplnosti. Nebol to však výsledok neschopnosti alebo chvatnej práce, ako to kritici často impresionistom naznačovali. Nebola to chyba ani v zlom videní impresionistov. Táto neúplnosť bola dobrovoľne súčasťou impresionizmu už od jeho začiatkov.³¹

Impresionisti sa začali zoskupovať po roku 1863. V tomto roku sa uskutočnil Salón odmietnutých, kde sa vystavovali diela, ktoré boli odmietnuté porotou Salónu, čo vyvolalo všeobecné prekvapenie v spoločnosti, keďže odmietnutých bolo až 3000 malieb. Salón odmietnutých zorganizoval samotný Napoleon III., ktorý sa ponúkol dať šancu ľuďom vidieť aj odmietnuté diela. Táto výstava priniesla spoločnosti smiech, aj keď medzi týmito dielami sa našli aj také, ktoré si odmietnutie nezaslúžili. Pozitívnym výsledkom tejto výstavy bolo, že umelci, ktorí pracovali mimo akademického systému začali o sebe vedieť. Budúci impresionisti sa začali zoskupovať práve po tomto Salóne

²⁸ HARRIS, N. *A treasury of impressionism*, s. 17.

²⁹ HAUSER, Arnold. *The social history of art : Naturalism, impressionism, the film age*. London : Routledge & Kegan Paul, 1962, s. 159.

³⁰ SMITH, Paul. *Impressionism : beneath the surface*. New York : Harry M. Abrams. Inc, 1995, s. 21-22.

³¹ SMITH, P. *Impressionism...*, s. 24.

odmietnutých. Vedúcimi postavami boli Claude Monet, Auguste Renoir, Alfred Sisley, Camille Pissarro a Paul Cézanne. Od neskorých 60tych rokov sa títo umelci stretávali v kaviarňach, čím si kaviarne získali veľkú rolu v živote umelcov. Týchto mladých revolučných umelcov spájala ich hlavný záujem, ktorým bolo maľovanie krajiny priamo sa mieste, v plenéri, s čo najväčšou vernosťou svetla, farby a atmosféry okamihu.³² 15. apríla 1874 bola zorganizovaná prvá impresionistická skupinová výstava, ktorá niesla meno „Société Anonyme des Artistes, Peintres, Gravures etc.“ Skupina vyššie spomenutých umelcov tam vystavovala svoje diela. Okrem nich na výstave vystavovali aj Edgar Degas, Eugène Boudin a jediná žena Berthe Morisot. Práve Monetova maľba na tejto výstave *Impression: Sunrise* priniesla impresionistom ich meno. Kritik umenia Louis Leroy vytvoril slovo „*impresionizmus*“ práve z jeho maľby a použil to ako termín na výsmech tejto skupiny umelcov. Maľby vystavované na tejto výstave boli proti všetkým konvenčným očakávaniam. Vedenie Salónu bolo taktiež rozzúrené.³³ Táto ich prvá výstava bola po finančnej stránke neúspešná. Umelci sa z nej potom dlho spamätávali. V nasledujúcich rokoch 1876 až 1886 impresionisti zorganizovali ďalších sedem výstav. Ani tieto ďalšie výstavy nezožali veľkú slávu.³⁴ Prirodzene, ich diela priniesli vlnu kritiky medzi znalcami umenia a aj v spoločnosti, ktorá sa riadila poväčšine názorom kritikov, ktorých považovala za odborníkov v umení. Viacerí obvinili impresionistov z fragmentácie reality. Ľudia sa smiali na farebnosti ich malieb a odsúdili ich „chameleónie“ palety. O ich prácach sa hovorilo, že nedokázali preniesť prevedenie svojich prác cez viac ako prvý pohľad. Ich krajinky boli videné ako keby sa na nich pozeralo cez okno vlaku.³⁵ Napriek počiatkovej kritike sa impresionistom dostalo uznania ešte za ich života a mnohí sa dokázali zo svojho umenia uživiť. Historiografia umenia z 20. storočia sa na impresionizmus pozerá ako na najdôležitejšiu vec, ktorá sa objavila v európskom umení od obdobia renesancie. Impresionizmus je videný ako smer, z ktorého prakticky všetky nasledujúce pokroky v maľbe a sochárstve pramenia, a jeho základné princípy sa odrážajú v mnohých ďalších formách umenia. Dávali prvenstvo subjektívnemu postoju umelca, a zdôrazňovali spontánnosť a bezprostrednosť vízie a reakcie, čo viedlo k väčšej nekonvenčnosti v umení.³⁶ Samotní umelci boli videní ako neschopná skupina, ktorá

³² HARRIS, N. *A treasury of impressionism*, s. 17.

³³ HILL, Ian Barras. *Impressionism*. Beeldrecht : Galley Press, 1980, s. 10.

³⁴ PIJOAN, José. *Dejiny umenia/8*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 272.

³⁵ COURTHION, Pierre. *Impressionism*. New York : Harry M. Abrams. Inc, 1977, s. 28.

³⁶ BERNARD, Denvir. *Impressionism*. New York : Barron's Educational Series Inc., 1978, s. 3.

nesúvislo konala v svornosti. V skutočnosti sa tak ako ich osobnosti, líšilo aj ich umenie. Nie je preto najlepšie vidieť ich iba ako idealistických revolucionárov v umení, ktorí reagovali proti umeleckému zriadeniu ich doby. Lebo či už chceli alebo nie, charakter obdobia, v ktorom žili, teda mnoho politických zmien, ktoré sa vo Francúzsku diali jedna za druhou, menili umelcov spolu s prostredím, v ktorom žili a pracovali. Znamenalo to pre nich, že byť revolučný v umení znamená byť revolučný vo všetkom.³⁷ Impresionisti však boli aj napriek svojej nekonvečnosti a novosti, ktorú si sami dobre uvedomovali, že do umeleckého sveta prinášajú, citliví na reakcie publika a robili čo mohli aby boli v obľube. Snažili sa o úspech v tradičnej a konvenčnej ceste. Impresionizmus stál za zrodom moderného umenia. V tomto tvrdení sa zhoduje mnoho odborníkov a historikov umenia. Z jedného uhla pohľadu sa môže na impresionizmus nazerať ako na určité vyjadrenie. Najväčšia inovácia, ktorú so sebou impresionisti priniesli a ich najväčší dar pre ďalšiu generáciu umelcov, bol ich najvýraznejší úspech v porovnaní s ich súčasníkmi, a to oslobodenie čistých, žiarivých farieb. Ďalšou kvalitou, ktorou impresionisti disponovali bola ich výstižnosť a súlad, ktorú dokázali dosiahnuť v ich kompozíciách. Na rozdiel od ich predchodcov, majstrov akademického realizmu 19. storočia, kde na ich obrazoch sa zdá akoby sa toho dialo veľa, na impresionistických maľbách je motív zvyčajne jednoduchší a jasnejší. Taktiež ich prístup k predmetu maľby bol nový. Ich stanoviskom bolo, že príliš veľká zaneprázdnenosť s konceptom by mohla odtiahnuť umelcovu pozornosť od zmyslu samotnej maľby, čo by ich iba rozptýlilo. Bola to ich reakcia proti okázalým klasickým témam, ktoré obľubovali akademici. Impresionistov viac zaujímal pohyb ako dráma či akcia.³⁸ Impresionisti ostali odhodlaní zakladať svoje maľby na ich vlastných pocitoch reality. Mali rôzne dôvody, prečo to chceli takto robiť. Ale ani jeden impresionistický maliar nikdy neopustil vieru, že umenie musí byť zakorenené v realite.³⁹ Na impresionizmus je lepšie nazerať ako na niečo viac iba ako na jednu epizódu v dejinách umenia. Môžeme v ňom vidieť etapu, kedy došlo k vývoju vzťahu medzi umelcom, jeho tvorbou a svetom okolo neho. Umelci začali na plátne ponúkať svetu to, čo videli oni sami a používať na to výtvarné prostriedky, ktoré sa dovtedy nepoužívali. V tomto kontexte má impresionizmus ďaleko rozsiahlejší dopad ako sa môže zdať. Ďalšie umelecké smery, ktorým impresionizmus otvoril cestu by sa dali označiť ako

³⁷ BERNARD, D. *Impressionism*, s. 4.

³⁸ POOL, Phoebe. *Impressionism*. London : Thames and Hudson, 1981, s. 263.

³⁹ SMITH, P. *Impressionism...*, s. 167.

postimpresionizmus. Ak by sme chceli postimpresionizmus rozobrať, konkrétne by sme videli hnutia ako boli fauvizmus, expresionizmus, kubizmus, ktoré po impresionizme nasledovali.⁴⁰ Umenie 20. storočia, a teda cesta k modernú umeniu a jeho základy boli položené na prelome 19. až 20. storočia maliarmi, ktorí sa vzdali pohľadu na svet iba z toho realistického uhla pohľadu, ale začali v umení nasledovať svoje subjektívne vnímanie sveta.

Aplikovanie estetických konceptov na impresionizmus

Popri spomenutých estetických konceptoch v prvej časti príspevku môžeme vyvodiť, že impresionistické maľby sú umeleckými dielami a môžeme ich teda v estetickej terminológii nazvať *estetickými objektmi*. V celku *estetickej situácie* predstavujú impresionistické maľby *estetické objekty* a spoločnosť žijúcu na prelome 19. až 20. storočia by sme mohli kategorizovať ako vnímateľov, ktorí pri pohľade na tieto maľby prežívali *estetický zážitok*. Ľudia žijúci v danej dobe samozrejme nevnímali to, že pri pohľade na impresionistické maľby prežívali *estetický zážitok*. Pri kategórii *krásky* ľudia 19. storočia pri pohľade na impresionistické maľby vnímali mnoho podnetov, akými boli napríklad prekvapenie či šok a preto prvotný pohľad na ich maľby nemusel vyvolať prežitok krásy. O tom, že ľudia začali považovať impresionistické maľby za krásne však svedčí fakt, že sa niektorí impresionisti dokázali svojimi maľbami užívať, a že sa impresionizmus stal populárnym a inšpiroval mladých umelcov. Umelecké diela prirodzene disponujú estetickou povahou. Aplikovaním týchto konceptov sa nám však ukazuje estetická povaha pri impresionistických maľbách. Priblížením týchto konceptov z oblasti estetiky a vzniku, vývoja a základných charakteristík impresionizmu, a následnou aplikáciou jednotlivých konceptov na impresionizmus sa nám vyjavuje jeho estetická podstata z pohľadu estetiky v rámci teoretických východísk, ktoré boli v príspevku priblížené. To ako sú videné impresionistické maľby sa v priebehu rokov zmenilo. Impresionistické maľby ovplyvňovali, a dodnes ovplyvňujú, publikum. O ich autoroch sa dá povedať, že obrazy tvorili s určitým úmyslom, ktorý sa však podarilo publiku pochopiť až oveľa neskôr. Dobové publikum si už v sebe nieslo asociácie, ktoré neboli priaznivé, a preto to bolo viditeľné na ich reakcii.

⁴⁰ PIJOAN, J. *Dejiny umenia...*, s. 301.

Záver

Pri skúmaní estetiky sa nám naskytuje mnoho konceptov, ktoré sa dajú prepojiť s umením. Jednotlivé pojmy, ktoré boli priblížené boli vyberané na základe priameho prepojenia s umením, a ich cieľom bolo pomôcť ozrejmiť posun vo vnímaní umenia očami estetiky. Príspevok objasňuje ako by umelecké dielo malo fungovať v estetickom ponímaní. V príspevku sú zároveň opísané začiatky impresionizmu, jeho vývoj, rola ktorú zohral v spoločnosti a ako bol v danej dobe vnímaný. Spoločnosť nebola zvyknutá, a vlastne ani pripravená na impresionistické umenie. Odklon od akademického realizmu bol rýchly a výrazný, čo šokovalo kritikov umenia. Preto impresionizmus znášal tvrdú kritiku a posmech, ktoré sa iba po čase zmenili na uznanie. Impresionisti so sebou priniesli veľkú škálu novinek v umeleckom svete, ktoré rapídne zmenili umenie a jeho vnímanie. Tento príspevok popísal najdôležitejšie zmeny, ktoré impresionizmus zaviedol. Všetky tieto zmeny potom smerovali k vzniku moderného umenia a oslobodenia umenia z jeho štandardnej škatuľky, v ktorej sa nachádzalo dlhé storočia pred impresionizmom. Popísanie vzniku impresionizmu smerovalo k lepšiemu pochopeniu impresionizmu a jeho základných charakteristík, čo bolo kľúčové pri aplikovaní jednotlivých estetických konceptov. Pri tejto aplikácii estetických konceptov v závere príspevku môžeme vyvodiť estetickú podstatu, ktorou impresionistické maľby disponujú.

Zoznam použitej literatúry

- ALEXANDER, Samuel. *Beauty and other forms of value*. Edinburgh : R. & R. Clark, 1933. 312 s.
- ARNASON H. H. – MANSFIELD C. Elizabeth. *History of modern art*. London : Laurence King Publishing Ltd, 2013. 816 s. ISBN-10 0-205-25947-2.
- CARRITT E. F. *The theory of beauty*. London : Methuen & CO., 1962. 354 s.
- COURTHION, Pierre. *Impressionism*. New York : Harry N. Abrams, Inc., 1977. 160 s. ISBN 0-8019-2067-0.
- DENVIR, Bernard. *Impressionism*. New York : Barron's Educational Series, Inc., 1978. 129 s. ISBN 0-8120-0879-0.
- DZIEMIDOK, Bohdan. Spor o estetickou podstatu umění. In *Co je umění*. Praha : Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2010. ISBN 978-80-87378-46-5, s. 303-324.
- ECO, Umberto. *History of beauty*. New York : Rizzoli, 2005. 438 s. ISBN 0-8478-2646-5.
- ECO, Umberto. *On ugliness*. New York: Rizzoli, 2007. 455 s. ISBN 0-8478-2986-3.
- GRAHAM, Gordon. *Filosofie umění*. Brno : Barrister & Principal, 2000. 252 s. ISBN 80-85947-53-6.
- GUYER, Paul. *A history of modern aesthetics. Volume 1: The eighteenth century*. New York : Cambridge University Press, 2014. 1744 s. ISBN 978-1-107-03803-5.
- GUYER, Paul. *Values of beauty : historical essays in aesthetics*. New York : Cambridge University Press, 2005. 359 s. ISBN-13 978-0-521-84490-1.
- HARRIS, Nathaniel: *A treasury of Impressionism*. New York : Crescent, 1979. 319 s. ISBN 0-517-26864-7.
- HAUSER. Arnold. *The social history of art: Naturalism, impressionism, the film age*. London : Routledge & Kegan Paul, 1962. 267 s. ISBN 0-415-04581-9.
- HILL, Barras Ian. *Impressionism. Beeldrecht* : Galley Press, 1980. 72 s. ISBN 0-8317-488-7.
- PIJOAN, José: *Dejiny umenia/8*. Bratislava : Tatran, 1990. 368 s. ISBN 80-222-0123-5.
- POOL, Phoebe. *Impressionism*. London : Thames and Hudson, 1981. 287 s.
- SMITH, Paul. *Impressionism : beneath the surface*. New York : Harry N. Abrams, Inc, 1995. 176 s. ISBN 0-8109-2715-2.

ZUSKA, Vlastimil. *Estetika : úvod do súčasnosti tradičnej disciplíny*. Praha : Triton, 2001. 132 s. ISBN 80-7254-194-3.

WARRY, John Gibson. *Greek aesthetic theory*. New York : Barnes & Noble. 1962. 171 s.

WOLLHEIM, Richard. *Art and its objects : an introduction to aesthetics*. New York : Harper & Row, 1968. 152 s.

Internetové zdroje

MISTRÍK, Erich. *Vstup do umenia*. [online]. [cit. 2024-02-15]. Nitra : Enigma Jr., Dostupné na: <[Vstup do umenia \(erichmistrík.sk\)](http://erichmistrík.sk)>.

Kriminalita vo Viktoriánskom Londýne a jej spoločenská reflexia (úvod do problematiky) [Michaela Jurčenková]

Abstrakt

Príspevok sa venuje komplexnému pohľadu na fenomén zločinu a jeho definíciu a dynamiku v spoločenskom a historickom kontexte. Text skúma povahu zločinu a ako sa táto povaha v závislosti od spoločenských a právnych noriem mení, pričom poukazuje aj na konkrétne príklady z Anglicka. Text poukazuje na presahy kriminality do vedeckých a spoločenských disciplín a ich podobné, či menej podobné koncepcie kriminálneho správania. Zdôraznené je najmä hľadisko sociológie, ktorej teórie značne vplývali na chápanie problému a pôvodu kriminality. Tieto teórie otvorili otázku sociálnych štruktúr a ich fungovania, vplyv miesta na páchanie zločinov a jav chudoby ako sociálny faktor. Tento príspevok ukazuje aj to ako, a prečo sa stala kriminalita fenoménom, ktorý v spoločnosti pretrvával a fascinoval ju.

Kľúčové slová: kriminalita, zločin, spoločnosť, sociológia, Viktoriánske Anglicko, industrializácia

Úvod

V súčasnosti je potrebné, aby skúmanie kriminality neustále prehodnocovalo a rozvíjalo pohľad o fenoméne zločinu, jeho definíciu a vývoj. Dôležitým aspektom príspevku je hľadanie porozumenia v dobových východiskách, ktoré formovali pohľad spoločnosti na kriminalitu. Tieto historické súvislosti sú dôležité na uchopenie kontextu a výrazne ovplyvnili vývoj teórií a prístupov k výskumu kriminality. Príspevok má za cieľ zdefinovať pojem kriminalita, rovnako ako aj dobové chápanie tohto pojmu.

Cieľom príspevku je priblížiť rôzne teoretické východiská k problematike kriminality. Konkrétnejšie ku hľadaniu príčin kriminálneho správania, ktoré vychádzajú prevažne z dobových sociologických, ale aj iných interdisciplinárnych prístupov. Analyzovaný bude vplyv filozofie, psychológie, antropológie, ale najmä sociológie. Vďaka nej sa začali diskusie o vzťahu medzi kriminalitou a miestom jej výskytu pripojenej o sociálne faktory. Ďalej je predstavená teória Émila Durkheima, zakladateľa sociologického skúmania kriminality, ktorý sa zaoberal vplyvom modernizácie a industrializácie na spoločnosť, a javom sociálnej dezorganizácie. Text pokračuje zmienkou o Chicagskej škole, ktorá hovorí o vplyve mesta ako priestoru sociálnej interakcie a o lokalizácii zločinu. Naznačený je aj vzťah kriminality a spoločenskej triedy, pričom je zdôraznená úloha chudoby v spoločnosti.

Posledná časť príspevku sa zaoberá záujmom o kriminalitu v období devätnásteho storočia najmä v kontexte spoločenských, ekonomických a politických zmien. Cieľom príspevku je definovať, prečo spoločnosť prejavovala tak veľký záujem o tému kriminality a poukazuje na reprezentáciu kriminality vo vtedajšej literatúre. V duchu tohto záujmu text skúma filozofiu a ideológiu Viktoriánskeho obdobia a zmenu morálnych hodnôt, ktoré ovplyvnili vnímanie doby.

Pojem kriminalita a jej vymedzenia v dobovom kontexte

Najvšeobecnejšia definícia opisuje zločin ako správanie, ktoré porušuje zákon. Správanie, ktoré „ak je zistené, vedie k trestnému stíhaniu pred súdom alebo pred akreditovaným zástupcom orgánu činnom v trestnom konaní“.¹ Tejto definícii ale chýba to, že aj určité legislatívy verejného poriadku dávajú občanom, ale najmä policajtom právomoci, ktoré môžu použiť keď to uznajú za vhodné. Ide napríklad o prípady vyhrážania, používania hanlivých slov alebo všeobecne o správanie, ktoré úmyselne narúša mier.²

Zločin nemôže byť sám o sebe chápaný ako statický jav. To, čo bolo v minulosti považované za trestné dnes už byť nemusí. Taktiež naopak, mnohé súčasné trestné činy v minulosti neboli chápané rovnako ako dnes. Samotná povaha zločinu závisí od toho, ako ho vnímala spoločnosť ale aj zákon. Jedným z príkladov môže byť kokaín, ktorý sa na konci devätnásteho storočia rozšírené využíval ako liek proti bolesti. Zločiny a spôsoby, akými boli trestané sa počas storočí líšili. Neexistuje žiadny konkrétny skutok, ktorý by bol sám o sebe trestný. Stáva sa ním iba vtedy, ak ho tak vníma a zafinuje spoločnosť. Preto aj skutok ako zabitie človeka, ktorý je vo forme vraždy najzávažnejším zločinom, môže byť za určitých podmienok akceptovaný.³

Väčšina ľudí poznala rozdiely medzi jednotlivými priestupkami a za skutočné zločiny považovali vraždu, znásilnenie alebo krádež. Niektorí historici použili pre takéto zločiny pojem antisociálny zločin. Na druhej strane tie priestupky, ktoré mali určitú mieru akceptácie v spoločnosti dostali názov sociálne zločiny. Príkladom takéhoto zločinu môže byť skutočný prípad z Manchestra kde tí, ktorí nechceli platiť ročne za vodu ju kradli z verejných kohútikov. Druhým je prípad z Norfolku, kde bol muž usvedčený zo zabitia koní a dobytky. Sám tvrdil, že krajina a dane môžu za to, že nedokázal žiť čestne a preto nebol odsúdený.⁴

V období od konca 18. a začiatku 19. storočia historik John C. Rule rozlišuje medzi dvoma typmi sociálnych zločinov. Prvým sú zločiny, ktoré čerpali kolektívnu legitimitu z ich prvoplánovej povahy. Druhým sú tie, ktoré sú považované za skutky proti zákonu ale tí, ktorí ich spáchali, sa za zločincov nepovažovali. Sú tu zahrnuté zločiny ako napríklad pytliactvo, nedovolené destilovanie, ničnerobenie a nepracovanie, či

¹ SHARPE, James. *Crime in Early Modern England 1550-1750*. London : Longman, 1999, s. 6.

² SMITH, David. *Police and People in London*. Gower : Aldershot, 1985, s. 13.

³ MARSH, Ian. *Theories of crime*. London : Routledge, 2006, s. 2-5.

⁴ EMSLEY, Clive. *Crime and society in England 1750-1900*. London : Longman, 2010, s. 2-3.

pašeráctvo.⁵ Je možné tu zahrnúť aj nepokoje a výtržníctvo najmä kvôli vysokým cenám jedla, kvôli verbovaniu, mýtam, či privlastňovaniu si spoločnej pôdy. Avšak hranica medzi tým čo bol sociálny a čo antisociálny zločin bola niekedy tenká. Je to vidieť napríklad na prípade pytliactva. Chudobní ľudia ho nepovažovali za zločin. Boli aj prípady, kedy protizákonne pytliačili aj páni z vyšších spoločenských vrstiev, kedy trestom bola iba finančná pokuta. Existovali však aj organizované skupiny pytliakov, ktoré z páchania tohto zločinu a obchodovania s mäsom profitovali. V takýchto prípadoch je už diskutabilné považovať pytliactvo za sociálny zločin. Nezhody ohľadne toho, čo je a čo nie je sociálny zločin pramenia zo skutočnosti, že zákony neboli v jednotlivých častiach Anglicka uvedené do praxe všade rovnako. Preto mohli byť niektoré priestupky za určitých okolností sociálnymi skupinami alebo komunitami oprávňované a akceptované.⁶

Douglas Hay v práci *Albion's Fatal Tree* opisuje, že v osemnástom storočí bol trestný zákon hlavným nástrojom vládnucej triedy. Zákon umožňoval vládcom Anglicka urobiť zo súdov nástroj triednej spravodlivosti. Zákon mal zaručovať nestrannosť a jeho absolútnu rozhodnosť. Na druhej strane ale podľa Johna Langbeina, profesora právnej histórie, zákon v osemnástom storočí nebol iba privilegiom vládnucej triedy. Bolo to niečo, čo mohli využívať všetky triedy. Zákon ako jav, na základe ktorého v spoločnosti vznikali konflikty, ale hlavne spolupráca a ústupky.⁷

Rôznorodosť ideí, kultúrne normy a širšie vnímanie sveta mali za následok to, že názory na kriminalitu a kriminálnikov sa začali meniť. Takisto sa menili aj praktiky v justícií a tresty. Tieto zmeny boli možné vďaka ekonomickým, politickým či sociálnym faktorom, ktoré pre nich vytvorili akúsi kostru, na ktorej mohli byť uskutočnené. V devätnástom storočí sa v Británii etabloval nový policajný systém, a narástli tak právomoci policajtov. Bolo už na zvážení policajta ako bude zaobchádzať s nežiadúcim správaním. Mohol rozhodnúť, či bude páchatel' vzatý do väzby, zaplatí pokutu, dostane obuškom, či bude ignorovaný. Takéto praktiky využíval policajt väčšinou pri priestupkoch, ktoré si nevyžiadali obeť. Ide napríklad o opilstvo,

⁵ RULE, John. Social crime in the rural south in the eighteenth and early nineteenth centuries. In *Southern History* [online]. 1979. s. 136-138. [cit. 2023-12-30]. Dostupné na: <https://southernhistorysociety.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/Vol-01_1979_JG-Rule-Social-Crime-In-the-Rural-South-in-the-18th-early-19th-centuries.pdf>

⁶ EMSLEY, Clive. *Crime and society in England 1750-1900*, s. 3-6.

⁷ HAY, Douglas. *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*. New York : Pantheon, 1976, s. 35-39.

prostitúciu, hazardné hry alebo nelegálny pouličný predaj. Už keď išlo o vážnejší zločin, napríklad o krádež, zadržaný páchatel' mohol byť stíhaný a zatknutý.⁸

Pre historikov zaoberajúcich sa tematikou kriminality je dôležité nazerať na jej samotné dobové vnímanie spoločnosťou. Pre takéto skúmanie je bezpochybné nutná znalosť vtedajšej legislatívy a policajného systému. Musí porozumieť spoločnosti a následne dokázať hodnotiť ako v súvislosti s kriminalitou fungovala a vyvíjala sa.

Interdisciplinárne presahy kriminality

Kľúčovým zlomom pre zákon v Británii bolo prvé desaťročie devätnásteho storočia. Vtedy sa humanisticky orientovaní reformátori Sir Samuel Romilly a Sir James Mackintosh snažili neúnavným úsilím presadiť reformy súdneho systému, ktoré boli viac než dosť potrebné. Reformami sa začali zlepšovať aj podmienky vo väzniciach a väzňom bola daná možnosť reflektovať ich činy, a tým reformovať aj ich samotných. Tieto reformy boli produktom humanizmu získanom v osvietenstve a jeho vnímania človeka ako racionálnej bytosti.⁹ Predstavitelia osvietenstva hľadali nové a spravodlivejšie spôsoby zaobchádzania so zločinom a jeho trestaním. V kriminalistike sú tieto myšlienky pomenované ako klasicistické, a predstavujú prvú systematickú debatu a teoretizovanie o kriminalite.¹⁰ Diela osvietencov hlboko ovplyvnili úpravu trestného zákonníka a stanovili množstvo predpokladov, ktoré v zločine a treste pretrvávajú dodnes. Osvietenci požadovali racionálny a humánny spoločenský poriadok, ktorý bol ale v tom čase v rozpore s mocou absolútnej monarchie. Osvietenstvo dopomohlo reflektovať myšlienky o reformách do praxe. Zavedenie nového racionálneho systému bolo založené na vízii spoľahlivého spoločenského života riadiaceho sa podľa pravidiel. Jedným z hlavných subjektov pri zakladaní moderného práva bol do značnej miery práve osvietený „človek rozumu“.¹¹ Vďaka kritike, ktorú osvietenstvo prinieslo sa zo súdnictva pomaly začali vytrácať telesné tresty a mučenie, ktoré sa používalo na usvedčovanie údajných páchatel'ov. Väčšinou sa v dôsledku mučenia údajní páchatelia priznali aj k činom, ktoré nespáchali. Teraz sa ale sudcovia odklonili od násilného vymáhania viny a začali presadzovať hlbšie hodnotenie

⁸ EMSLEY, Clive. *Crime and society in England 1750-1900*, s. 12-16.

⁹ EMSLEY, Clive. *Crime and society in England 1750-1900*, s. 10-11.

¹⁰ MOONEY, Jayne. *The Theoretical Foundations of Criminology : Place, Time and Context*. Milton : Routledge, 2019, s. 29.

¹¹ VALIER, Claire. *Theories of crime and punishment*. New York : Longman, 2002, s. 5-6.

a získavanie dôkazov.¹² V devätnástom storočí na niektoré výdobytky osvietenstva nadviazali antropológovia. V niektorých veciach sa ale ich názory líšili. Predstavovali protiklad ku klasicistickej vízii. Antropológia ju vnímala ako postavenú na základoch nejasných špekulácií s biologicky determinovaným názorom, že zločinec je k zločinu predurčený zlou dedičnosťou.¹³

Hľadaním dôvodov kriminálneho správania sa v dobovom kontexte intenzívne zaoberala aj kriminológia. Rôzne štúdiá sa preto zameriavajú na jednotlivca a na jeho súvislosť s psychológiou, biológiou či sociológiou. Predpoklad, že príčiny kriminality je možné nájsť u jednotlivca, sa môže zdať viac než dosť logické. Zameranie na jednotlivca sa do popredia dostalo najmä kvôli ekonomickým, sociálnym a politickým vzťahom k modernému kapitalizmu, ktorý sa vo Veľkej Británii zrodil spolu s priemyselnou revolúciou. Bol kladený dôraz na individuálny úspech. Tí, ktorí ho do určitej miery splniť nedokázali, boli spoločnosťou kategorizovaní. Idea toho, že to niektorí ľudia nedokázali, a s najväčšou pravdepodobnosťou sa z nich stanú zločinci posilňuje tvrdenia o tom, že kriminálnici a „nekriminálnici“ sú odlišné druhy ľudí. V tomto presvedčení je možné vidieť aj to, že úsilie a možnosti jednotlivca majú dočinenia s jeho kriminálnym správaním a statusom.¹⁴

V snahe vysvetliť kriminálne správanie, sa v minulosti kriminalisti obracali aj k biológii. Boli presvedčení, že dokážu nájsť príčiny kriminálneho správania vtedy, keď do výskumu aplikujú vedecké metódy súvisiace so študovaním ľudskej bytosti. Typické teórie hovorili, že ľudia, ktorí zdedili zlé gény, majú väčšiu pravdepodobnosť páchať zločiny. Z toho vyplýva, že odchýlka v správaní bola skôr niečím spôsobená ako dobrovoľne uskutočnená. Významnou osobnosťou a predstaviteľom tejto teórie bol taliansky lekár, biológ a kriminológ Cesare Lombroso.¹⁵ V jeho dlhej praxi a skúmaní jednotlivých kriminálnikov tvrdil, že zločinci sú v podstate menej vyvinutá forma ľudstva. Vo svojej publikácii *L'homme criminel* z roku 1876 tvrdil, že sú návratom späť vo vývoji človeka, čo dokazovali aj ich fyzické črty, ktoré Lombroso prirovnal k črtám opice. Ide o tzv. atavistické znaky, ktoré ľudstvo vo vývoji už prekonalo, ale stále sa u niektorých jednotlivcov vyskytujú. Tým pádom nedosiahli najvyšší stupeň vývoja.

¹² WOLOCH, Isser. *Eighteenth-century Europe, tradition and progress, 1715-1789*. New York : Norton, 1982, s. 166.

¹³ VALIER, Claire. *Theories of crime and punishment*, s. 6.

¹⁴ LYNCH, Michael. *Defining crime : a critique of the concept and its implication*. New York : Palgrave Macmillan, 2015, s. 71-73.

¹⁵ BARLOW, Hugh. *Explaining crime : a primer in criminological theory*. Lanham : Rowman & Littlefield, 2010, s. 37.

K črtám, ktoré rozlišujú kriminálnikov od nekriminálnikov zaradil napríklad príliš veľkú hlavu, úzke čelo, veľkú čeľusť a nos, alebo nadmerné množstvo vrások na tvári. Postupom času ale k fyzickým charakteristikám pridal aj teóriu sociálnych a environmentálnych vplyvov, ktorú skombinoval s biológiou. V tomto smere rozlíšil tri základné typy kriminálnikov. Prvým typom bol rodený zločinec, ktorý korešpondoval s jeho prvotnou predstavou atavistického jedinca, menej vyvinutého fyzicky a psychicky. Druhým typom bol zločinec šialenec, ktorý pácha priestupky kvôli jeho mentálnym vadám spôsobenými alkoholom a drogami. Tretím typom je človek, ktorý nemá žiadne fyzické či mentálne vady, ale za sociálnych podmienok sa môže zapliesť do nejakého druhu trestnej činnosti.¹⁶

Lombroso bol do veľkej miery ovplyvnený Charlesom Darwinom, ktorý v roku 1859 publikoval svoje najpopulárnejšie dielo *O pôvode druhov*. Na Darwina ďalej nadviazal Herbert Spencer, ktorý je predstaviteľom sociálneho darwinizmu, ktorý podporoval myšlienku, že sa z určitých ľudí stanú mocní a bohatí, pretože sú vrodene lepší. Spencer tu ale zahrnul okrem Darwinovej sociálnej ideológie aj ideológiu politickú. Obaja boli ovplyvnení Thomasom Malthusom. On vo svojej demografickej teórii značne degradoval chudobných a dokonca tvrdil, že majú byť morálni tým, že budú mať menej detí. Jeho argumenty boli potom využívané na ospravedlnenie zákonov, ktoré sťažovali život najzraniteľnejším štruktúram spoločnosti. Sociálny darwinizmus bol populárny od osemdesiatych rokov devätnásteho storočia. Naprieč Britániou sa rýchlo rozšíril a pretrval až do konca druhej svetovej vojny.¹⁷ Sociálny darwinizmus predstavoval súboj medzi náboženstvom a vedou. Darwinova teória predstavovala pre náboženské hodnoty, ktoré viktoriánska spoločnosť prijala ako morálny základ, značnú hrozbu. Pre niektorých ale sociálny darwinizmus legitimizoval nahradenie tradičných zásad.¹⁸ Darwinizmus chcel ale v spoločnosti ponechať ideu poriadku, rovnováhy a hierarchiu.¹⁹

Presahy kriminality sú badateľné samozrejme aj v psychológii. Spoločnosť dnes aj vtedy uvažovala o tom, že človek ktorý zločin spáchal určite nebol mentálne v poriadku. Aj keď sa biologickým príčinám zločinu zaoberali už najstaršie spoločnosti, záujem

¹⁶ MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*. Boston : Allyn & Bacon, 2008, s. 34-36.

¹⁷ MARSH, Ian. *Theories of crime*, s. 15-16.

¹⁸ BOWLER, Peter. Darwinism and Victorian Values: Threat or Opportunity?. In *The British Academy*, [online]. 1992. s. 129-130. [cit. 2023-12-30]. Dostupné na: <<https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/4027/78p129.pdf>>

¹⁹ JONES, Greta. *Social Darwinism and English Thought*. Glasgow : The Harvester Press Limited, 1980, s. 8.

o mozog a jeho fungovanie prišiel vo veľkej miere až v devätnástom storočí.²⁰ Jedným z možných vysvetlení tejto túžby odкрыť psychologické črty páchatel'ov je, že to poskytuje merateľný rozdiel medzi „nami“ a „nimi“, medzi normálnymi ľuďmi a kriminálnikmi. Taktiež to do istej miery bližšie definuje porušovateľov zákona skoro ako iný „druh“ človeka.²¹ Jadrom väčšiny psychologických teórií zločinu je presvedčenie, že ľudia, ktorí páchajú zločiny, sú odlišní najmä v spôsoboch akými myslia. Všeobecné prístupy psychológie naznačujú, že osobnosť zločince je výsledkom slabej resp. chybnjej socializácie, jeho neschopnosti porozumieť škode, ktorú jeho zločin spôsobí, alebo že je zločinec jednoducho menej inteligentný ako väčšina.²² Je predpokladané, že väčšina zločincov má podobné osobnostné črty. Samozrejme je ale potrebné tieto črty vnímať ako individuálne a neobyčajné.

V rôznych obdobiach dejín bolo množstvo teórií a myšlienok o pôvode zločinu prominentných nielen v mysliach psychológov a profesionálov z odboru, ale aj verejnosti. Avšak nikto neposkytol celkovú a neomylnú odpoveď na otázku zrodu kriminality.²³

Sociológia a kriminalita

Interdisciplinárny presah kriminality predstavuje neodmysliteľne sociológia. Vzťah medzi nimi je pre skúmanie príčin kriminality nevyhnutný. Pri skúmaní nestačí iba nazeranie na povahové či fyzické črty jedinca. Nevyhnutným je práve faktor miesta ako príčiny kriminality. Úvahy o tom, že práve miesto má vplyv na zločin zadefinovali ako prví dvaja Belgičania, Andre-Michel Guerry a Adolphe Quelet.²⁴ Boli tiež prvými, ktorí poukázali na dôležitosť skúmania spoločnosti ako celku za účelom porozumenia ľudského správania.²⁵ Prostredníctvom štatistík zatknutých jedincov zistili, že niektoré regióny Francúzska majú s kriminalitou väčšie problémy ako iné oblasti. Boli prvými, ktorí spojili kriminalitu s rôznymi sociálnymi faktormi ako napríklad chudoba, či stupeň vzdelanosti. Taktiež zistili, že oblasti s menšou mierou chudoby mali pomerne vysokú majetkovú trestnú činnosť. Tú páchali prevažne chudobní a nezamestnaní

²⁰ MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*, s. 62.

²¹ MARSH, Ian. *Theories of crime*, s. 56-57.

²² MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*, s. 62-64.

²³ MARSH, Ian. *Theories of crime*, s. 56.

²⁴ BURKHEAD, Michael Dow. *The search for the causes of crime : a history of theory in criminology*. Jefferson : McFarland & Co, 2006, s. 171.

²⁵ MOONEY, Jayne. *The Theoretical Foundations...*, s. 173.

obyvatelia danej oblasti. Práve oblasti, v ktorých bolo viac blahobytu, ponúkali pre páchanie zločinov viac stimulov.²⁶

Významným teoretikom sociológie, a pre mnohých aj zakladateľ sociologického štúdia kriminality, bol Emile Durkheim.²⁷ Spolu s inými teoretikmi sa zaujímal o vysvetľovanie toho, ako bol sociálny poriadok zachovávaný v modernej industriálnej spoločnosti. Koncom devätnásteho a začiatkom dvadsiateho storočia, v čase keď Durkheim písal, viedla industrializácia a urbanizácia k silným zmenám v povahe modernej spoločnosti. Množstvo sociálnych teoretikov sa snažilo tieto zmeny a ich vplyv na spoločnosť pochopiť. Durkheim tieto zmeny interpretoval ako zmeny z perspektívy evolúcie, a zvažoval ako sa spoločnosť prispôsobila novému kontextu. Tvrdil, že sociálny poriadok musí závisieť od hodnôt, ktoré formujú morálne základy spoločnosti. Zdieľané hodnoty museli byť ale všeobecne akceptované členmi spoločnosti, a zároveň by vytvárali jej kolektívne vedomie.²⁸ Za kriminálne považoval správanie, ktoré ohrozuje sociálny poriadok. Durkheim ale poukázal na to, že zločin nie je neprirodzeným javom, a že sa nachádza v každej spoločnosti. Zločin a odchýlky považoval za univerzálne, pretože každá spoločnosť musí mať určité normy, a v každej spoločnosti sa nájde niekto, kto tieto normy poruší. Zločin dokonca považoval za jav, ktorý je pre spoločnosť profitujúci. Ako argument tohto tvrdenia predložil to, že porušenie zákona môže spôsobiť, že si ľudia budú vedomí požadovaných zmien v spoločnosti.²⁹ Tvrdil tiež, že zvýšený individualizmus v moderných industriálnych spoločnostiach a nižší stupeň sociálnej súdržnosti by podnietili väčšiu mieru sociálnej dezorganizácie. To by viedlo k rôznym problémom vrátane kriminality.³⁰

Presvedčenie, že je kriminalita spojená s urbanizáciou a industrializáciou malo na rozvoj kriminológie silný vplyv. Značný počet vedcov odôvodňoval, že čím viac sa spoločnosti vyvíjajú, kriminalita stúpa. Za príčinu považovali práve rapídnu industrializáciu, urbanizáciu a modernizáciu. Sebaregulácia spoločnosti sa zoslabila, a miera kriminálneho správania narástla.³¹ Rozpad tradičných hodnôt, ktorým si moderná spoločnosť prešla Durkheim označil pojmom anómia. Od anómie sa odvíja tzv. teória napätia, ktorú v roku 1938 definoval americký sociológ Robert Merton.

²⁶ BURKHEAD, Michael Dow. *The search for the causes of crime...*, s. 171-172.

²⁷ BARLOW, Hugh. *Explaining crime...*, s. 52.

²⁸ MARSH, Ian. *Theories of crime*, s. 95-96.

²⁹ BARLOW, Hugh. *Explaining crime...*, s. 52-53.

³⁰ MARSH, Ian. *Theories of crime*, s. 99.

³¹ WEEBER, Stan. 2004. *Durkheim on crime and societal development: The durkheimian school of comparative criminology reconsidered*. In *Free Inquiry In Creative Sociology*. [online]. s. 35. [cit. 2023-12-31]. Dostupné na: <<https://ojs.library.okstate.edu/osu/index.php/FICS/article/view/1518>>

Podstatou tejto teórie bolo, aké sociálne podmienky a situácie viedli niektorých ľudí k porušeniu zákona. Merton zamietol vysvetlenie deviantného správania, ktoré vychádza z individualizmu. Tvrdil, že takéto správanie vzišlo od skupín ľudí, ktorí iba konali podľa situácie v ktorej sa nachádzali.³²

Na Durkheima nadviazala v dvadsiatych rokoch dvadsiateho storočia tzv. Chicagská škola. Od nej pochádza teória sociálnej dezorganizácie, ktorá sa snaží vysvetliť, prečo majú niektoré komunity vyššiu úroveň kriminality ako ostatné. V porovnaní s biologickými a psychologickými teóriami sa táto nesústreďuje na to, prečo jednotliví ľudia páchajú zločiny a iní nie. Sústreďí sa len na miesto, oblasť, v ktorej sa kriminálne činy odohrali.³³ Teória predpokladá, že ak dokáže spoločnosť fungovať normálne, umožňuje jej to tým pádom lepšie vysporiadanie sa s problémami kriminality. Efektívna kontrola kriminality v skutočnosti nie je záležitosťou jednotlivca. Ide o kolektívnu snahu spoločnosti, ktorá je nevyhnutná. Dôležitou podstatou tejto teórie je hlavne to, že sa v určitých oblastiach kriminalita nevyskytuje primárne kvôli defektívnym jedincom, ľuďom s biologickými a psychologickými abnormalitami. Vyskytuje sa tam, kde žijú normálni ľudia, ale sociálne inštitúcie a organizácie tam zlyhali. Teória sociálnej dezorganizácie teda spája oblasti s vysokou mierou kriminality s neschopnosťou spoločnosti žiť organizovane a konať kolektívne.³⁴

Mesto je priestor pre sociálnu interakciu. Lenže interakcia so zločinom nie je príjemnou skúsenosťou.³⁵ Chicagská škola sa zamerala aj na lokalizovanie zločinu. Aj keď ide o americké mesto a výskum, ktorý bol uskutočnený v tridsiatych rokoch dvadsiateho storočia, môžu byť nasledujúce zistenia aplikovateľné aj na viktoriánsky Londýn. Zistenia tvrdili, že zločin má tendenciu byť koncentrovaný v slumoch, ktoré boli orientované v blízkosti centra. Hlavným zistením bolo, že nie nevyhnutne ľudia, ale najmä miesto a životné podmienky prispievali k problému kriminality.³⁶

V devätnástom storočí sa rozšírili teórie, ktoré študovali vzťah kriminality a spoločenskej triedy. Téma triedy a zločinu patrí v kriminológii k jednej z najstarších. Jedným zo skúmaných problémov bola chudoba v najnižších triedach.³⁷ Komunitám s vyššou mierou chudoby chýbajú zdroje, ktoré sú potrebné pre jej efektívnu organizáciu. Ťažké okolnosti chudoby prinášajú to, že obyvatelia sú viac menej nútení

³² MARSH, Ian. *Theories of crime*, s. 101.

³³ BARLOW, Hugh. *Explaining crime : a primer in criminological theory*, s. 54-55.

³⁴ MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*, s. 88-89.

³⁵ CECCATO, Vania. *The Urban Fabric of Crime and Fear*. New York : Springer. 2012. s. 3.

³⁶ MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*, s. 90-91.

³⁷ BURKHEAD, Michael Dow. *The search for the causes...*, s. 205.

sústrediť sa len na prežitie, a to za akúkoľvek cenu. Chudoba sama o sebe nie je zdrojom kriminality. Podporuje však dezorganizáciu a bráni komunite schopnosť efektívne riešiť miestne problémy.³⁸

Vďaka všetkým týmto prístupom je možné analyzovať kriminalitu z rôznych perspektív a získať tak širší kontext o jej pôvode. Avšak aj napriek mnohým teóriám a myšlienkam, ktoré sa v priebehu dejín objavili, neexistuje jednotná a neomylná odpoveď na otázku pôvodu kriminality. Je ale dôležité nazerať na široké spektrum príčin a nezohľadňovať len individuálne vlastnosti, ale aj širší spoločenský kontext.

Kriminalita ako senzácia

Istý záujem o kriminalitu bol v spoločnosti stále. Dynamické obdobie sociálnych, ekonomických a politických zmien devätnásteho storočia prinieslo zmeny aj vo vnímaní a reprezentácii zločinu. Nový policajný systém a detektívna činnosť sa sústredili na sledovanie a zachytenie zločincov. Spolu s dostupnou, lacnou hromadnou tlačou a rozšírením počtu čitateľov, narastala verejná fascinácia zločinom a trestom, keď sa v tlači zobrazovali zločinci a ich činy. Otázkou je ako bolo možné, že ľudia prahli po takýchto témach.³⁹ Viktoriánska fascinácia senzáciou, ktorú je jednoducho možné nazvať ako „senzáciečtivosť“, si svoju popularitu nadobudla v špecifickom literárnom žánri. Aj keď si stredná trieda snažila udržiavať hodnoty a etiketu, stále ich to tiahlo ku škandálom a senzačným udalostiam. Táto náklonnosť ku senzácii je niečo, čo je zakorenené v ľudskej prirodzenosti.

V snahe pochopiť, prečo sa zločin stal populárnym, je nutné nazerať na filozofiu a ideológiu danej doby. Viktoriánska éra bola poznačená osvietenstvom a romantizmom. Mnoho ľudí odmietalo náboženstvo a namiesto toho sa obracali ku spiritualizmu.⁴⁰ Do popredia prichádzali pseudovedy, ktoré ponúkali to, čo sa zdalo byť viac logické ako to, čo ponúkalo náboženstvo. Ich obľúbenosť bola prirodzeným následkom turbulentného obdobia. Chaos a sociálna reforma na začiatku devätnásteho storočia, obe spôsobené priemyselnou revolúciou, mali za následok obdobie, v ktorom

³⁸ MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*, s. 95-96.

³⁹ MAUNDER, Andrew – MOORE, Grace. *Victorian Crime, Madness and Sensation*. Burlington : Ashgate, 2004, s. 1-2.

⁴⁰ CLAES, Koenraad. *The sensation novel: a reflection of contemporary troubles and fears*. [online]. 2014. s. 3-4. [cit.2023-01-04]. Dostupné na: <https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/162/686/RUG01-002162686_2014_0001_AC.pdf?fbclid=IwARoeSdfhE5lUmhC8rUktyEARyngvazn1rgghpjkaU2cWKJV_J9JdM7lD2Q>

Ľudia stáli medzi starou religiozitou a novým materializmom. Aj keď pseudovedy nevznikli v Anglicku, mali silný spoločenský ohlas.⁴¹

Kultúrnym javom doby bol aj šovinizmus. Počas vlády kráľovnej Viktórie sa Británia stala najmocnejšou veľmocou sveta. Ľudia to považovali za nesmiernu hrdosť a na svoju domovinu boli maximálne pyšní. Cudzincov považovali za nevychovaných, nevzdelaných a hodných väčšinou iba na pozície služobníctva. Tieto presvedčenia odzrkadľovala aj literatúra, ktorá cudzincov často vykresľovala ako záporné postavy. Predstava, že zlo predstavuje cudzinec a nie Brit ich uspokojovalo.⁴²

Ďalším kultúrnym fenoménom, ktorý prispel k ponímaniu kriminality ako senzácie, bola posadnutosť smrťou, ktorá sa od obdobia predtým názorovo výrazne líšila. Smrť bola predtým považovaná za ukončenie pozemského života. Bolo to niečo, čo mal na starosti Boh a niečo, s čím sa nemalo manipulovať. Teraz ale ľudia chceli hlbšie preskúmať význam smrti a to, čo nasledovalo po nej. Spoločnosť mala väčšiu túžbu vzdelávať sa, cestovať, dozvedieť sa nové informácie. Bolo preto aj celkom pochopiteľné, že o smrti začali uvažovať podrobnejšie.⁴³ Ich záujem o nové témy bol možný aj v dôsledku nárastu voľného času. Ten im dal príležitosť dozvedieť sa viac o zmenách doma a vo svete.⁴⁴ So snahou poznať a skúšať nové veci, ich zaujali aj fascinujúce zločiny, ktoré sa v Británii diali. Chceli byť informovaní o všetkých podrobnostiach zločinov a horlivo sledovali súdne procesy. Ich potrebu zaoberať sa zločinom nasýtala literatúra, ktorá bola inšpirovaná reálnymi zločini. Chceli dokonca prípady riešiť priamo po boku polície a každý sa stával odborníkom na svoje vlastné teórie.⁴⁵ Vďaka industrializácii a reformám bolo vzdelanie dostupnejšie a viac ľudí sa naučilo čítať. Tým pádom sa stávala literatúra na tému kriminality dostupnejšou pre širšie publikum.⁴⁶

Kultúrne prostredie, ktoré Viktoriánske obdobie vytvorilo, výrazne pomohlo formovaniu literatúry. Bolo to možné vďaka všetkým vplyvom, ktorým si toto obdobie prešlo. Britská spoločnosť bola prenasledovaná strachom z revolúcie podobnej tej, ktorá sa odohrala vo Francúzsku. Spoločnosť čelila strate tradície, viery a prílevu

⁴¹ FLANDERS, Judith. *The invention of murder : how the Victorians revelled in death and detection and created modern crime*. New York : Thomas Dunne Books/St, 2013, s. 186-187.

⁴² CLAES, Koenraad. *The sensation novel: a reflection of contemporary troubles and fears*, s. 34.

⁴³ FLANDERS, Judith. *The invention of murder...*, s. 99-101.

⁴⁴ FLANDERS, Judith. *The invention of murder...*, s. 112-114.

⁴⁵ KOBRITZ, Sharon. *Why Mystery and Detective Fiction was a Natural Outgrowth of the Victorian Period*. [online]. 2002. s. 8-9. [cit.2023-01-05]. Dostupné na: <<https://digitalcommons.library.umaine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1498&context=etd>>

⁴⁶ KOBRITZ, Sharon. *Why Mystery and Detective...*, s. 6.

nových ľudí, ktorí naplnili mestá. Bolo nutné prijať nové technológie, uskutočniť zmeny ohľadom pracovných podmienok, uvedomiť si že vzdelanie vo všetkých oblastiach je cesta budúcnosti. Preto je kultúrne prostredie tohto obdobia zodpovedné za popularitu mystérií, zločinu a detektívok. Táto popularita mohla vzniknúť len v tomto období, ktoré jej dalo pevný základ.

Záver

V nazeraní na zločin ako komplexný jav sa objavuje zistenie, že povaha zločinov nebola vo všetkých kontextoch rovnaká. Záležala skôr od toho, ako bola percipovaná vtedajšou spoločnosťou. Rozlišovanie medzi antisociálnymi a sociálnymi zločini, ako aj názory historikov, napomáhajú lepšiemu pochopeniu komplexného vzťahu medzi spoločnosťou a kriminalitou. Vzhľadom na stále meniace sa spoločenské normy a hodnoty je nevyhnutné pokračovať v prieskume a diskusiách o kriminalite, aby sme lepšie porozumeli jej podstate a prispeli k formovaniu efektívnejších preventívnych a trestných opatrení.

V rámci interdisciplinarity bolo preukázané, že pohľad na kriminalitu bol v histórii rôznorodý, a zohľadňoval prístupy a teórie z rôznych disciplín. Hoci sa môže zdať, že niektoré teórie boli časom prekonané, ich analýza poskytuje cenný pohľad na evolúciu myšlienok o kriminalite a príčinách kriminálneho správania. V príspevku je zdôraznené neodmysliteľné sociologické hľadisko skúmania kriminality. Štúdiá Chicagskej školy a teória sociálnej dezorganizácie poukazujú na nevyhnutnosť skúmania nielen individuálnych charakteristík páchatel'ov, ale aj sociálnych štruktúr a organizácie spoločnosti. Durkheimov prínos spočíva v tom, že zločin chápal ako univerzálny fenomén, ktorého korene možno nájsť práve v sociálnej dezorganizácii, zároveň zdôraznil nutnosť určitej miery kriminality pre udržanie sociálneho poriadku. Zistenia ukázali, že chudoba samotná nie je priamym zdrojom kriminality, ale prispieva k sociálnej dezorganizácii a narúša schopnosť komunity efektívne fungovať. Viktoriánske obdobie, poznamenané rozmachom kultúrnych a filozofických vplyvov, vytvorilo prostredie, v ktorom sa ľudia obracali od tradičných hodnôt a prikláňali sa k novým formám poznania a zábavy. Na záver môžeme konštatovať, že záujem o kriminalitu vo Viktoriánskom období devätnásteho storočia nebol iba odrazom spoločenských zmien, ale aj dôsledkom kultúrnych a filozofických vplyvov. Je možné

tvrdiť, že viktoriánske vnímanie a fascinácia kriminalitou rezonuje v spoločnosti do istej miery až dodnes.

Zoznam použitej literatúry

BARLOW, Hugh. *Explaining crime : a primer in criminological theory*. Lanham : Rowman & Littlefield. 2010. 197 s.

BOWLER, Peter. Darwinism and Victorian Values: Threat or Opportunity?. In: *The British Academy*, [online]. 1992. [cit. 2023-12-30]. Dostupné na: <<https://www.thebritishacademy.ac.uk/documents/4027/78p129.pdf>>

BURKHEAD, Michael Dow. *The search for the causes of crime : a history of theory in criminology*. Jefferson : McFarland & Co. 2006. 268 s.

CECCATO, Vania. *The Urban Fabric of Crime and Fear*. New York : Springer. 2012. 351 s.

CLAES, Koenraad. *The sensation novel: a reflection of contemporary troubles and fears*. [online]. 2014. [cit.2023-01-04]. Dostupné na: <https://libstore.ugent.be/fulltxt/RUG01/002/162/686/RUG01-002162686_2014_0001_AC.pdf?fbclid=IwARoeSdfhE5lUmhC8rUktyEARyngvazn1rgghpjkkakU2cWKJV_J9JdM7lD20>

EMSLEY, Clive. *Crime and society in England 1750-1900*. London : Longman. 2010. 327 s.

FLANDERS, Judith. *The invention of murder : how the Victorians revelled in death and detection and created modern crime*. New York : Thomas Dunne Books/St. 2013. 556 s.

HAY, Douglas. *Albion's Fatal Tree: Crime and Society in Eighteenth-Century England*. New York : Pantheon. 2011. 400 s.

JONES, Greta. *Social Darwinism and English Thought*. Glasgow : The Harvester Press Limited. 1980. 241 s.

KOBROITZ, Sharon. *Why Mystery and Detective Fiction was a Natural Outgrowth of the Victorian Period*. [online]. 2002. [cit.2023-01-05]. Dostupné na: <<https://digitalcommons.library.umaine.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1498&context=etd>>

LYNCH, Michael. *Defining crime : a critique of the concept and its implication*. New York : Palgrave Macmillan. 2015. 210 s.

MARSH, Ian. *Theories of crime*. London : Routledge. 2006. 205 s. Dostupné na:

- MAUNDER, Andrew – MOORE, Grace. *Victorian Crime, Madness and Sensation*. Burlington : Ashgate. 2004. 259 s.
- MILLER, Mitchell. *Criminological theory : a brief introduction*. Boston : Allyn & Bacon. 2008. 214 s.
- MOONEY, Jane. *The Theoretical Foundations of Criminology : Place, Time and Context*. Milton : Routledge. 2019. 401 s.
- RULE, John. Social crime in the rural south in the eighteenth and early nineteenth centuries. In: *Southern History* [online]. 1979. [cit. 2023-12-30]. Dostupné na: <https://southernhistorysociety.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/Vol-01_1979_JG-Rule-Social-Crime-In-the-Rural-South-in-the-18th-early-19th-centuries.pdf>
- SHARPE, James. *Crime in Early Modern England 1550-1750*. London : Longman. 1984. 230 s.
- SMITH, David. *Police and People in London*. London : Policy Studies Institute. 1983. 354 s.
- VALIER, Claire. *Theories of crime and punishment*. New York : Longman. 2002. 220 s.
- WEEBER, Stan. 2004. *Durkheim on crime and societal development: The durkheimian school of comparative criminology reconsidered*. In *Free Inquiry In Creative Sociology*. [online]. 2004, vol. 32, no. 1 [cit.2023-12-31]. Dostupné na: <<https://ojs.library.okstate.edu/osu/index.php/FICS/article/view/1518>>
- WOLOCH, Isser. *Eighteenth-century Europe, tradition and progress, 1715-1789*. New York : Norton. 1982. 364 s.

Propaganda jej výrazy vo filmoch Prvej Československej republiky – otvorenie problematiky [Veronika Kováčiková]

Abstrakt

Príspevok predkladá dynamiku propagandy v 1. ČSR vo filmovej tvorbe. Dôraz kladie na jej výrazy a vplyv na československú spoločnosť. Propaganda v 1. ČSR sa vyvinula na mnohostranný nástroj, ktorý bol využívaný ako režimom, tak opozičnými silami, v neprestajnom súboji o presvedčenie občanov. Rozoberáme rôznorodosť prvkov a prostriedkov, ktoré boli použité na formovanie verejnej mienky a politických postojov. Mediálne prostriedky, a to konkrétne hranný film, bol neoddeliteľnou súčasťou propagandy v 1. ČSR. Príspevok rozoberá teóriu výskumu filmovej propagandy v 1. ČSR, keďže nám umožňuje lepšie, a komplexne porozumieť zložitému vzťahu medzi mocou a spoločnosťou. Ďalej sa snažíme identifikovať aké prostriedky boli využité na ovplyvňovanie myšlienok a názorov vtedajšej society vo filmovej tvorbe. Príspevok prináša pohľad na tento dôležitý historický kontext, a tiež jeho význam na porozumenie modernej propagandy. Film sa stal mocným nástrojom ako na podporu nového štátu, tak na šírenie politických myšlienok a ideológií. Počas 1. ČSR boli vytvárané filmy, ktoré priamo podporovali politickú agendu nového štátu. Týmito filmami sa snažila nová vláda posilniť jednotu a lojalitu občanov, a taktiež národnú identitu. Diskusia o tom, aký vplyv mali filmy na spoločnosť, ukazuje na zložitý vzťah medzi mocou a spoločnosťou. Cieľom konferenčného príspevku je priblížiť teoretické východiská k problematike filmovej propagandy a jej výrazov v 1. ČSR. Poukázať na interdisciplinárne prístupy, ktoré konvergujú k formovaniu konsenzu v metódach výskumu aplikovaných na predloženú tému. Pokúšame sa o pohľad na rolu propagandy vo filme a jej význam pre 1. ČSR.

Kľúčové slová: propaganda, film, národná identita, teória výskumu, metodológia

Úvod

Príspevok približuje pohľad na problematiku teoretickej roviny problematiky propagandy v kinematografii. Vzhľadom na to jej výraznú časť tvorí úvaha o slove propaganda. Na základe teoretických východísk rozoberáme možnosti a limity metodológie. Príspevok je postavený na interdisciplinárnom prístupe. Primárne je zameraný na historický aspekt. Práca takéhoto formátu si vyžaduje znalosti z teórie filmu, rozboru filmu, okrem iného aj psychológie. Na základe predložených faktov je dôležité zohľadňovať silný psychologizmus, ktorý film obsahuje.

Dejiny filmu zachytávajú kratší časový úsek ako dejiny iného umenia, preto je jeho rozvoj o to dynamickejší. Film v pravom zmysle ako ho dnes poznáme, nebol vo svojom zrode podobný dnešnému jednoduchému chápaniu tohoto slova. Vznikol ako výsledok náročného technického a vedeckého pokroku. Je výnimočný tým, že spája dohromady umenia a na plátne tak vytvára dokonalú súhru po vizuálnej aj zvukovej stránke. Film v dnešnej podobe využíva všetky známe umelecké prostriedky. Vytvára tak jedinečnú šancu na uskutočnenie a šírenie vízií. Je dôležitým transportným médiom pre šírenie myšlienok, kultúrnych vzorcov a ideológiu.

Cieľom konferenčného príspevku je priblížiť teoretické východiská k problematike filmovej propagandy a jej výrazov v 1. ČSR. Poukázať na interdisciplinárne prístupy, ktoré konvergujú k formovaniu konsenzu v metódach výskumu aplikovaných na predloženú tému. Pokúšame sa o pohľad na rolu propagandy vo filme a jej význam pre 1.ČSR.Osobitný zreteľ je kladený na priblíženie úlohy propagandy ako jednej z obsahových zložiek filmu počas 1. ČSR. Počas existencie 1. ČSR bola propaganda jednou z dôležitých zložiek filmového priemyslu. V tomto období sa výrazne menila spoločenská a politická situácia, čo viedlo k použitiu filmu ako prostriedku na formovanie verejnej mienky a podpory politických cieľov. Cieľom konferenčného príspevku je priblížiť teoretické východiská k problematike filmovej propagandy a jej výrazov v 1. ČSR.

Príspevok je zaujímavý tým, že v oblasti výskumu dejín 1.ČSR ponúka pohľad na úlohu propagandy vo filme v kontexte tohto historického obdobia. Zaoberá sa vplyvom politických zmien na filmový priemysel a spoločenskú situáciu, ktorá ovplyvňovala produkciu a obsah filmov. Výskum tejto témy prispieva k lepšiemu porozumeniu politických, kultúrnych a sociálnych aspektov 1. ČSR a tomu, ako sa tieto aspekty odrážali v kinematografii tohto obdobia. Integrovanie myšlienok o kinematografii,

pamäti a spomienkach do tejto problematiky pridáva hlbšie porozumenie tomu, ako filmy formovali kolektívnu pamäť a vnímanie minulosti v historicko-politickom kontexte. Takýto prístup k výskumu umožňuje komplexné hodnotenie vplyvu propagandy na verejnú mienku a kultúrne zmeny v rámci 1.ČSR. Súčasťou príspevku je pre lepšie a komplexné chápanie aj náhľadový príklad na analýzu reprezentatívne vybraného filmu *Svět patří nám* (Martin Frič, 1937).

Teoretické východiská

Keďže práca sa zameriava na moderné propagandistické umenie – film. Smerodajnými sa pre nás stáli práce, ktoré sú venované kultúre 1.ČSR. Pri analýze budeme sledovať v snímkach – demokratické hodnoty, národnú identitu, čechoslovakizmus, boj proti fašizmu, multikulúru či ekonomický rozvoj.

Príspevok si vyžaduje vysoko interdisciplinárny prístup, pretože stojí na rozhraní viacerých vied z dôvodu jeho komplexnosti a multidimenzionality. Prvým dôležitým aspektom je historický kontext. Film ako umelecké médium výrazne odzrkadľuje dobu svojho vzniku a je ovplyvnený spoločenskými udalosťami a politickými zmenami. V 1.ČSR, ktoré prechádzalo dynamickými politickými transformáciami a hľadalo svoju národnú identitu, bol film dôležitým nástrojom propagandy a formovania verejnej mienky. Preto je dôležité analyzovať filmové diela v kontexte ich histórie a politického vývoja. Druhým aspektom je analýza filmu. Filmové dielo nie je len pasívnym záznamom udalostí, ale komplexným umeleckým produktom, ktorý využíva rôzne filmové techniky, symboly a naratívne prostriedky na prezentáciu svojej myšlienky. Analýza filmu nám umožňuje porozumieť, ako bola propaganda včlenená do filmového jazyka, a ako ovplyvňovala ich obsah a estetiku. Tretím aspektom je psychologizmus. Propagandistické filmy často cieľavedome manipulujú s emóciami divákov a snažia sa ovplyvniť ich myslenie a správanie. Psychologický aspekt nám pomáha pochopiť, ako sa tento vplyv prejavoval na divákov, a aké emócie a postoje v nich vyvolávali propagandistické filmy. Preto sme vybrali odbornú spisbu, ktorá sa venuje týmto aspektom.

Hlavnou časťou príspevku je samotný fenomén propaganda v umení. Historik umenia Johan Staal v svojej monografii venovanej propagandistickému umeniu hovorí o rôznych druhoch takéhoto umenia. V rámci veľmi rozsiahlej štúdie upozorňuje na fakt, že propagandistické umenie nezaniklo s pádom totalitných štátov (v tomto smere

hovorí o nešťátnej propagande).¹ My pracuje s hraným filmom v Československu, ktorý spadá do kategórie moderného a nešťátneho propagandistického umenia, respektíve filmu. Cieľom príspevku však nie je skúmať jeho umeleckú hodnotu, ale dejinne kontexty, ktoré ovplyvňovali nie len vývin kinematografie, ale aj výraz jej produktu.

Na podporu našich argumentov využívame monografie, ktoré systematicky spracúvajú danú problematiku. Jedným príkladom je monografia s názvom *"Storočie propagandy: Slovensko v osídlach ideológií"* od autorov Valeriána Bystrického a Jaroslavy Rogulovej. Táto kolektívna práca historikov umožňuje podrobný pohľad na fenomén propagandy v histórii Slovenska v 20. storočí. Autori analyzujú prejavy propagandy v rôznych kontextoch počas obdobia poznačeného závažnými politickými prevratmi a transformáciami. Monografia venuje pozornosť propagande v období prvej svetovej vojny, kedy sa táto forma komunikácie stala moderným nástrojom, pričom jej vývoj sa zdokonaľoval najmä v Rusku a Nemecku až do polovice 20. storočia, keď sa stala neoddeliteľnou súčasťou súperenia veľmocí. Tri príspevky autorov L. Bálintovej (s populárnou hudbou), D. Podmakovej (s divadlom) a E. Londákovej (s filmom) sú zamerané na analyzovanie úlohy umenia v rámci propagandy.²

Spomenuli sme, že v snímkach sa snažíme identifikovať čechoslovakizmus respektíve ideu čechoslovakizmu. Preto sme využili monografie, ktoré sa venujú práve tejto myšlienke. V tomto smere sa pre nás stala zaujímavou práca, ktorú zostavil Adam Hudek – *Čechoslovakizmus*. Cieľom odbornej kolektívnej monografie je systematicky analyzovať koncept čechoslovakizmu, jeho predpoklady a ideový kultúrno-politický vývoj. Táto publikácia sa venuje obdobiu približne od polovice 19. storočia až po rozpad Československa v roku 1993 Adam Hudek sa venuje obdobiu 1.ČSR v rámci platformy *Forum Historiae* vydal krátku spisbu k slovenskej historiografii rozoberá v nej československé dejiny v jej rôznych premenách.³

V súvislosti s problematikou kultúrnej reprezentácie štátu je relevantná práca od Mileny Bartlovej – *Co bylo Československo? Kultúrni konstrukce státni identity*. Kolektívna monografia nadväzuje na úspešný výskumný a výstavný projekt s názvom „*Budovanie štátu: reprezentácia Československa v umení, architektúre a dizajne*,“

¹ STAAL, Jonas. *Propaganda Art From the 20 th to the 21st Century*. Cambridge : MIT Press Ltd, 2019. 240 s.

² BYSTRICKÝ, Valerián. ROGULOVÁ, Jaroslava. *Storočie propagandy. Slovensko v osídlach ideológií*. Bratislava : AEP, 2005. 233 s.

³ HUDEK, Adam. *Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918 – 1968* In *Forum Histoiae* [online]. [cit. 2023-17-12].

Dostupné na: <https://forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Hudek.pdf>

realizovaný UMPRUM a Národnou galériou. Autori predovšetkým mladšie generácie z rôznych humanitných odborov, spoločne skúmajú proces formovania československej národnej a štátnej identity cez kultúrne kódy, ako sú folklór, modernita, konzervativizmus a národná identita. Po tejto štúdii sme siahli, nakoľko naša práca sa zameriava aj na kultúru a čechoslovakizmus. Pre nás je v rámci tejto monografie dôležitá vizuálna reprezentácia – kapitola o reklame, keďže reklama je sama o sebe propaganda a má mnoho podôb.⁴

Východiskom pre teoretickú časť našej práce – kultúrno-spoločenský kontext v rámci dejín československej kinematografie, ktoré sú veľmi úzko prepojené sa stali publikácie prevažne od filmových teoretikov, ale i historikov, ako napr. Monografia od Maceka a Paštekovéj – *Dejiny slovenskej kinematografie*. Macek je historik, takže predkladá iné pohľady a postrehy ako filmový teoretici. Využíva iné metodologické prístupy – kritiku prameňov, analýzu dobovej tlače, štatistiku, chronológiu, retrospektívnu metódu a ďalšie. Monografia popisuje vývoj slovenskej kinematografie medzi rokmi 1896 – 1996. Pomerne široký priestor je venovaný významným filmárom aj filmom. Publikácia podrobne rozoberá kľúčové roky dejín kinematografie. V rámci našej práce sú pre nás výrazne dôležité roky 1918 - 1939, keď dochádza na našom území k obrovskej zmene. Pod zmenou hlavne chápeme prechod z niekdajšej monarchie k demokracii.⁵

V príspevku sa venujeme analýze filmu, ktorá je jej významnou časťou. Preto je pre nás dôležitá kniha *Rozbor filmu* od Radomíra D. Kokeša. Kniha podáva odpovede na analytické otázky, no zároveň ich učí aj klásť. Otázky sú zameraná na postupy pri analyzovaní deja, správania sa postáv, to čo hovoria a čo majú oblečené, taktiež sprievodná hudbu alebo kamera, či strih. Toto všetko nám pri analýze umožní vybrať z filmu, to čo potrebujeme hlavne ak rozoberáme propagandu.⁶

Pracovali sme s ďalšími monografiami od Martina Ciela⁷, ale i iných autorov⁸, ktoré sú venované analýze a rozboru filmu – *Metódy a možnosti analýzy filmového obrazu* a ďalšie⁹. Martin Ciel v tejto monografii predstavuje pohyblivý obraz ako základ možných analytických a interpretačných rámcov. Predkladá znaky filmového obrazu

⁴ BARTLOVA, Milena. *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní a národní identity*. Praha : UMPRUM, 2017. 272 s.

⁵ MACEK, Václav. PAŠTĚKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie*. 1. vyd. Martin: Osveta, 1997. 599 s.

⁶ KOKEŠ, Radomír. *Rozbor filmu*. Brno : Masarykova univerzita, 2015. 264 s.

⁷ CIEL, Martin a kol. *Metamorfózy Slovenskej filmovej tvorby*. Nitra : Artéria, občianske združenie, 126 s.

⁸ Martin Ciel, Radomír Kokeš, Roland Barthes, Sol Worth a ďalší

⁹ CIEL, Martin a kol. *Metamorfózy Slovenskej filmovej tvorby*. Nitra : Artéria, občianske združenie, 126 s.

jeho konvencie, proklamácie a vzťah obrazu a diváka. Skúma možnosti interpretácie filmového obrazu a podáva súčasné nástroje a metódy analýzy filmu. Filmové snímky podrobil rozboru, a pritom využíva techniky, ako napr. semiotickú analýzu, dekonštruktívnu metódu, formalistický prístup, štandardnú analýzu sociálno-politického pozadia. Spomínaní autori využívajú známe a overené metódy v rámci výskumu dejín kinematografie či filmovej teórie.

Podrobne sme sa venovali vybranej odbornej spisbe, ktorá sa týka problematiky propagandistického umenia vo filme a jeho vplyvu na formovanie československej identity. Využili sme široké spektrum prác od renomovaných autorov, ktoré nám poskytli dôležitý teoretický základ a analytické nástroje na porozumenie tejto problematiky. Príspevok sa sústredil na moderné propagandistické umenie vo filme, pričom sme sa opierali o monografie, štúdie a kolektívne práce, ktoré systematicky spracúvali danú tému. Naším cieľom bolo nielen analyzovať práce samotné, ale aj porozumieť historickému a kultúrnemu kontextu, ktorý ovplyvňoval ich tvorbu a recepciu. Celkovo sme sa snažili vytvoriť komplexný obraz vplyvu propagandistického umenia vo filme na formovanie národnej identity. Naša analýza je zakotvená v odbornej literatúre a poskytuje pohľad na problematiku z viacerých perspektív, čo nám umožnilo ponoriť sa do hlbších vrstiev tejto témy.

Keďže pracujeme s filmom považujeme za vhodné priblížiť prácu s filmom ako s primárnym a relevantným historickým prameňom. Film je už od roku 1955 zásluhou britského dokumentaristu Arthura Eltona pripísaný na zoznam historických prameňov. V práci s filmom ako historickým prameňom vidíme obrovský potenciál. Môžeme ho analyzovať, a tiež z neho čítať v rámci prác zameraných na dejiny kinematografie. Ďalej považujeme tento prameň za relevantný pri skúmaní štruktúr moci.

Práca s filmom ako historickým prameňom nie je ešte stále celkom doriešená. Napriek tomu, že film zachytáva dianie vo svete už od svojho zrodu v 19. storočí. Filmové pramene sú ešte stále veľmi okrajovou časťou historického výskumu aj v prípade skúmania propagánd. Práve pri takomto výskume považujeme filmové pramene za veľmi vzácny zdroj informácií. Na základe odbornej analýzy filmu dokážeme rekonštruovať spoločensko-politický kontext dejín Československa. Avšak jeho možnosti a hranice využitia nemajú riadne stanovy.¹⁰ Jedným z výrazných problémov

¹⁰ FERENČUHOVÁ, Mária. *Film ako historický prameň (Možnosti a hranice využitia filmu pri historickom výskume)*. In *Človek a spoločnosť* [online]. 2004, roč. 7, č. 3, s. 169-175. [cit. 2023-01-17].

je fakt, že vo filmových archívoch nájdeme len zlomok niekdajšej produkcie. Druhý problém súvisí s dostupnosťou je to finančne veľmi zaťažujúce a navyše vyhotovenie konzultačnej kópie zostáva výhradne pre televízie. Marc Ferra sa významne podieľal na štúdiu filmového materiálu¹¹. Ferra sa venoval kritériám autentifikácie filmových materiálov (napr. požiadavka strihu, dlhých páuz, nasvietenia a pod.) to však stratilo význam, keďže technika pokročila prudko vpred a tieto jeho požiadavky už neboli relevantné. Manipulácia s filmom sa stala oveľa sofistikovanejšou, takže je takmer nemožné ju identifikovať. Podľa Ferra film charakterizuje dobovú spoločnosť oveľa viac akoby sa mohlo zdať. Tento bod je dôležitý pre celý náš príspevok, keďže interpretáciou filmov sa snažíme poukázať načo bola zameraná propaganda v 1.ČSR. V historickom kontexte sa vyskytujú aj problémy spojené s archívnymi medzerami a stratami. Archívne medzery alebo dokonca úplná strata materiálov môžu komplikovať naše celkové porozumenie histórii propagandy v 1.ČSR. Ďalším aspektom je nedostatočná identifikácia materiálov. Niektoré z týchto historických materiálov môžu byť nesprávne identifikované alebo nedostatočne zdokumentované, čo v konečnom dôsledku spôsobuje problémy pri ich interpretácii a správnom historickom zaradení. Riešenie týchto technických a organizačných výziev je kľúčové pre zachovanie a prístupnosť cenných historických záznamov.

Práca s filmom ako historickým prameňom pri skúmaní medzivojnového Československa je dôležitá, pretože filmy poskytujú jedinečný pohľad na dobu a udalosti. Vizuálna podoba filmov umožňuje lepšie porozumieť spoločenským a politickým kontextom, ktoré formovali československú identitu v tomto období. Okrem toho, filmy, najmä tie s propagandistickou povahou, odhaľujú postoje, hodnoty a ideológie, ktoré sa snažili propagovať a zakotviť v mysliach divákov. Filmové diela poskytujú bohatý zdroj informácií nielen o dobovej kultúre a politike, ale aj o psychologických aspektoch, ako boli tieto prvky vnímané a absorbované divákmi v danom historickom období.

V súčasnosti je pojem propaganda v ľudovom diskurze nedostatočne definovaný a jeho historický pôvod je zahmlený. Podľa všeobecného názoru, propaganda takmer vždy

ISSN 1335-3608. Dostupné na:

<https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/2004/3/film-ako-historicky-pramen-moznosti-a-hranice-vyuz/film-ako-historicky-pramen-moznosti-a-hranice-vyuzitia-filmu-pri-historickom-vyskume.pdf>.

¹¹ FERENČUHOVÁ, M. *Film ako historický prameň*, 2004.

neodmysliteľne súvisí s diktatúrou a totalitarizmom, zatiaľ čo demokracia je vyňatá z propagandy. Termín pripomína obrazy monumentálnych sôch Hitlera a Stalina, propagačné plagáty a maľby zobrazujúce pateticky veselých roľníkov a robotníkov oslavujúcich svojich vodcov a štát. Keď sa povie: „toto je propaganda“ máme tendenciu vnímať to ako manipuláciu, klamstvo, sprítomňovanie prenasledovania menšiny a obrazy koncentračných táborov a gulagov. Propaganda sa zároveň považuje za staromódnu; ako keby sa odvolávala len na totalitu, a nie na súčasnú politiku. Keď sa tento výraz používa v novinách alebo televízii, je to tak väčšinou k režimom ako Turecko, Rusko alebo takzvaný islamský štát.

Skôr budeme rozvíjať argument, že máme rôzne propagandy: samotná myšlienka, že by sa dalo stáť mimo propagandy, rozpoznať ju a odolať jej len preto, že človek žije v demokracii, je samo o sebe produktom modernej propagandy. O propagande nemôžeme diskutovať ako o niečom, čo zmizlo s pádom nacistického režimu alebo Sovietskeho zväzu. Skôr sa pokúsime vystopovať modernú propagandu ako súčasť modernej spoločnosti, ktorá je oveľa užšie spojená s politickým modelom demokracie. Práve moderná propaganda je charakteristická pre 1.ČSR, ktorá mala demokratické zriadenie. Propaganda je okrem politiky prepojená s kultúrou a umením. Kultúra a umenie sa zasa pretavia do oblasti ekonómie vo forme marketingu – v každom známej forme reklamy. Dnes máme propagandu pred očami stále. My však tomuto pojmu neprikladáme citové zafarbenie (nehovoríme o dobrej alebo zlej propagande, hovoríme o nástroji).

Aj keď slovo propaganda sa na nejaký čas prestalo používať v prospech pojmov ako „vzťahy s verejnosťou“ a „reklama“ domnievame sa, že možno propagandu skutočne definovať ako výkon a moc. Existuje v demokraciách aj diktatúrach, nie je dôvod nehovoriť o súčasnej propagande a opovrhovaní – existencie propagandistického umenia v 21. storočí.¹² Môžeme tvrdiť, že sila a umenie koexistujú v nepretržitej interakcii. Moc a umenie nie sú to isté a nesmieme ich skúmať spoločne, ale samostatne. Skúmať ich, hľadať ich prienik a dospieť k ich prepojeniu. Propaganda a propagandistické umenie nie sú pojmy, ktoré odkazujú len na minulosť, ale pojmy a postupy, prostredníctvom ktorých môžeme pochopiť realitu v minulosti, v súčasnosti a môžeme skúmať nové skutočnosti.

Príspevok skúma vývoj propagandistického umenia 20. storočia. Aj keď sa často predpokladá, že propaganda patrí k dejinám totalitných štátov, ukazujeme, že moderná

¹² STAAL, J. *Propaganda Art*, 2019. s.390

propaganda má svoj pôvod v britskej demokracii, a ako taká sa využíva vo všetkých moderných štruktúrach moci v minulosti a súčasnosti. Prostredníctvom výskumu propagandy ukazujeme, že rôzne štruktúry moci vytvárajú rôzne formy propagandy, a teda rôzne formy propagandistického umenia.

V rámci modernej propagandy v umení 20. storočia sa vykryštalizovali kategórie: avantgardne propagandistické umenie, totalitné propagandistické umenie, modernistické umenie propagandy, súčasná propaganda, propaganda vojny proti teroru, populárna propaganda a nešťátna propaganda.¹³ Avantgardné propagandistické umenie sa zameralo na experimentálne techniky a šírenie politických myšlienok. Totalitné propagandistické umenie slúžilo na glorifikáciu režimov a potlačovanie odlišných názorov. Modernistické umenie propagandy využívalo moderné umelecké prístupy. Súčasná propaganda využíva internet a médiá. Propaganda vojny proti teroru podporuje akcie proti terorizmu. Populárna propaganda oslovuje verejnosť cez masmédiá. Nešťátna propaganda šíri záujmy nešťátnych subjektov. Tieto kategórie zobrazujú rôznorodosť propagandistického umenia v 20. storočí.

V období prvej 1. ČSR sa propagandistické filmy zamerali na modernú propagandu. Filmy sa stali prostriedkom podpory hodnôt, ktoré boli v súlade s aktuálnou demokratickou politikou. Ich úlohou bolo formovať verejnú mienku, posilňovať jednotu národa a podporovať národnú identitu. Propagandistická kinematografia 1.ČSR reflektovala rôzne témy, zahŕňajúce: Národnú jednotu - snímky sa často snažili posilniť pocit národného zjednotenia a spolupráce medzi rôznymi etnickými skupinami v Československu. Ďalej sledovali demokratické ideály. Snímky zdôrazňovali hodnoty demokracie a slobody. Politická stabilita, bola tiež výraznou a hlavne žiadúcou témou. Snímky podporovali myšlienku politického zjednotenia a stabilitu štátu, čo bolo v čase politických a spoločenských zmien obzvlášť dôležité. Zvláštne miesto zohral v snímkach patriotizmus (Martin Frič – *Jánošík*, 1935). Snímky zdôrazňovali lásku k vlasti, vlastenectvo a hrdinstvo v službe vlasti. Témy týchto snímkou propagovali úspechy krajiny v hospodárskom rozvoji a posilňovaní ekonomickej nezávislosti. Ďalší aspekt a výrazne dôležitý, ktorý sme identifikovali je boj proti totalitarizmu, čo je vzhľadom na časové obdobie pochopiteľné. Keďže 1.ČSR stála v strede medzi štátmi s rastúcim ohrozením demokracie v Európe. Snímky sa zamerali na varovanie pred nebezpečenstvom totalitarizmu a posilňovanie

¹³ STAAL, J. *Propaganda Art*, s. 385.

demokratických hodnôt (Martin Frič – *Svět patří nám*, 1937) . Dôležitú úlohu počas celého trvania 1. ČSR mala kultúrna identita. Snímky slúžili na propagáciu a oslavu kultúrnej identity Československa, vrátane literatúry, umenia, hudby a ďalších kultúrnych prejavov. V neposlednom rade je nutné všímať si pri analýze aj osvetu a výchovu, ktoré fungovali pre edukačnú úlohu. Modernizácia a technologický rozvoj, priamo súvisí s vyššie spomínaným ekonomickým rozvojom. V kontexte technologického a priemyselného pokroku snímky demonštrovali modernizáciu krajiny a výhody technologického rozvoja (Karel Plicka – *Zem spieva*, 1933). Je dôležité uvedomiť si, že výber a akcentovanie týchto tém sa mohli meniť v závislosti od konkrétnych politických a spoločenských udalostí, ktoré formovali Československo v jednotlivých obdobiach 1. ČSR. V 1.ČSR sa etablovala populárna a neštátna propaganda, ktorú zadafinoval Staal. Populárna propaganda využíva masové médiá: film, hudbu a iné kultúrne formy na šírenie politických alebo spoločenských myšlienok. Jej cieľom je osloviť širokú verejnosť a získať jej podporu a sympatie. Neštátna propaganda, financovaná a šírená neštátnymi subjektmi ako politické skupiny, korporácie alebo mimovládne organizácie sa snaží presadzovať určité záujmy alebo hodnoty a ovplyvňovať verejné mienku a politické rozhodnutia.

Vývoj propagandy odhaľuje, že jej vplyv sa prelína cez politické, kultúrne a ekonomické sféry spoločnosti. Je dôležité rozumieť, že propaganda nie je len nástrojom totalitných režimov, ale aj demokratických štruktúr moci. Moderná propaganda preto predstavuje komplexný a neodmysliteľný fenomén, ktorý si vyžaduje kontextualizáciu a rozmanitý prístup pri analýze. Štúdium propagandy poskytuje hlbší pohľad na dynamiku politických, sociálnych a kultúrnych procesov v minulosti aj v súčasnosti, čo je nevyhnutné pre lepšie porozumenie súčasným spoločenským javom a ich historickým kontextom.

V tejto časti príspevku budeme analyzovať nami reprezentatívne vybranú filmovú snímku, ktorú sme vybrali na základe referentov uvedených vyššie. Film *Svět patří nám* (Martin Frič, 1937). V krátkosti opíšeme obsah filmu a následne aplikujeme analýzu.

Obsah:

Štát zasiahla hospodárska kríza. Robotníci vedení Formanom sa dostávajú do sporu s koncernom Noel, ktorého záujmy obhajujú teroristi. Je vyhlásený štrajk, do ktorého sa pripletú dvaja kameloti. Koncern sa dohodne s ústredím, štrajk je prehraný a robotníci prepustení. Demokratická vláda krajiny je ohrozená a pripravuje sa puč. Na obranu

proti puču hľadajú všetci zbrane, uložené kdesi v továrni. Skladisko zbraní objaví náhodne kameloti, keď hľadajú niečo na jedenie. Namiesto konzerv však nájdu ručné granáty. Nešikovnou manipuláciou dôjde k výbuchu a rozpúta sa boj s teroristami. Medzitým Forman s guvernérovou pomocou získa na stranu práva políciu. Kameloti prekabátia teroristov a odovzdajú ich do rúk polície. V továrenskej hale prebieha pietny akt za dvoch neznámych kamarátov, ktorí objavili skladisko zbraní a v boji zahynuli. Kameloti netušia, že sa jedná o nich, a radostne sa pripoja k robotníkom.

Využili sme analýzu sociálno-politického kontextu. Analýza sociálno-politického kontextu nám umožní porozumieť vplyvu okolností doby na tvorbu filmu. V príspevku aplikujeme semiotickú a obsahovú analýzu, ktoré nám pomôžu dekodovať symboly a stratégie použité v jednotlivých filmoch. Dekonstruktívna metóda nám umožní prehodnotiť tradične akceptované interpretácie a odhaliť skryté vrstvy významu. Pri analýze musíme vždy brať do úvahy dobový kontext, ktorý ovplyvňuje významy a interpretácie filmových diel. Preto je dôležité identifikovať skryté symboly a stratégie, ktoré sa využívajú vo filme a ktoré formujú jeho jednotlivé prvky. Na tomto mieste predkladáme analýzu. Vo filme *"Svět patří nám"* sa symbolika hlboko prelína s hodnotami, ktoré proklamovala 1.ČSR, ako je demokracia a odpor voči fašizmu. Symboly vytvárajú mocné obrazy a metafory, ktoré zvýrazňujú tieto hodnoty a ich význam v dejinnom kontexte.

Jedným z najvýraznejších symbolov filmu je skladisko zbraní, ktoré kameloti náhodne objaví, keď hľadajú niečo na jedenie. Tento náhodný objav zobrazuje možnosť obrany demokracie a hodnôt proti hrozbe fašizmu. Zbrane v skladisku predstavujú moc a silu, ktorá je potrebná na ochranu slobody a demokracie pred totalitným režimom. Ďalším významným symbolom sú ručné granáty, ktoré nájdu kameloti v skladisku. Tieto granáty predstavujú potenciálny nástroj odporu voči útlaku a nespravodlivosti. Ich náhodné objavenie naznačuje, že moc a odpor sa môžu objaviť v najnečakanejších chvíľach a že boj za demokraciu je neustály a dynamický proces. Samotný štrajk robotníkov a konflikt s koncernom Noel sú tiež symbolmi boja pracujúcich proti vykorisťovaniu a nespravodlivosti. Tento boj je založený na princípoch solidarity a rovnosti. V závere filmu, kedy sa kameloti nevedome pripájajú k pietnemu aktu za dvoch neznámych kamarátov, symbolizuje ich oddanosť a solidaritu s hodnotami demokracie a bojom proti fašizmu. Tento moment ukazuje, že boj za demokraciu a slobodu nie je iba individuálnym úsilím, ale aj kolektívnym snahou celej spoločnosti.

Film *"Svět patří nám"* propaguje hodnoty demokracie, odporu voči fašizmu a solidaritu s kolektívnym bojom za slobodu a spravodlivosť. Tieto hodnoty sú zobrazované prostredníctvom symboliky, ktorá reprezentuje dôležitosť boja za demokratické a spravodlivé spoločenstvo. Napríklad objavenie skladiska zbraní symbolizuje potrebu obrany demokracie pred totalitnými režimami, zatiaľ čo ručné granáty predstavujú možnosť odporu voči útlaku a nespravodlivosti. Štrajk robotníkov a konflikt s koncernom Noel zase zobrazujú odpor proti vykorisťovaniu a nespravodlivosti. Celkovo film prostredníctvom týchto symbolov posilňuje odkaz o dôležitosť hodnôt demokracie a slobody v boji proti totalitným režimom a za zachovanie ľudských práv a spravodlivosti.

Liberalizácia 1.ČSR prispela k tvorivým prístupom vo výrobe filmov. V uvoľnenom demokratickom štáte sa nakrúcali snímky, ktoré odrážali vtedajšiu atmosféru doby. V tomto kontexte sa etablovala komédia, čo bol zámer pre odľahčenie, aby ľudia zabudli na vojnu. Takto upriamili pozornosť na vtedajšie slobodné povojnové Československo. Cieľom bolo pozitívne psychické naladenie spoločnosti. V rámci formovania nového štátu sa preto nesústredili na negatíva. Po vojne sa presadzovala zmena životného štýlu z otročenia na poliach a sústredila sa na zábavu, trávenie voľného času ako napr. návštevy kaviarní, reštaurácií či kín. Celkový zámer filmov ako média, ktorý ma obrovský dosah na masy spočíval v obnove spoločenského života po vojne.

Záver

Vývoj propagandy odhaľuje jej multifaktoriálny charakter a rozsiahly vplyv, ktorý sa prejavuje v rôznych sférach spoločenského života, vrátane politických, kultúrnych a ekonomických dimenzií. Propaganda je komplexným javom, ktorý sa dynamicky mení a adaptuje podľa nových podmienok a vývoja spoločnosti. Štúdium propagandy nám umožňuje preniknúť hlbšie do politických, sociálnych a kultúrnych procesov minulosti aj súčasnosti, čím nám poskytuje lepšie pochopenie súčasných spoločenských javov v ich historickom kontexte. Analýza propagandy tiež osvetľuje proces formovania verejnej mienky, šírenia ideológií a konštrukcie národných identít, čo nám umožňuje nielen reflexiu minulosti, ale aj kritické zhodnotenie súčasného spoločenského prostredia. Naša práca je zameraná na teoretické východiská analýzy propagandistického umenia vo filme a jeho vplyvu na formovanie československej

identity. S využitím rozsiahlej literatúry od uznávaných autorov sme získali teoretický rámec a analytické nástroje potrebné na hlbšie pochopenie tejto problematiky. Naším cieľom bolo nielen analyzovať samotné diela, ale aj porozumieť historickému a kultúrnemu kontextu, ktorý ovplyvňoval ich vznik a recepciu.

Napriek prínosom práce s filmovými prameňmi v historickom výskume čelia historici a výskumníci niekoľkým výzvam a obmedzeniam. Filmové archívy sú často neúplné a prístup k starším materiálom môže byť obmedzený. Technické ťažkosti s uchovávaním a digitalizáciou filmových materiálov navyše komplikujú ich využitie. Identifikácia a interpretácia filmových prameňov môže byť problematická, čo ovplyvňuje ich historickú hodnotu a správne pochopenie. Preto je dôležité, aby historici pokračovali vo vývoji metód a nástrojov na efektívnu prácu s filmovými prameňmi, aby sme mohli plne využiť ich potenciál pre lepšie porozumenie minulosti a formovanie národnej identity.

Z analýzy vyplýva, že liberalizácia 1. ČSR viedla k tvorivým prístupom vo výrobe filmov. V období uvoľnenej demokracie sa vytvárali filmy, ktoré zachytávali atmosféru doby. Komédia sa v tomto kontexte stala populárnou formou umenia, slúžiacou ako prostriedok na odľahčenie a uvoľnenie spoločnosti od náročných skúseností vojny. Tento prístup umožnil zameranie pozornosti na pozitívne aspekty povojnového Československa, s cieľom povzbudiť pozitívne psychické naladenie spoločnosti a obnoviť spoločenský život po vojne.

Významným prvkom sledovaných filmov boli aj propagované hodnoty 1. ČSR, ako je demokracia, boj proti fašizmu, sloboda, čechoslovakizmus, boj proti korupcii a nepravosti, ako aj patriotizmus a národné hodnoty. Tieto filmy tak mali vplyv na formovanie spoločenského povedomia a vnímavosti k týmto hodnotám.

Zoznam použitej literatúry

- BARTLOVA, Milena. *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní a národní identity*. Praha : UMPRUM, 2017. 272 s.
- BYSTRICKÝ, Valerián. ROGULOVÁ, Jaroslava. *Storočie propagandy. Slovensko v osídlach ideológií*. Bratislava : AEP, 2005. 233 s.
- CIEL, Martin. *Film a politika. Ideológia a propaganda v slovenskom filme 1939 – 1989*. Bratislava : Drevo a srd, 2017. 146 s.
- CIEL, Martin a kol. *Metamorfózy Slovenskej filmovej tvorby*. Nitra : Artéria, občianske združenie, 126 s.
- CIEL, Martin. *Metódy a možnosti analýzy filmového obrazu*. Bratislava : VŠMU, 2011. 42 s.
- HÁJKOVÁ, Dagmar. HORÁK, Pavel. [Eds.] *Republika Československá 1918 – 1939*. Praha : Lidové noviny, 2018. 1024 s.
- LUKEŠ, Ján. *Diagnózy času: český a slovenský poválečný film*. Bratislava : Slovart, 2013. 447 s.
- MACEK, Václav, PAŠTÉKOVÁ, Jelena. *Dejiny slovenskej kinematografie*. Martin: Osveta, 1997. 599 s.
- STAAL, Jonas. *Propaganda Art From the 20 th to the 21st Century*. Cambridge : MIT Press Ltd, 2019. 390 s.

Internetové zdroje

- HUDEK, Adam. *Slovenská historiografia a československé dejiny v rokoch 1918 – 1968* In *Forum Histoiae* [online]. [cit. 2023-17-12]. Dostupné na: <https://forumhistoriae.sk/documents/10180/67648/Hudek.pdf>
- FERENČUHOVÁ, Mária. *Film ako historický prameň (Možnosti a hranice využitia filmu pri historickom výskume)*. In *Človek a spoločnosť* [online]. 2004, roč. 7, č. 3, s. 169-175. [cit. 2023-01-17]. ISSN 1335-3608. Dostupné na: [https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/2004/3/film-ako-historicky-pramen-moznosti-a-hranice-vyuzitia-filmu-pri-historickom-vyskume.pdf](https://individualandsociety.org/storage/uploads/casopis/2004/3/film-ako-historicky-pramen-moznosti-a-hranice-vyuz/film-ako-historicky-pramen-moznosti-a-hranice-vyuzitia-filmu-pri-historickom-vyskume.pdf)

ROSTEN, Leo. *Movies and propaganda*. In *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. Vol. 254, 1947 116 -124 s. Dostupné na: <https://www.jstor.org/stable/1026149>

Základné teoretické koncepty pamäti a jej miesto v historickom výskume [Andrea Skybová]

Abstrakt

Predkladaný príspevok je reflexiou úvodnej teoreticko-metodologickej kapitoly diplomovej práce, v ktorej sa autorka zameriava na holokaust v pamäti detských preživších. V centre pozornosti samotného príspevku je pamäť a možnosti jej využitia v historickom výskume. Cieľom príspevku je predstaviť základné koncepty uchopujúce pamäť, ktorých vymedzenie je nevyhnutným predpokladom pre neskoršiu analýzu vybraných memoárov preživších holokaustu v nosnej kapitole diplomovej práce. Autorka v úvode príspevku venuje pozornosť pojmu pamäť. V nadväznosti na to predstavuje elementárne koncepty uchopujúce pamäť, ktoré v priebehu 20. storočia, resp. na začiatku 21. storočia, prezentovala trojica francúzskych autorov – Maurice Halbwachs, Pierre Nora a Paul Ricoeur. V závere príspevku autorka vymedzuje historickú pamäť a identifikuje jej charakteristické vlastnosti, v dôsledku ktorých čelia historici pri práci s ňou mnohým úskaliam. Význam predkladaného príspevku spočíva v tom, že ponúka prehľad základných konceptov pamäti v teoretickej rovine a zároveň predstavuje syntézu teoretických východísk pre nadväzujúcu diplomovú prácu.

Kľúčové slová: pamäť, koncepty pamäti, historická pamäť, historická veda, teória

Úvod

Fenomén pamäti je v súčasnosti pomerne populárnym a obľúbeným predmetom výskumu rôznych vied. Najmä krajiny, ktoré po ukončení vojnových konfliktov prechádzajú konsolidáciou alebo v nich ešte stále boje prebiehajú, sa snažia o zachovávanie, príp. obnovovanie historickej pamäti na násilnosti a nespravodlivosti páchané v minulosti. Práve zvýšený záujem o pripomínanie minulosti podnietil vznik tzv. pamäťových štúdií. Na pozadí ich konštituovania ako osobitnej oblasti vedeckého výskumu sa začal klásť dôraz na implementáciu spomienok priamych svedkov do príbehov o minulom utrpení a nespravodlivosti. V spojení s masovou produkciou a pomerne ľahkou dostupnosťou rôznych literárnych diel a spomienkových prác, ktoré taktiež umožňujú nahliadnuť do minulosti, sa prirodzene zvýšil záujem o pamäť nielen u odbornej, ale aj laickej verejnosti.

Predkladaný konferenčný príspevok sa primárne sústreďuje na teoretické východiská, z ktorých vychádzame pri písaní diplomovej práce s názvom *Holokaust cez prizmu memoárovej literatúry – spomienky detských preživších na genocídu židovského obyvateľstva v čase druhej svetovej vojny*. V úvode príspevku uskutočňujeme vstup do problematiky pamäti, definujeme samotný pojem pamäť a následne vymedzujeme elementárne koncepcie uchopujúce pamäť v teoretickej rovine. Vzhľadom na to, že preživší – autori memoárov – pracovali pri popise svojich životných príbehov s vlastnou pamäťou, zorientovanie sa v týchto konceptoch je nevyhnutnou podmienkou pre analýzu vybraných memoárov v nadväzujúcej diplomovej práci. Vybrané teoretické koncepty od trojice francúzskych autorov – Maurice Halbwachs, Pierre Nora a Paul Ricoeur – poukazujú na vzťah pamäti a histórie a načrtávajú čo je nutné pri práci s pamäťou zohľadňovať. V druhej časti príspevku sa venujeme samotnej historickej pamäti – od jej vymedzenia prechádzame k základným charakteristikám historickej pamäti, z ktorých pramení aj istá opatrnosť pri jej využívaní v historickom výskume. V závere sa zameriavame na výhody a úskalia využívania historickej pamäti (resp. spomienkových prác pamätníkov historických udalostí) ako historického prameňa a otázky jeho subjektivity a objektivity.

Pamäť a základné teoretické koncepty jej uchopenia

Pamäť je fundamentálnou súčasťou nášho života, pretože je akýmsi kľúčom k našej osobnej, sociálnej a kultúrnej identite. Dokonca bola kedysi kontinuita pamäti filozofmi považovaná za hlavnú vlastnosť osobnosti.¹ Hoci sa pamäť môže javiť ako pomerne jednoduchý termín, s ktorým sa bežne stretávame, definícia pamäti vôbec nie je jednoduchá. Súvisí to najmä s faktom, že pamäť predstavuje širokú tému, ktorej sa venujú viaceré vedné odbory. Je predmetom výskumu nielen rôznych humanitných a spoločenských vied, ale aj lekárskejších či dokonca aplikovaných vedných disciplín. Práve interdisciplinárna v skúmaní pamäti je príčinou toho, že jej definovanie nie je jednoduché.² Krátky slovník slovenského jazyka pamäť definuje ako „schopnosť uchovávať a vybavovať si vnemy“, ale pod týmto pojmom sa uvádza aj „zásoba vnemov, kt. sa môžu vybavovať.“³ Z hľadiska človeka bola pamäť veľmi dlho skúmaná najmä ako špecifická schopnosť človeka uchovávať vo svojom vedomí minulé udalosti, rôzne vnemy či skúsenosti.⁴ V podobnom duchu sa nesie aj informačno-kognitivistická definícia, ktorá pamäť vymedzuje ako uloženie, uskladnenie a vyvolanie informácií. Uvedené definície sú síce správne, ale nedokážeme z nich plne implikovať dôležitosť pamäti a jej úloh v samotnej práci historika.⁵

Psychologička Viera Bačová vo svojej štúdiu *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity* zdôrazňuje, že je dôležité nielen presne zadefinovať pamäťové procesy, ale zohľadňovať aj nositeľa pamäti. Práve ten výrazne ovplyvňuje samotný charakter pamäti aj spôsob, akým s ňou pracujeme. V súvislosti s tým Bačová odlišuje dva typy pamäti – na jednej strane je to pamäť počítačov a na druhej pamäť ľudská. Pamäť počítačov je z hľadiska kapacity a rýchlosti vybavovania neporovnateľná s pamäťou človeka, ale jej obsahom sú iba údaje. Pamäť, ktorej nositeľom je človek a ľudstvo ako také z tohto hľadiska zaostáva. Na rozdiel od pamäte počítačov však

¹ KENNY, Michael G. A Place for Memory: The Interface between Individual and Collective History. In *Comparative Studies in Society and History*. [online] 1999, roč. 41, č. 3 [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/179434>>.

² VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007, s. 62.

³ Pamäť. In *Krátky slovník slovenského jazyka*. [online]. [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <<https://slovník.juls.savba.sk/?w=pamät&s=exact&c=y578&cs=&d=kssj4#>>.

⁴ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

⁵ BAČOVÁ, Viera. Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity. In Bačová, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločensko-vedný ústav SAV, 1996, s. 17.

umožňuje vytvárať skúsenosti. Je súčasťou väčšej sociálnej pamäti, ktorej obsahom zapamätania sú „skúsenosti, uskladnené v podobe postojov, významov, hodnôt, presvedčení, tradícií, pracovných návykov, rodinných zvyklostí, estetických kritérií. Je to akýsi spoločný základ doterajšieho poznania ľudstva.“⁶ Pamäť teda tvorí pomyslené „podhubie“ ľudských skúseností, v ktorom sa uchovávajú spomienky predchádzajúcich generácií. Môžeme teda povedať, že hoci živé spomienky zanikajú spolu s jednotlivými generáciami priamych aktérov, práve vďaka pamäti sa v istej forme spomienky na minulé udalosti uchovávajú a stávajú sa súčasťou vedomia ľudí aj v prítomnosti.⁷

Hoci existuje množstvo rôznych delení pamäti, vzhľadom na zameranie príspevku spomenieme iba delenie z psychologicko-sociálneho hľadiska. Vedci z rôznych odborov sa zhodujú, že na základe spomínaného hľadiska možno pamäť deliť na individuálnu a kolektívnu, pričom oba druhy pamäti od seba nemožno oddeliť. Je to dané najmä tým, že sa vzájomne podmieňujú a existuje medzi nimi určité bytostné puto.⁸ Individuálna pamäť súvisí s procesom rozpomínania sa, je ovplyvňovaná rôznymi vonkajšími podnetmi, je intencionálna, emocionálna a viaže sa na jednotlivých ľudí. Kolektívna pamäť sa vytvára prenášaním z generácie na generáciu, je nekonzistentná a premenlivá. Je sprostredkovaná orálne, preto v prípade chýbajúceho média, ktorým je človek, kolektívna pamäť zaniká.⁹

Prvotné úvahy o pamäti sa spájajú už s filozofiou v starovekom Grécku. Platón sa pamäťou zaoberal v súvislosti so svojou teóriou o duši – pamäť preňho predstavovala paradox, ktorý v duši sprítomňuje veci, ktoré nie sú prítomné. Jeho žiak Aristoteles sa zamýšľal nad rozdielom medzi pamäťou a imagináciou. Prišiel s myšlienkou, že pamäť obsahuje časovú stopu, a teda odvoláva sa na niečo čo bolo alebo sa odohralo v minulosti, čím sa odlišuje od prostej imaginácie. Dôležitým predmetom vedeckého skúmania v pravom zmysle slova sa pamäť stala až v 20. storočí, čo podnietilo aj vznik tzv. pamäťových štúdií.¹⁰ V rámci konferenčného príspevku i diplomovej práce sme si vybrali teoretické koncepty troch francúzskych autorov – Halbwachsa, Noru

⁶ BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 17-18.

⁷ MASLOWSKI, Nicolas. – ŠUBRT, Jiří. Úvodom. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014, s. 8.

⁸ VANĚK – MŮCKE – PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti...*, s. 63.

⁹ VAŠÍČEK, Zdeněk. – MAYER, Françoise. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008, s. 157-158.

¹⁰ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

a Ricoeura. Ide o koncepty pamäti, ktoré aj niekoľko desaťročí od svojho vzniku ovplyvňujú pohľad vedy na pamäť ako takú.

Maurice Halbwachs a rámce pamäti

Jedným z prvých vedcov zaoberajúcich sa pamäťou bol filozof a sociológ Maurice Halbwachs, ktorý je dnes považovaný za zakladateľa pamäťových štúdií. Práve on prišiel s pojmom kolektívna pamäť, ktorý rozpracoval vo viacerých dielach. Jeho teória pamäti je natoľko významná, že do istej miery formuje pamäťové štúdiá aj v súčasnosti. Podľa egyptológa Jana Assmana, ktorý sa tiež zaoberal pamäťou, spočíva Halbwachsov prínos najmä v tom, že posunul vnímanie pamäti z biologického rámca do kultúrneho. Práve vďaka jeho konceptu pamäti sa viacerí vedci na pamäť začali pozeráť v istom sociálnom rámci – ako na niečo, čo je ovplyvňované samotnou spoločnosťou.¹¹ Halbwachs vo svojej teórii od biologického hľadiska, a teda pamäti ako nejakej činnosti ľudského mozgu, úplne odhliada. Sústreďuje sa výhradne na sociálne pôsobenie, pretože je preňho v súvislosti s pamäťou tým najdôležitejším faktorom zapamätania.¹² Sociálna podmienenosť pamäti je téza, ktorú Halbwachs rozpracováva vo svojom slávnom diele *Kolektivní paměť*.¹³ Halbwachs v ňom zároveň odlišuje kolektívnu pamäť od individuálnej, pričom sa osobitne venuje vzťahu kolektívnej pamäti k individuálnej pamäti, času a historickej pamäti. Samotná kolektívna pamäť je podľa neho neoddeliteľne previazaná s procesom ľudského sociálneho spomínania. Dokonca tvrdí, že ľudská pamäť môže existovať iba vtedy keď existuje kolektívna pamäť. Sociálne pôsobenie je podľa Halbwachsa natoľko kľúčové, že ak človek vyrastá v úplnej izolácii, pamäť sa uňho vôbec nevytvára. V jeho ponímaní si totiž človek pamäť osvojuje v procese socializácie a samotné spomienky sú vždy kolektívne, pretože to na čo si človek spomína je ovplyvnené spoločnosťou, v ktorej žije. Vo svojej podstate tak oba druhy pamäti, individuálna aj kolektívna, majú istý sociálny rozmer, čo má potvrdzovať

¹¹ GREEN, Anna. Individual Remembering and 'Collective Memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates, In *Oral History*. [online]. 2004, roč. 32, č. 2 [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/40179797?origin=JSTOR-pdf>>.

¹² ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

¹³ HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha : SLON, 2009, 290 s. Vo francúzskom origináli vyšlo dielo pod názvom *La Mémoire collective* ešte v roku 1950, kedy ho po smrti Halbwachsa vydala jeho dcéra.

Halbwachsovu tézu o sociálnej podmienenosti pamäti. V súvislosti s ňou predstavil tzv. rámce pamäti, kľúčový pojem celej jeho koncepcie.

Základom Halbwachsovej teórie pamäti je presvedčenie, že pamäť sa konštituuje a vyvíja v určitých sociálnych rámcoch, ktoré sú dané ľuďmi v konkrétnej spoločnosti. Hoci každý človek spomína sám za seba, ako individuum, robí tak v sociálnom rámci danom spoločnosťou.¹⁴ Všetky spomienky, ktoré si človek vybavuje sa formovali v závislosti od skupiny, z ktorej pochádza. Život v určitom kolektíve je pritom nielen zdrojom všetkých spomienok, ale zároveň dáva jednotlivcovi aj pojmy, ktorými dané spomienky zobrazuje. Mimo spoločnosť tak pamäť vôbec nie je možná.¹⁵ Samotné sociálne rámce pamäti nie sú nemenné štruktúry, ktoré by boli navždy dané. Podľa Halbwachsa sa referenčné rámce neustále reaktualizujú, a teda aj kolektívna pamäť ako taká sa rekonštruje. V pamäti preto nie je udržiavaná minulosť ako taká, ale iba to ako ju zachytila daná spoločnosť, v danom sociálnom rámci a v konkrétnej dobe.¹⁶

Vzťah človek – spoločnosť – pamäť vysvetľuje Halbwachs nasledovne: „Části své osobnosti jsem včleněn do společnosti v tom smyslu, že nic, co se v ní stalo, čím se zabývala a co ji proměňovalo, než jsem do ní přišel, mi není tak docela cizí, neboť jsem její součástí.“¹⁷ Vplyv spoločnosti na človeka sa odráža aj v spôsobe, akým súčasné dianie ovplyvňuje naše spomienky na minulé udalosti, pretože „vzpomínka je do velké míry rekonstrukcí minulosti, při níž si pomáháme údaji vypůjčenými z přítomnosti a která je předpřipravená jinými rekonstrukcemi z minulých období, z nichž vychází již pozměněný obraz minulosti.“¹⁸ Podľa Halbwachsa teda pamäť nie je nemenná, pretože nové udalosti, pokrok a spoločenské zmeny do istej miery menia náš pohľad na minulosť. To, že sa pamäť reštrukturalizuje tak, aby zodpovedala aktuálnym potrebám danej spoločnosti, je tým čo ju udržiava živou. Zároveň však práve táto aktualizácia pamäti pre potreby prítomnosti spôsobuje to, že spomienky sú vždy len určitou časťou skúseností, ide o zachytené fragmenty, ale nikdy nie o úplne vernú reprodukciu minulosť.¹⁹ Halbwachsovu teóriu pamäti možno označiť ako funkcionalistickú, pretože funguje ako nástroj zjednocujúci skupiny a vytvárajúci ich identitu. Zároveň

¹⁴ MASLOWSKI, Nicolas. – ŠUBRT, Jiří – LEHMANN, Štěpánka. Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměti. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014, s. 17-18.

¹⁵ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

¹⁶ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti...*, s. 18-19.

¹⁷ HALBWACHS, *Kolektivní paměť...*, s. 95.

¹⁸ HALBWACHS, *Kolektivní paměť...*, s. 113.

¹⁹ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti...*, s. 19.

Halbwachs zámerne ignoruje fakt, že sa jednotlivé spomienky môžu dostať do vzájomného konfliktu a účelovo tvrdí, že v takom prípade spomienky odporujúce pamäti skupiny jednoducho ustupujú do úzadia a postupne sa vytrácajú. Práve túto časť jeho teórie kritizoval napr. Peter Burke.²⁰

Ak sa pozrieme na vzťah pamäti a histórie, Halbwachs tieto pojmy ostro odlišuje, no ich vzájomný vzťah považuje za fundamentálny. Kým história podáva fakty, pamäť je subjektívna. Pre históriu je napriek tomu kľúčová, pretože práve pamäť je podľa neho základom historického vývoja. V takomto ponímaní by sa samozrejme mala stať aj predmetom historického výskumu, preto Halbwachs touto myšlienkou v istom zmysle narušil dovtedy zaužívanú paradigmu, podľa ktorej sa história mala sústrediť primárne na fakty a činy jednotlivcov.²¹

Pierre Nora a miesta pamäti

Ďalším z trojice francúzskych autorov je historik Pierre Nora, ktorý analyzoval pamäť na poli histórie a primárne sa venoval otázke francúzskej národnej pamäti a identity. Rozpracoval ich vo svojom projekte *Les lieux de mémoire*²², ktorého výsledkom bolo monumentálne 7-zväzkové dielo. Nora v ňom predstavil svoju teoretickú koncepciu pamäti a zároveň sa ním čiastočne dištancoval od starších myšlienok školy Annales.²³ Podobne ako Halbwachs sa zamerával na vzťah pamäti a histórie. Pod pojmom pamäť chápe „*život, ktorý vždy nesou skupiny živých, a práve proto je v neustálém vývoji, otvorená dialektice vzpomínky a zapomnění, nevědomá ohledně svých postupných deformací, vydána každému užítí a zneužití.*“²⁴ S Halbwachsom sa zhoduje v tom, že pamäť vníma ako živé puto s minulosťou, pamäť je preňho tým čo z minulosti zostáva

²⁰ GREEN, Anna. Individual Remembering and 'Collective Memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates, In *Oral History*. [online]. 2004, roč. 32, č. 2 [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/40179797?origin=JSTOR-pdf>>.

²¹ APFELBAUM, Erika. Halbwachs and the Social Properties of Memory. In Radstone, Susannah – Schwarz, Bill. *Memory: Histories, Theories, Debates*. [online]. 2010. [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/j.ctt1c999bq.9>>.

²² NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris : Gallimard, 1984-1992. Dielo vyšlo neskôr aj v anglickom preklade. Slovenský, resp. český preklad celého diela chýba, ale niektoré jeho časti boli preložené do češtiny a sú voľne dostupné na internete vďaka CEFRES (Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách).

²³ MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří – LEHMANN, Štěpánka. Soudobé teorie sociální paměti. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014, s. 33.

²⁴ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií: Problematika míst*. [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: <https://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-29-version1-priloha_2_FSV.pdf>.

vo vedomí skupín – tieto skupiny z pamäti čerpajú svoju identitu. Pamäť sa pritom neustále mení, aktualizuje sa spolu s vývojom skupiny, ktorá je jej nositeľom.²⁵

História je oproti tomu „*vždy problematickou a neúplnou rekonstrukciou toho, čo už není. Paměť je fenoménem vždy aktuálním, poutem prožívaným ve věčné přítomnosti; historie je zobrazením minulosti.*“²⁶ Historici podľa Nora neskúmajú minulosť ako takú, ale iba jej stopy, na základe ktorých sa snažia minulosť zrekonštruovať. Keďže je história výsledkom ich kritickej analýzy, neviaže sa na konkrétnu skupinu a môžeme povedať, že je univerzálna. Nora vidí skutočné poslanie histórie v zničení a potlačení živej pamäti – na jej miesto nastupuje cieleňá „*paměť uchvátená historiou.*“²⁷ Tieto definície implikujú Norovo odmietnutie idey, že pamäť je odrazom histórie a naopak, história odrazom pamäti. Sú to pre neho dva pojmy, ktoré spolu síce úzko súvisia, ale v žiadnom prípade nie sú synonymické.

Základnou ideou Norovho konceptu sú tzv. miesta pamäti. S konceptom miest pamäti prišiel Nora práve v čase, kedy v západných krajinách spontánnu národnú pamäť v podobe prenosu spomienok z jednej generácie na ďalšiu nahrádzalo úmyselné konštruovanie dejín. Tento proces Nora spájal s faktom, že pamäť a história, ktoré sa do tej doby prekrývali, sa „rozišli“.²⁸ V súvislosti s tým vo svojej práci píše, že „*vytržení paměti doboyačným a vykořeňujícím tlakem historie jako by způsobovalo zjevení: rozlomení velmi starého pouta totožnosti, konec toho, co prožíváme jako samozřejmé: shody historie a paměti.*“²⁹ Vyššie spomenutá „*paměť uchvátená historiou*“ vníma minulosť ako zlom, ako radikálne iný svet – minulosť pre ňu už nie je návratom ku koreňom ani predĺžením prítomnosti. Preto sa historici zameriavajú na život v minulosti, kladú dôraz na detaily a snažia sa o popis každodennosti. Podľa Nora táto diskontinuita a zmena vo vzťahu pamäť – história vedie k tomu, že národná pamäť zaniká. Je preto potrebné vytvoriť akýsi inventár miest, ktoré by boli jej symbolmi. Práve tie sa skrývajú pod jeho kľúčovým pojmom miesta pamäti.³⁰

²⁵ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 34.

²⁶ NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií: Problematika míst*. [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: <https://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-29-version1-priloha_2_FSV.pdf>.

²⁷ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 34.

²⁸ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

²⁹ NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií: Problematika míst*. [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: <https://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-29-version1-priloha_2_FSV.pdf>.

³⁰ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 35.

Nora píše, že „*místa paměti existují proto, že už neexistují prostředí paměti.*“³¹ V jeho koncepcii označují místa paměti různé objekty, a to konkrétně aj abstraktné. Do týchto miest sa pamäť ukladá po zániku svojho prirodzeného prostredia. Ide teda o objekty, ktoré sa stali jej najvýznamnejšími symbolmi. Medzi miesta pamäti Nora zaradzuje napr. sviatky, štátne znaky, pamätníky, slávnosti, rituály, slovníky, múzea či archívy. Na jednej strane majú uchovať určitý stav vecí, ale na strane druhej sa majú meniť a svoje významy aktualizovať. Sú priestorom, kde pamäť pracuje. Celý proces vytvárania miest pamäti je ovplyvnený históriou, ktorá niektoré spomienky pretvára.³² Nora to vysvetľuje nasledovne: „*tím, co konstituuje místa paměti, je hra paměti a historie, interakce dvou faktorů, která ústí v jejich vzájemné nadměrné podmiňování.*“³³ História miesta pamäti ovplyvňuje, ale do istej miery sa jej vymykajú, a to najmä tým, že v sebe zhmotňujú množstvo rôznych symbolických významov. Nora chcel sledovať práve históriu významov miest pamäti vo svojej krajine a na základe toho analyzovať ako sa okolo pomníkov, rituálov či kníh formovala francúzska identita. Jeho dielo *Les Lieux de mémoire* sa zameriavalo na miesta pamäti Francúzska, ale s veľkým ohlasom sa stretlo aj v zahraničí a podnietilo podobné výskumy aj v iných krajinách.³⁴

Paul Ricoeur a práca pamäti

Posledným z troch nami vybraných teoretikov pamäti je francúzsky filozof Paul Ricoeur, ktorý svoje teórie rozvinul v diele *La mémoire, l'histoire, l'oubli.*³⁵ Podobne ako Pierre Nora sa zaoberal najmä otázkou vzťahu medzi pamäťou a históriou, ale aj formuláciou princípov politiky známej ako správna pamäť (*juste mémoire*). Ricoeur bol presvedčený, že medzi pamäťou a históriou nevyhnutne existuje vzájomné prepojenie.³⁶ História v jeho ponímaní „*dopĺňa, opravuje a niekedy aj protirečí pamäti preživších, ich predkov a ich potomkov.*“³⁷ Kým cieľom histórie je hľadanie a

³¹ NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií: Problematika míst.* [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: <https://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-29-version1-priloha_2_FSV.pdf>.

³² MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 35-36.

³³ NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií: Problematika míst.* [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: <https://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-29-version1-priloha_2_FSV.pdf>.

³⁴ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 36.

³⁵ RICOEUR, Paul. *La mémoire, l'histoire, l'oubli.* Paris : Seuil, 2000, 736 s.

³⁶ MASLOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 36.

³⁷ RICOEUR, Paul. *Memory, Forgetfulness, and History.* In *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* / פילוסופי רבעון: עיון. [online]. 1996, roč. 45 [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete:

odhaľovanie pravdy, pamäť podieľajúca sa na konštituovaní identity jednotlivcov aj spoločenských skupín sa snaží o zachovávanie vernosti ku koreňom. Ciele oboch považoval Ricoeur za legitímne, ale bol presvedčený o tom, že je nutné nájsť medzi nimi istú rovnováhu. Mali by sme sa preto snažiť o stav, kedy ani jedna z nich nebude so svojimi cieľmi potláčaná do úzadia.

V súvislosti s pamäťou sa Ricoeur venoval aj jej patologickým znakom, ktoré sú vzhľadom na komplexnosť a konceptuálnu zložitosť pamäti zrejme prirodzené. Podľa Ricoeura môžeme hovoriť o dvoch základných neuhoch pamäti – na jednej strane je to potláčanie pamäti v snahe vyhnúť sa utrpeniu alebo pocitu viny, na strane druhej sa v dôsledku nadmerného využívania pamäť môže stať aj akýmsi prostriedkom pre manipuláciu. Tieto slabiny pramena zo vzťahu medzi absentujúcimi vecami, na ktoré spomíname a ich prítomnosťou v podobe predstáv.

Východisko vidí Ricoeur v tom čo označuje ako prácu pamäti, príp. ako povinnosť pamäti. Sám autor uprednostňoval prvé pomenovanie, pretože termín povinnosť pamäti nie je podľa Ricoeura najvhodnejší. Vyjadruje akúsi morálnu povinnosť, resp. záväzok jednotlivých štátov spočívajúci v uchovávaní spomienok na utrpenie rôznych skupín obyvateľstva v minulosti, so zreteľom najmä na tie spoločenské skupiny, za ktorých utrpenie niesol zodpovednosť samotný štát. Táto snaha však môže viesť aj k tomu, že bude história vytesnená z interpretácie minulosti pamäťou. Podľa Ricoeura to nemôžeme dopustiť, pretože história pôsobí ako akýsi kontrolný mechanizmus – k minulosti pristupuje s odstupom, objektívne a bez zaujatia. Práve história je schopná korekcií, dokáže opravovať a kritizovať kolektívnu pamäť v prípade, že sa uzatvára do svojho utrpenia či extrémneho zážitku a v dôsledku toho ignoruje utrpenie iných kolektívov. Samotná práca pamäti má v sebe spojiť ciele histórie a pamäti. Výsledkom by potom mala byť snaha o pravdivosť, akceptovanie plurality pamäti a odhaľovanie nepriznaných krívd, ktoré povedú k tzv. spravodlivej pamäti. Práca pamäti tak ľuďom prinesie isté zmierenie s minulosťou a zároveň naplní morálnu povinnosť, ktorú podľa Ricoeura súčasné generácie dlžia minulosti.³⁸

Koncept práce pamäti u Ricoeura úzko súvisí aj s kategóriou zabúdania, čo autor vysvetľuje nasledovne: „*Hovoriť o pamäti nevyhnutne znamená aj hovoriť o zabúdaní, pretože človek si nemôže pamätať všetko. Pamäť bez akýchkoľvek*

<<https://www.jstor.org/stable/23350961>>. „...it completes, corrects, and sometimes contradicts the memory of survivors, their ancestors, and their descendants.“

³⁸ MASŁOWSKI – ŠUBRT – LEHMANN, *Soudobé teorie sociální paměti...*, s. 36.

medzier by bola neznesiteľným bremenom.“³⁹ Nevyhnutnosť zabúdania podľa neho potvrdzuje aj naratívnosť, ktorú majú pamäť a história spoločnú, pretože „rozprávanie je možné konštruovať iba na obmedzenom počte udalostí, pretriedených v procese vytvárania zápletky. Historikova práca túto nevyhnutnú selekciu už len posúva na level stratégie porozumenia a vysvetlenia.“⁴⁰ Zabúdanie pamäť a históriu prirodzene dopĺňa, ale zároveň dosahovanie ich cieľov – pravdivosť a vernosť – robí náročnejším. V súvislosti s kategóriou zabúdania hovorí Ricoeur o dvoch druhoch. Na jednej strane je zabudnutie, pri ktorom dochádza k trvalej strate spomienok. Ide o nenávratnú stratu, ktorá vyplýva z poškodenia mozgu, knižnice alebo archívu, teda z poškodenia miest, ktoré slúžia ako opora pamäti, resp. histórie. Na strane druhej je typ zabúdania, pri ktorom spomienky nie sú vymazané, ale iba uložené v oblasti mimo ľudského vedomia. Práve tento typ zabúdania je predpokladom pre rozpomínanie sa a je zároveň tým, na čom je možné vykonávať už spomínanú prácu pamäti.⁴¹ V takomto ponímaní sú pamäť a história s kategóriou zabúdania neoddeliteľne prepojené.

Historická pamäť

Na pole historickej vedy pamäť vstúpila v 20. storočí. Zvýšený záujem historikov v tomto období súvisel najmä so skutočnosťou, že živé spomienky na hrôzy a ťažké zločiny 20. storočia sa postupne začali vytrácať. V 70. rokoch 20. storočia sa už pamäť etablovala ako dôležitá súčasť výskumu rôznych humanitných vedcov, pričom v súčasnosti sa jej aj od historikov dostáva stále viac pozornosti.⁴² Zvýšený záujem o pamäť do istej miery reflektuje aj európsku kultúru, diskusie o moderne a postmoderne, hľadanie identity a transformačné procesy, ktorými Európa prešla

³⁹ RICOEUR, Paul. *Memory, Forgetfulness, and History*. In *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* / פילוסופי רבעון. [online]. 1996, roč. 45 [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/23350961>>. „Speaking about memory necessarily means speaking about forgetfulness, because one cannot remember everything. A memory with no gaps would be an unbearable burden.“

⁴⁰ RICOEUR, Paul. *Memory, Forgetfulness, and History*. In *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly* / פילוסופי רבעון. [online]. 1996, roč. 45 [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/23350961>>. „One can only construct a narrative with a limited number of events, sifted by the process of elaborating a plot. The historian's work merely brings this necessary selection to the level of his strategy for understanding and explanation.“

⁴¹ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

⁴² MASLOWSKI – ŠUBRT, *Úvodem...*, s. 8.

koncom 20. storočia, ale aj nastupujúcu umelú inteligenciu a obavy z nej.⁴³ Pamäť sa práve vďaka tomu stala mnohovrstevným fenoménom vzbudzujúcim záujem vedcov z rôznych oblastí, ale zároveň aj záujem bežných laikov.

Termín pamäť je dnes už bežnou súčasťou pojmovho aparátu každého historika, pričom jeho chápanie je pomerne široké. Historici vnímajú pamäť ako schopnosť ľudského mozgu zapamätať a vybavovať si minulé udalosti a skúsenosti, ako spomienky aktérov historických udalostí dochované vo forme rôznych spomienkových prác, ako pamätné miesta dejín, ale aj ako spoločné dedičstvo ľudstva.⁴⁴ Pamäť svojou komplexnosťou presahuje hranice historickej vedy, preto vyžaduje interdisciplinárny prístup. Z toho vyplýva, že aj historici k nej pristupujú rôznymi spôsobmi. O jej dôležitosti pre historický výskum napriek tomu nepochybuje napr. izraelský kultúrny historik Alon Confino. Skúmanie pamäti podľa neho prinieslo množstvo nových poznatkov o skúsenostiach ľudí v minulosti. Dokonca tvrdí, že pamäť výrazne zmenila aj samotný spôsob akým historici vnímali prítomnosť minulosti v bežnom živote ľudí danej doby. Pamäť sa podľa neho stala teoretickým a analytickým nástrojom na pochopenie kultúrnych, politických a sociálnych fenoménov, ktoré si v minulosti historici vysvetľovali pôsobením úplne odlišných faktorov.⁴⁵

V slovenskom jazyku má termín historická pamäť dvojaký význam – pamäť na historické javy, t. j. pamätanie si histórie, a dávna pamäť, t. j. pamäť v dávnych dobách. V konferenčnom príspevku používame pojem historická pamäť v prvom význame, keďže sa zameriavame na to ako možno na základe pamäti vyhladávať a rekonštruovať minulosť.⁴⁶ Ako sme už spomínali, historická pamäť je súčasťou širšej sociálnej pamäti. Sociálnu pamäť môžeme chápať aj ako studnicu dovtedajšieho poznania ľudstva, pretože v sebe zahrňa výsledky materializovanej a nematerializovanej činnosti človeka i ľudstva.⁴⁷

⁴³ ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <<https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf>>.

⁴⁴ TUMBLETY, Joan. Introduction: Working with memory as source and subject. In Tumblety, Joan. *Memory and History: Understanding memory as source and subject*. New York : Routledge, 2013, s. 1.

⁴⁵ CONFINO, Alon. History and Memory. In Schneider, Axel – Woolf, Daniel. *The Oxford History of Historical Writing: Volume 5: Historical Writing Since 1945*. Oxford : Oxford University Press, 2011, s. 45-46.

⁴⁶ BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 9.

⁴⁷ BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 17-18.

Vymedzenie historickej pamäti a jej charakteristiky

Vo všeobecnosti môžeme za primárnu snahu historickej pamäti označiť sprostredkovanie historických udalostí skrz subjektívny pohľad konkrétnych jednotlivcov alebo rôznych skupín. Hoci historická pamäť do istej miery reflektuje históriu podobne ako historiografia, odlišuje sa od nej svojimi príznačnými vlastnosťami – nesystémovosťou a nesystematickosťou. Cieľom historickej pamäti, na rozdiel od histórie ako profesionálnej vednej disciplíny, nie je objektívny výklad dejín. Odlišuje sa aj od historiografie, pretože nie je inštitucionálne prezentovaným výkladom dejín, ale ide skôr o prezentovanie bezprostredne prežívanej prítomnej skúsenosti jednotlivca alebo skupiny. Z toho vyplýva aj fakt, že je historická pamäť vystavovaná vplyvu aktuálneho spoločenského diania a tiež diskusiám v prítomnosti. Často je jej motívom vysvetlenie, porozumenie, ospravedlnenie alebo kritika aktuálneho spoločenského diania, ktorá sa však realizuje na základe selekcie a rôznej interpretácie minulých udalostí a javov. Pri tomto procese sa do nej vnášajú súčasné sociálne normy či stereotypy, čo v konečnom dôsledku v rámci historickej pamäti vedie k tomu, že je história ako keby vytváraná nanovo a tak aby do istej miery zodpovedala potrebám prítomnosti.⁴⁸

Historická pamäť nedodržiava chronológiu, vyskytujú sa v nej rôzne skreslenia, zdôrazňovania, sú pre ňu bežné posuny, ale aj ignorovanie alebo vynechávanie celých historických období. Navyše je pre ňu typická emocionalita, keďže ide o psychologickú a zväčša emocionálnu odpoveď jednotlivcov alebo skupín na konkrétne javy v prítomnosti alebo minulosti. Historické javy ani spomienky na nich nie je možné oddeliť od vtedajšej spoločnosti, preto nám pri rekonštrukcii minulosti nestačia dátumy a fakty, je nutné skúmať aj hodnoty a významy, ktoré sa za nimi ukrývajú. S tým súvisí aj spomínaná emocionalita – spomienky na tú istú udalosť môžu byť u niektorých ľudí pozitívne a u iných negatívne, napr. v závislosti od toho či stáli vo vojne na strane víťazov alebo porazených.

Ďalšiu komplikáciu predstavuje fakt, že ľudia s minulosťou „zaobchádzajú“ rôznymi spôsobmi, v dôsledku čoho sa v historickej pamäti môžeme stretnúť aj s alternatívnym výkladom, resp. popisom jednotlivých udalostí. Môže to byť zapríčinené tým, že pamätníci stáli „na opačných stranách histórie“, ale aj odlišnými motívmi, potrebami či záujmami, ktoré ich viedli k vysvetľovaniu minulosti. S tým súvisí aj ďalšia výrazná

⁴⁸ BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 19.

charakteristika historickej pamäti – selektívnosť. Neviaže sa len na dimenziu víťazov a porazených, ale môže sa viazať aj na to či ide o spomienky aktívnych účastníkov alebo pasívnych pozorovateľov historickej udalosti.⁴⁹ Historici preto k pamäti nepristupujú len ako k zdroju, ale zároveň aj ako k subjektu. Znamená to, že hľadajú dôkazy o pamäti (skúmajú čo sa v spoločnosti uchováva, čo si spoločnosť pamätá), ale zároveň skúmajú aj dôkazy o pamäti v zmysle toho ako sa na dané udalosti spomína, prečo si minulosť pamätáme práve takto a nie inak. Pri výskume zohľadňujú ako je daný pohľad na minulosť včlenený do našej prítomnosti, ako na daný výklad minulosti reaguje súčasná spoločnosť a pod.⁵⁰

Okrem rozdielov v obsahu pamäti, ktoré súvisia s konkrétnym nositeľom pamäti (spomínané vyššie), môžu byť tieto odlišnosti v znovu vybavovaných informáciách spôsobené aj pamäťovými procesmi ako takými, príp. samotným historickým dianím – vtedy ide o odlišnosti v tom, čo tvorí obsah pamäti. V súvislosti s pamäťovými procesmi môžeme spomenúť tri citlivé body, v ktorých môže dôjsť ku skresleniu informácií: a) zaregistrovanie udalosti v danom čase, b) uloženie udalosti alebo javu do historickej pamäti a c) vyvolanie informácie v neskoršom období.

Už v čase, kedy daná udalosť prebieha, dochádza k jej „kódovaniu“ – je spracovávaná selektívne, určitým spôsobom klasifikovaná a vnímaná rôznymi svedkami a účastníkmi, ktorí ju môžu popísať diametrálne odlišným spôsobom. Samotné uloženie do historickej pamäti je ovplyvnené spôsobom, akým bola udalosť zaznamenaná. Pri jej uchovávaní sa informácie transformujú, pričom sa môže stať, že sa časť informácií alebo aj celý balík informácií stratia – nie všetky záznamy o historických udalostiach sa zachovávajú po celé tisícročia. Často ani nedokážeme určiť, či sa zachovali všetky informácie a či predstavujú verný obraz minulosti, príp. čo z minulosti sa vôbec nezachovalo. Takéto straty informácií alebo zmenené významy môžu skresliť naše informácie o udalosti bez toho, aby sme si to uvedomovali. A napokon, v treťom citlivom bode, ide o problémy spojené s opätovným vybavovaním si informácií. Aj v súčasnosti vidíme, že sa často informácie vzhľadom na vybraný zdroj líšia, dokonca si protirečia – podobne to funguje aj pri historickej pamäti. Spomínanie je založené na výbere a výklade javov, na vlastnej interpretácii, preto ľahko môže dôjsť

⁴⁹ BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 18-20.

⁵⁰ TUMBLETY, *Introduction: Working with memory as source and subject...*, s. 2.

k tomu, že bude história „prepísovaná“.⁵¹ Práve v tom spočíva jedno z najväčších rizík práce s historickou pamäťou.

Prostredníctvom historickej pamäti ľudia dávajú význam udalostiam, ktoré formovali ich spoločenstvo alebo významne ovplyvnili ich životný príbeh. V súlade so svojimi presvedčeniami, hodnotami a postojmi uskutočňujú selekciu, v rámci ktorej vyberajú a hodnotia historické fakty podľa svojho presvedčenia a vlastnej skúsenosti. Z toho jasne vyplýva, že cieľom historickej pamäti nie je objektívne vypovedať o historických udalostiach, ale priblížiť to ako ovplyvnili daného človeka – napr. autora konkrétnych memoárov. Vo všeobecnosti tak platí, že historická pamäť má skôr emocionálne a psychologické funkcie ako teoreticko-poznávacie a objektívne.⁵²

Pamäť a jej využitie v historickom výskume

Historická veda dlho pracovala s premisou, že základom výskumu by mali byť primárne pramene, na základe analýzy a kritiky ktorých historik dokáže objektívne popísať minulé udalosti. Súviselo to aj so spoločensky uznávanou predstavou, že história je skrytá v minulosti a práve historici sú tí jediní, ktorí ju dokážu odhaliť.⁵³ Pri pohľade na vzťah historickej vedy a pamäti z tejto perspektívy nie je prekvapením, že historici dlho nepovažovali pamäť (resp. rôzne spomienkové práce pamätníkov – autobiografie, memoáre, denníky...) za hodnoverný zdroj historického poznania. Vníмали ju totiž ako formu orálnej histórie⁵⁴, ktorá sa historikov snaží zavádzať.⁵⁵

Napriek predsudkom voči historickej pamäti je nutné povedať, že spomienky laikov sú v istej podobe nevyhnutnou súčasťou „objektívnych“ historických prameňov. Profesionalizácia historickej vedy umožnila, že v súčasnosti historické udalosti zaznamenávajú historici, ktorí sa pri tom môžu spoľahnúť na modernú techniku a množstvo faktografického materiálu v podobe audiovizuálnych záznamov, elektronických záznamov a pod. Ak sa však pozrieme na obdobie pred konštituovaním

⁵¹ BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 20-21.

⁵² BAČOVÁ, *Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity...*, s. 23-24.

⁵³ VAŠÍČEK – MAYER, *Minulost a současnost, paměť a dějiny...*, s. 163.

⁵⁴ Ide o modernú interdisciplinárnu metódu poznávania dejín, pri ktorej historik čerpá zo „živých zdrojov“, ktorými môžu byť žijúci svedkovia, účastníci konkrétnej doby, dejinnej udalosti, procesu. Pôvodne pojem „oral history“ zahŕňal iba textový materiál získaný formou interview alebo zaznamenania ľudového rozprávania, ale v súčasnosti obsahol už aj subjektívne historické pramene – autobiografie, denníky, memoáre, fotografie atď.

⁵⁵ WALLACH, Jennifer J. Building A Bridge of Words : The Literary Autobiography as Historical Source Material. In *Biography* [online]. 2006, roč. 29, č. 3 [cit. 2023-10-09]. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/23540526?read-now=1&seq=2>>.

histórie ako vedy, historické udalosti boli konštruované najmä na základe spomienok, často veľmi subjektívnych. Pri viacerých prameňoch tak ide o spojenie vedeckých faktov s nánosmi historickej pamäti, ovplyvnenej ideológiou a formovanej potrebami štátu, etnickej skupiny alebo spoločenskej triedy. V súvislosti s tým sa vedú diskusie napr. o historickosti Homérových eposov alebo Starého zákona.⁵⁶ Môžeme teda konštatovať, že prítomnosť historickej pamäti v histórii nie je niečím novým.

Pre historikov je práca s historickou pamäťou vzhľadom na jej znaky stále výzvou. Analýze memoárov, výpovedí a rôzne zaznamenaných spomienok laikov musí preto predchádzať realizácia základného historického výskumu danej problematiky. Historik musí nielen disponovať historickými znalosťami o téme, ale musí mať aj vedomie o rôznych názoroch na danú problematiku v rámci historiografie. Až po splnení týchto predpokladov môže napokon svoju pozornosť zamerať aj na spomienky účastníkov istej historickej udalosti, analyzovať ich, interpretovať a následne vyhodnocovať.⁵⁷ Historik Miroslav Hroch považuje za úlohu historikov vystupovať pri práci s historickou pamäťou v pozícii akýchsi expertov. Historici majú podľa Hrocha sledovať z čoho a v akých podmienkach sa pamäť zrodila a zároveň v čom skresľuje historickú skutočnosť v porovnaní s výsledkami aktuálneho výskumu historickej vedy.⁵⁸

Bežne pri svojej práci historik skúma rôzne dokumenty a pramene, kriticky ich vyhodnocuje a na základe nich rekonštruje minulosť, čím prispieva k formovaniu historického poznania.⁵⁹ Ani písomné pramene, považované za tie s najväčšou výpovednou hodnotou, nie sú vždy objektívne. Môžu byť propagandisticky ovplyvnené, zideologizované, nepresné a v prípade rôznych dokumentov môže ísť aj o falzifikáty. Vyžadujú preto kritický prístup, zameraný na dôkladnú vnútornú aj vonkajšiu analýzu prameňa.

Hoci sa pamätník, autor spomienkového diela, podieľa na rekonštrukcii minulosti, nie je v rovnakej pozícii ako profesionálny historik. Pamätník vypovedá o svojich osobných zážitkoch a skúsenostiach z minulosti. Disponuje reminiscenciami, ktoré sú vždy previazané s citovou rovinou – tým sa jeho popis udalostí a javov odlišuje od historických vedomostí. Spracovanie minulosti pamätníkom a historikom by nemalo

⁵⁶ GABZDILOVÁ, *Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín*. In Bačová, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločensko-vedný ústav SAV, 1996, s. 31.

⁵⁷ GABZDILOVÁ, *Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín...*, s. 30.

⁵⁸ HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí očima historika*. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří, a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014, s. 51.

⁵⁹ GABZDILOVÁ, *Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín...*, s. 30.

byť stavané do protikladu, pretože metódy a náležitosti práce historika sú z hľadiska náročnosti a vedeckosti neporovnateľné s popisom priameho účastníka, ale laika.⁶⁰ Úlohou historika je pracovať s výpoveďami pamätníkov a s využitím metód historickej vedy ich analyzovať a vyhodnocovať.

Charakter historickej pamäti by historika nemal odrádzať od toho, aby ju zahrnul do svojho výskumu. Spomienkové diela pamätníkov a práca s nimi vyžadujú vo svojej podstate od historika rovnaký prístup ako ostatné historické pramene, a to dodržanie základných podmienok práce s dejinným materiálom. V konečnom výsledku tak objektivita závisí od samotného historika a od toho ako analyzuje a interpretuje daný historický prameň, a to aj v prípade, že je prameň sám o sebe subjektívny.

Záver

Problematika pamäti je v historickom výskume veľmi aktuálna. Prostredníctvom rôznych spomienkových prác pamätníkov historických udalostí môžeme hlbšie preniknúť do minulosti a získať množstvo cenných informácií o danej udalosti, príp. rozšíriť poznanie aj o subjektívne pocity priamych účastníkov. Kvalitatívna analýza spomienkových prác detských preživších holokaustu bude predmetom nadväzujúcej diplomovej práce, preto predkladaný príspevok slúži najmä ako úvod do samotnej problematiky pamäti.

Všetky tri teoretické koncepty pamäti, ktorým je venovaná prvá časť príspevku, možno aplikovať pri analýze spomienkových prác preživších holokaustu. Maurice Halbwachs upozorňoval na to, že spomienky sú vždy iba určitou časťou skúsenosti, ide o fragmenty zachytávajúce minulosť. Ľudská pamäť sa podľa neho reštrukturalizuje tak, aby zodpovedala potrebám prítomnosti, aby vytvárala akúsi rovnováhu medzi minulosťou a prítomnosťou. Musíme to zohľadniť aj pri pamäti preživších holokaustu – mnohí z nich písali svoje spomienky s odstupom niekoľkých desaťročí, v takpovediac „inej dobe“, čo mohlo ovplyvniť ich spätný pohľad na prežité udalosti. Z konceptu Pierra Noru je pre nás aplikovateľné samotné vnímanie vzťahu medzi históriou a pamäťou ako dvoma odlišnými entitami. Pamäť sa neustále vyvíja, môže byť využívaná aj zneužívaná a bez toho aby si to uvedomovala podlieha istým deformáciám. História je problematická pretože je neúplnou rekonštrukciou minulosti, no na rozdiel od pamäti je výsledkom kritického skúmania historikov. Pri našom výskume je preto potrebné

⁶⁰ GABZDILOVÁ, *Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín...*, s. 30.

pamäti preživších konfrontovať s výsledkami výskumu historickej vedy. Využiť dokážeme aj Norov koncept miest pamäti – pre preživších holokaustu je takýmto miestom napr. koncentračný tábor v Osvienčime, ktorý symbolizuje ich utrpenie a historickú kolektivitú. Teoretický koncept od Paula Ricoeura je pre náš výskum azda najpoužiteľnejší. Jeho tzv. práca pamäti, morálna povinnosť uchovávať spomienky na utrpenie istých skupín obyvateľstva, sa do istej miery prekrýva s cieľom rozpracovanej diplomovej práce. Aplikovať v nej môžeme aj prácu Ricoeura s kategóriou zabúdania. Nevyhnutnosť zabúdania sa v spomienkach preživších prejavuje tak, že niektoré skúsenosti zachytávajú veľmi detailne, ale iné spomínajú iba okrajovo, pretože ich zo svojej pamäti vytesnili. V tomto zmysle je nutné zohľadniť, že pamäť a zabúdanie sú entitami, ktoré predstavujú určitý spôsob selekcie. Minulé udalosti konštruujú subjektívnym spôsobom z pohľadu jednotlivca – pamätníka.

V konferenčnom príspevku popisujeme charakteristiky historickej pamäti, ktoré naznačujú, že jej využívanie v historickom výskume sa musí držať istých pravidiel. Historik musí mať široké spektrum vedomostí o téme, ktorej sa venuje pamätník vo svojich spomienkach, a zároveň musí k pamätiam pristupovať kriticky, aby ich dokázal analyzovať a následne vyhodnocovať. Spomienkové práce pamätníkov sú samy o sebe subjektívne. Podávajú osobný, zaujatý pohľad jednotlivca na dejinné udalosti a často majú emocionálnejší charakter. Pamätníci prostredníctvom nich odovzdávajú svoje vlastné skúsenosti, pričom práve ich osobné pocity a myšlienky sú niečím, čo historik nenájde v žiadnych oficiálnych dokumentoch. Subjektívnosť pamäti je tak pre historika výzvou, ale nemala by byť vnímaná ako negatívum alebo prekážka využitia pamäti vo výskume. Práve naopak. Subjektívny, jedinečný pohľad na dejinné udalosti je tým, čím historická pamäť výskum obohacuje.

Zoznam použitej literatúry

- BAČOVÁ, Viera. Historická pamäť ako zdroj konštruovania identity. In Bačová, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločensko-vedný ústav SAV, 1996. s. 9-28.
- CONFINO, Alon. History and Memory. In Schneider, Axel – Woolf, Daniel. *The Oxford History of Historical Writing: Volume 5: Historical Writing Since 1945*. Oxford : Oxford University Press, 2011. s. 36-51.
- GABZDILOVÁ, Historická pamäť – jeden z formatívnych fenoménov interpretácie dejín. In Bačová, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločensko-vedný ústav SAV, 1996. s. 29-41.
- HALBWACHS, Maurice. *Kolektivní paměť*. Praha : SLON, 2009. 290 s.
- HROCH, Miroslav. Paměť a historické vědomí očima historika. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří, a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014. s. 46-65.
- MASLOWSKI, Nicolas. – ŠUBRT, Jiří. Úvodem. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014. s. 7-12.
- MASLOWSKI, Nicolas. – ŠUBRT, Jiří – LEHMANN, Štěpánka. Maurice Halbwachs, koncept rámců paměti a kolektivní paměti. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014. s. 15-30.
- MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří – LEHMANN, Štěpánka. Soudobé teorie sociální paměti. In Maslowski, Nicolas – Šubrt, Jiří a kol. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha : Karolinum, 2014. s. 31-45.
- NORA, Pierre. *Les Lieux de mémoire*. Paris : Gallimard, 1984-1992.
- RICOEUR, Paul. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris : Seuil, 2000. 736 s.
- TUMBLETY, Joan. Introduction: Working with memory as source and subject. In Tumblety, Joan. *Memory and History: Understanding memory as source and subject*. New York : Routledge, 2013. s. 1-16.
- VANĚK, Miroslav – MÜCKE, Pavel – PELIKÁNOVÁ, Hana. *Naslouchat hlasům paměti. Teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. 224 s.
- V AŠÍČEK, Zdeněk. – MAYER, Françoise. *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008. 200 s.

Internetové zdroje

APFELBAUM, Erika. Halbwachs and the Social Properties of Memory. In Radstone, Susannah – Schwarz, Bill. *Memory: Histories, Theories, Debates*. [online]. 2010. [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1c999bq.9> .

GREEN, Anna. Individual Remembering and 'Collective Memory': Theoretical Presuppositions and Contemporary Debates, In *Oral History*. [online]. 2004, roč. 32, č. 2 [cit. 2023-11-15]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/40179797?origin=JSTOR-pdf> .

KENNY, Michael G. A Place for Memory: The Interface between Individual and Collective History. In *Comparative Studies in Society and History*. [online] 1999, roč. 41, č. 3 [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: < <https://www.jstor.org/stable/179434>> .

NORA, Pierre. *Mezi paměti a historií: Problematika míst*. [online]. [cit. 2023-11-24]. Dostupné na internete: https://collectivememory.fsv.cuni.cz/CVKP-29-version1-priloha_2_FSV.pdf .

Paměť. In *Krátký slovník slovenského jazyka*. [online]. [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <https://slovník.juls.savba.sk/?w=pamäť&s=exact&c=y578&cs=&d=kssj4#>

RICOEUR, Paul. Memory, Forgetfulness, and History. In *Iyyun: The Jerusalem Philosophical Quarterly / עיון: פילוסופי רבעון*. [online]. 1996, roč. 45 [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/23350961> .

ŠUBRT, Jiří – PFEIFEROVÁ, Štěpánka. Kolektivní paměť jako předmět historicko-sociologického bádání. In *Historická sociologie*. [online]. 2010, roč. 2, č. 1 [cit. 2023-11-09]. Dostupné na internete: <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-31-version1-2subrt.pdf> .

WALLACH, Jennifer J. Building A Bridge of Words : The Literary Autobiography as Historical Source Material. In *Biography* [online]. 2006, roč. 29, č. 3 [cit. 2023-10-09]. Dostupné na internete: <https://www.jstor.org/stable/23540526?read-now=1&seq=2> .

Zoznam autorov

Veronika Franková

Michaela Jurčenková

Bc. Katarína Jurčová

Bc. Veronika Kováčiková

Bc. Estera Pracuová

Bc. Andrea Skybová

Študentská vedecká konferencia XII.

Zborník príspevkov

Zostavovatelia: Mgr. Mikuláš Jančura, PhD.
Mgr. Maroš Melichárek, PhD.

Vydavateľ: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach
Vydavateľstvo ŠafárikPress

Rok vydania: 2024
Počet strán: 110
Rozsah: 6,79 AH
Vydanie: prvé

ISBN 978-80-574-0320-3 (e-publikácia)

